

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydske Aarbøger

1902.

Udgivne

af

H. P. Hanssen-Nørremølle, P. Skau
og **Nikolaj Andersen.**

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel**, Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverige.

Trykt i „Hejmdals“ Trykkeri, Aabenraa.

: I n d h o l d .

Poul Bjerger: Henning Frederik Feilberg	Side	1— 21
Bidrag til Nordslesvigs Landbohistorie		
I. M. H. Nielsen: Et alsisk Karlelav	„	22— 30
II. M. Mackeprang: Tienden og Boghvededyrkningen i Nordslesvig	„	30— 35
Ivar Berendsen: Et Folk og et Statskup	„	36— 74
Kr. Erslev: Tildragelserne i 1721 og Danmarks historiske Ret til Slesvig . . .	„	75—107
Johan Ottosen: Et Bidrag til Gustav Johannsens Historie	„	108—120
Francis Beckett: Middelalderlige Andagtsbilleder i Slesvig og i Holsten . .	„	121—142
Smaastykker:		
I. Kr. Erslev: Hertug Adolfs Klenodier i 1450	„	143—147
II. Flensborg i Martsdagene 1848 . . .	„	147—156
III. Efterskrift til „Et Folk og et Statskup“	„	156—157
IV. Rigsdagsvalget den 8. Marts 1902 . .	„	157—160
Nikolaj Andersen: Sproglige Ændringer	Side	161—240
K. Karstensen: Dybbøl Sogn i Krigsaarene 1848—50	„	241—263
H. P. Hanssen-Nørremølle: Gustav Johannsen som Parlamentariker . .	„	264—297
H. P. Hanssen-Nørremølle: Tyske Højesteretskjendelser vedrørende Optant-spørgsmaalet	„	298— 313
Dagshistorie: Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede efter Tidsfølgen 1901.	„	314—319

Henning Frederik Feilberg.

Af Poul Bjerge.

Da man opfordrede mig til at skrive et Stykke om H. F. Feilberg, Pastor emer. og Dr. honoris causa i Sonderjydske Aarbøger, tænkte jeg først at svare Nej. Marius Kristensen har i Dania skrevet en saa fyldig, klar og smuk Levnedsskildring af ham. at det vilde være spildt Arbejde at prøve paa at gøre det efter. Ganske vist har han blot skildret ham set fra den videnskabelige Side, noget, der er rigtigt, naar Skildringen skulde staa i Dania. Men H. F. Feilbergs Liv og Arbejde har jo ogsaa haft stor Betydning i folkelig og kristelig Henseende, saa her vilde være god Plads til en anden Skildring; men jeg er ikke vis paa, at jeg er paa tilstrækkelig Afstand hverken i Tid eller Rum til at faa Oversigt over dette Arbejde, saa jeg kunde give en tilfredsstillende Skildring deraf.

Men da jeg egentlig gerne vilde skrive et Stykke, kunde jeg ikke godt sige Nej. Feilberg og jeg er nære Naboer og gode Naboer, tør jeg nok sige. Vi holder Aviser sammen. Vi faar vore Formiddags-Aviser og læser

dem, og om Aftenen kommer vi sammen, bytter dem og faar ofte en lun Passiar i Tilgift, saadan som det let sker blandt gode Naboer. Det er snart om et og snart om et andet. Saa fortæller han en lille Historie fra sin Skoletid, saa er en af hans Ungdomskammerater død, og han fortæller, hvad de har haft sammen, saa kommer hans Levnedsskildring i Dania og de mange venlige Stykker i Bladene, og let kommer man til at tale om et eller andet vedrørende dem. Hvad Feilberg saadan fortæller, skriver jeg mig bag Øret, og paa Grundlag deraf meddeler jeg nu det følgende. Hvem der vil have en samlet Skildring, henviser jeg til Dania, ottende Bind. Dette følgende bliver spredte Udfyldninger dertil.

Feilberg, der er født den 6. Avgust 1831, var henimod tre Aar, da han med sin Fader flyttede til Alslev Præstegaard ved Varde. Her var han omtrent i fire Aar. Saa flyttede Faderen i 1838 til Vester-Vedsted ved Ribe, og der havde Feilberg sit Hjem til 1847, da Faderen blev forflyttet til Ullerup i Sundevad. Han kom herfra i Ribe Skole og blev Student 1849. Hans Barndomstid er altsaa helt knyttet til Vestjylland, nærmere bestemt Ribe Egnen. I Sønderjydske Aarbøger for 1897 Side 165—75 har han givet en sammentrængt, men dog fyldig Beskrivelse af sit Hjem, som jeg henviser til. Det er en Perle i sit Slags, fint og varmt følt, klart og redt som alt fra Feilbergs Haand.

Han levede rigtig sammen med Bondernes Børn, gik i Skole med dem, legede med dem og sloges med dem, saadan som rigtige Drenge altid gør. Et Aar i

Alslev-Tiden var han endogsaa i Huset hos Lærer Steffensen i Hostrup, der er Anneks til Alslev. Formentlig skete det, fordi der var Sygdom i Hjemmet. Herfra mindes han de smaa Tranlamper med Sivvæger, der oplyste eller prøvede paa at oplyse Stuen om Aftenen. Mellem Steffensens Børn og de unge Feilberger udviklede der sig et Venskab, der den Dag i Dag mindes med Glæde. En af Steffensens Sønner blev Officer, kæmpede og faldt ved Dybbøl i 1864 og døde, som Feilberg fortæller, „i Broder Peters Arme“.) I Alslev lærte han at skrive ved Sandbordet. Det var et Bord med Lister rundt om, der gik en lille Tomme op over Bladet, der var dækket med Sand. En Skyder var der til at trække hen over Bordet, saadan at Sandet blev aldeles jævnt. I Alslev skrev man i Sandet med Træpinde, andre Steder brugte man uden videre Fingrene. Og naar Bordet var fuldskrevet, trak Læreren Skyderen der hen over, og saa begyndte man igen. Naar man spurgte et Skolebarn, hvor langt er du kommen, kunde man faa Svaret: „A er lig kommen a æ Saand.“ Feilberg var kommen af Sandet, da han flyttede fra Alslev.

Ogsaa i Vester Vedsted gik han i den almindelige Børneskole. Han mindes, hvordan han og de andre Born legede, gav hinanden Gaadespørgsmaal og lærte hinanden Rim og Remser. Om Aftenen mødtes de i Byen til Leg. Sommetider legede de Varsel eller Spøgelser. En Aften var der en af Drengene, der gav Spøgelset — jeg ved ikke, om jeg maa sige saa naturtro eller livagtigt — men i alle Fald saa godt, saa

*) Løjtn. P. Feilberg ved 5. Regiment.

han havde nær kyst Livet baade af sig selv og de andre.

Foruden den almindelige Almueskoleundervisning læste han sammen med et Par andre Born lidt Tysk med en gammel Degn, der var Seminarist fra Tonder.

Og i Hjemmet var der tillige en Del Læsning, der vakte hans Læselyst og fangede hans Fantasi. Grundtvigs Oversættelser af Sakso og Snorre optog ham stærkt. Holbergs Komedier ligeledes. En dansk Oversættelse af 1001 Nat, Oehlenschlägers Oversættelse af Eventyr af forskellige Forfattere og Fortællingerne i C. Molbechs aarlige Julegaver optog ham endnu mere. Brødrene Grimms Eventyr fik han først senere fat paa. Af Eventyr, der særlig tiltalte ham, kan nævnes Grimms „Marienkind“, i Oehlenschlägers Oversættelser Ticks „Alferne“ og Musæus „Det ranede Slor“ og af 1001 Nat „Kærlighedshistorien mellem Prins Kamaralsaman fra Øen Chaledan og Prinsesse Badur fra Kina“, der optager 221. til 227. Nat. Oehlenschlägers Aladdin kom ogsaa i hans Hænder. og den blev læst Gang paa Gang. Endelig en dansk Oversættelse af J. G. Schnabels berømte Roman „Die Insel Felsenburg“. Fortællingerne opfyldte Drengens Sind saa stærkt, saa han maatte meddele sig til andre, og han fandt villige Tilhørere i de to lidt yngre Legekammerater Albert Gottlieb, Præstens Son fra Hvidding, og den et Par Aar yngre Broder Peter.

Saa kom han i 1842 i Ribe Latinskole. Det var noget andet. Den gik endnu i, jeg ved ikke, om man kan sige den gode gamle Gænge med stive Lektier og dygtig Prygl. Feilberg begyndte som den nederste i

Skolen og blev derfor Skolens Løbedreng, der f. Eks. maatte hente Blæk, Lys og andet, hvad der skulde bruges. Der var fire Blækflasker, en til hver Klasse. Drengvittigheden havde givet dem Navnene Mathæus, Markus, Lukas og Johannes. Saa lod det fra Læreren: „Feilberg! Hent os en Flaske Blæk!“ Og straks sprang den lille, blege, magre Dreng, som Feilberg var, nok saa glad med sin „Mathæus“. Han slap paa denne Maade fra mangen droj Time og god Lusing.

Den haarde Medfart, der ikke alene hørte til det daglige Brød, men ofte til hver Time, gik dog ikke særlig ud over Feilberg. Hans Del kan vel betragtes som en Middelhost. En lille Dreng, der sad ved Siden af ham, fik derimod saa meget, saa det maa betegnes som Toppunktet af en rig Høst. Det var en Lidelse for den unge Feilberg at være Vidne til dette. En lille Historie medtages her. En af Lærerne sad en Dag meget rolig. Formodentlig var han ved at blunde. Drengene sad ganske stille for ikke at vække ham. Pludselig farer han op, hen til Duksen, giver ham en ved Hovedet, den næste en, den næste igen en og saaledes Klassen igennem, og det uden at sige et Ord. Han gaar tilbage til sin Plads og spørger: „Hvor var det, vi slap?“

„Ved Tilsitterfreden!“ svarer Drengene.

„Godt! Vil Du saa begynde?“

Siden har Feilberg altid husket Tilsitterfreden, men kan heller ikke tænke paa den uden i Forbindelse med en Klasselusing.

Men selv om Skolelivet inden Dore var haardt, lyse Minder knytter sig dog ogsaa til denne Tid. Godt

Kammeratskab og frisk Leg afløste Timerne. Man tumlede sig i den gamle Bys krogede Gader. Det var en yndet Leg, at en af Drengene blev bunden for Øjnene. To andre Drengene tog ham saa hver ved sin Haand, trak ham frem og tilbage gennem Byens Gader, og saa skulde han gætte, forend Bindet løstes, hvor han var. Det opøvede Stedsansen, saa Drengene var hjemme i alle Byens Kroge som en Hund i sit Hundehus.

Storre Begivenheder bragte dog behagelig Afveksling ind i Skolelivet. Man gjorde Skovtur til Gram, og her mødtes sommetider Ribe Skole med Primanerne eller de to øverste Klassers Lærlinger fra Haderslev, og saa kunde det gaa hedt til. Drengene fra forskellige Skoler betragter altid hverandre som svorne Fjender. Her kom det nationale til. Haderslevianerne sang:

Schleswig-Holstein meerumschlungen,

og Ripenserne svarede med at synge:

Slesvig-Holsten stamp i Vand!

Vend Dig om og spyt i Spand!

Saa kom det til Ordskifte, der hverken gik paa de yndigste eller blideste Melodier. Snart tog Næverne Affære, og det har hændt, at det endte med, at Kniven blev brugt, og Blodet flød.

Den nationale Følelse var kommen frem saa tidlig hos Drengen, saa det ligger forud for hans Minde, men at den uddybedes ved saadanne Sammenstød, kan man forstaa. En Ting husker han dog grant, og det

er, at hvad der mest tirrede, det var den Haan over „die dummen Dänen“, der altid kom frem fra tysk Side.

Saa en skøn Dag i Marts 1848 kommer der Bud til Ribe, at Slaverne er brudt ud. Det giver Røre i den gamle By. Der bliver holdt Møde paa Raadhuset, der dannes et Frikorps, der bygges Barikader i Byen, og det skønneste af det hele er, at man faar over en Uges Ferie fra Skolen. Næste Dag kommer der nyt Bud, ridende Stafet, der melder, at ved Bevtoft plyndrede og brændte Friskarerne paa det grusomste, man saa de vældige Røgskyer stige mod Himlen, der kunde ingen Tvivl være om, at det var, som Budskabet lod. Først hed det, at der var 4—500, men Tallet voksede i rivende Fart til 1500—3000, ja, tilsidst hed det sig endogsaa for ganske sikkert, at der var en 15—16,000. At Røgen kunde komme fra en Hedebrand, var der ingen, der tænkte paa. I Ribe blev man mere ivrig med at rede til Forsvar. Der blev affyret Proveskud fra Barikaderne, Stenbroen blev opbrudt, og Stenene slæbt op i øverste Stokværk, for i Fald Slaverne kom forbi Barikaderne, skulde de faa en saa varm Modtagelse, saa de ikke skulde lyste at komme tiere til Byen. Feilberg med sin Broder Peter rejser hjem til Vester Vedsted. Her er ikke mindre Røre. Bønderne væbner sig med Bosser og Pigger; de unge Feilberger støber Kugler, saa Formerne bliver helt varme; alt er Liv og Bevægelse. Vor Feilberg skriver Breve til sin Slægting, nuværende Højskolelærer H. Nutzhorn, der gik i Metropolitanskolen i København, og giver malende Skildringer af dette prægtige, fri og bevægede

Liv, som der fores ovre i Ribe Egnen. Vi anfører et af Brevene:

Den 2. April er en mærkelig Dag i dobbelt Henseende (det vigtigste kommer tilsidst).

I. Alle Folk var i Kirke i Vester Vedsted, da pludselig en af Sognefoglerne sønder fra kommer galloperende, styrter ind i Kirken, slaar Fløjdeerne op paa vid Gab og raaber, at Fjenden var her. Præsten maa holde op midt i sin Tale, alle Folk styrter forfærdede ud af Kirken og ser sig om for at opdage Fjenden. Da faar de at vide, at der fandt Kamp sted i Brede Kro, godt fireogenhalf Mil herfra!!, og at det enten var de fjendtlige Tropper eller Tønders Indbyggere, der sloges med Bønderne. Den Sognefoged var en modig Mand! Ikke sandt? Og den anden Dito et Solestykke til ham. Paa Spørgsmaal om, hvad der gik for sig, svarede han: „I Brede Kro møder de hinanden som Fluer.“ Byens [Vester Vedsted] huseførende Mandskab blev øjeblikkelig forsamlet og sendt syd paa for at understøtte de danske. Men saa opdagede de, at de ingen Knaldhætter havde til deres Geværer. Jeg havde adskillige, som de fik, hvorpaa de drog afsted paa Vogne. Om Eftermiddagen kom en Løjtnant Jahu, som har overtaget Kommandoen i Ribe, herud, forsikrede dem, at hele Rygtet var Løgn og opfordrede dem til, saasnart Danebroge bliver hejst paa Taarnet, øjeblikkelig at drage til Ribe med den størst mulige Mandsstyrke. Her omkring Ribe er over 2000 Mand beredte — paa en Times Frist — at begive sig her til [det er Ribe] og kæmpe til sidste Blodsdraabe. Og ved Foldingbro ligge 300 Herregaardsskytter, hvis Antal daglig vokser, saa vi er temmelig sikre.

II. Ribe er blevet et erobrende Folk!!! Tænk engang! 2. April om Morgenen gaar Alarmtrommen, Stormklokken ringer, Folk forsamles i en Hast, og man erfarer, at Toget gælder Løgunkloster. Tredivende Vogne med halvandet Hundrede Mand, hvor iblandt trende af Latinskolens Lærere, drage afsted; rundt om fru flokke Bønderne sig om dem. Da de kom til Skærbæk spurgte de Bønderne: „Har I Bøsser?“ — „Ja!“ — „Har I Krudt?“ — „Ja!“ — „Har I Kugler?“ — „Nej!“ —

„Vil I med mod Tysken?“ — „Ja!“ lød det jublende Svar. Se, saadanne Karle er vi her ovre. Da de kom til Løgumkloster, bestod Toget af 108 Vogne med fem Mand i det ringeste i hver. De kom dumpende ind i Løgumkloster, hvor der just var Marked. Den schleswigholsteinske Fane blev øjeblikkelig nedtaget og den danske stukket op. Til stor Glæde for Byen saa man, at Ripenserne ikke var Røverpak. Der raabtes Hurra for Frederik den Syvende, og alt var saa overmaade herligt. Igaar og idag holdt de Rastdag i Løgumkloster, hvor nogle fynske Dragoner ere stødte til; imorgen gælder det Tønder. Tre Fanger og tre schleswigholsteinske Faner blev hjemsendte iguar.

Ser Du, Ribe er tro mod sin Konge, skønt det ved en Fejltagelse har svoret Kristian den Syvende Troskab.

Det sidste tyder hen til en morsom Fejltagelse. Da Borgmesteren skulde tage Byens Befolkning i Ed. tog han Fejl og nævnede Kristian den Syvende i Steden for Frederik den Syvende.

De otte Dages Ferie blev vist udstrakt til fjorten Dage, kanske længere, thi endnu den 13. April skriver han: „Jeg gider næppe tage en Bog i Haanden, endsig læse. Forresten er jeg Botaniker.“ Og i en Efterskrift: „Gid de mecrumschlungne maa times alt ondt, det er mit første og sidste Ønske om Dagen.“ Men om end Skolens Arbejde saaledes forsømt, saa var det jo intet at regne mod de store og rige Oplevelser, Drengene gjorde. Særlig gjorde det et mægtigt Indtryk paa den syttenaarige Feilberg, og vi forstaar det, naar den halvfjerdsaarige siger: „Det staar saa tydelig for mig, som det var sket i Gaar. Jeg ser Kirkens Flojdøre blive slaaet op midt under Prædiken; ser Sognefogden træde rask ind, og jeg hører Raabet: „De murer hinanden ved Brede Bro!“

Men Skolen begyndte paa ny, og man maatte til at tage fat paa Skolearbejdet igen. Det kneb vel nok lidt i Førstningen; men Stillingen er nu noget anderledes for Feilberg. Da han begyndte, var der kun fire Klasser, og han var den nederste i den laveste Klasse. Nu er der seks Klasser, og han er kommen op i den øverste. Han har ikke alene vænnet sig til Skolelivet, men han er nu mere kæk i det. Man ser det af det følgende.

Selv om Skolearbejdet blev taget op, glemte man ikke Krigen. Man levede med i den og legede med den. Nogle af Drengene var Tyskere eller Vandaler, andre Danskere, og saa gik det løs. Tyskerne tabte naturligvis, og Danskerne vandt glimrende Sejre. For at man ikke skal tro, jeg farer med løs Tale, anføres her en Rapport fra et enkelt Slag.

„Efter en forud overlagt Angrebsplan begyndte voro Tropper Kampen mod Fjenden omtrent Kl. 10. Vandalerne og Friserne kom efter Aftale til Hjælp og udførte et udmærket Choc mod Brigaden Jørgensen, som de ganske nedsablede. v. Aagaards Division blev tagen tilfange af min og v. Esmanns Brigade; v. Meier derimod vedligeholdte en hæftig Tirailleurfægtning med v. Holst og v. Smith. I denne Fægtning blev Fjenden ved vor Overmagt aldeles overvunden, hvorefter Vandalerne og Friserne trak sig tilbage. Efter deres Bortgang begyndte paa ny Forpostfægtningen, og Kampen var paa det højeste, da . . . en Røst lød: „Aa aa! Gysseligt! Græsseligt! Sætter Jer øjeblikkeligt paa Eders Plads!“ En Løve stod i Rektors Skikkelse med aabent Gub og viftende Hale. Vi højede os for Overmagten og adlød med Resignation. Dog er vi ingenlunde modløse.

Hovedkvarteret, 8. Mai Kl. 11 1849.

v. Feilberg,
Brigadegeneral.“

Do havde ogsaa en Kampsang, der gik paa Melodien: Schleswig-Holstein meerumschlungen.

Anden Bænk, du stormomsuste,
holdt mod Fjendens Vælde Vagt!
Krigens Storme om dig bruste,
aldrig blev du dog forsagt.
Smith og Friis vil slaa med os,
kækt vi hyde Fjenden Trods.

Dyrebare, kække Venner
dyrt vor Fjende bøde skal,
den, som Krigens Fakkeltænder,
regnes blandt fordømtes Tal.
Smith og Friis o. s. v

Skal vort Blod paa Marken strømme,
svigte vi dog ej vor Ed,
aldrig vil vi Marken rømme,
om end Kampen bliver hed.
Smith og Friis o. s. v.

Om end Fjendens store Flokke
styrter ind paa vor Armé,
det dog ej kan Modet rokke
frejdigt vi mod Himlen sé!
Smith og Friis, slaa kækt med os,
hyd vor lumpne Fjende Trods!

Sangen er skreven af Brigadegeneral v. Esmann, den V. A. Esmann, der døde som Præst i Karise. Han

og Feilberg var den Gang gode Skolekammerater, og Kammeratskabet gik over til et inderligt Venskab, der holdt, til Manden med Leen kom til Esmann. Og som det gik med disse to, gik det med flere. Skolekammeraterne blev Venner, Venskabet voksede gennem Tiderne, og naar nu de gamle kommer sammen og taler om Drengetiden, har Tiden sløret det haarde, fremdraget det milde, og man opdager, at man har mange lyse Minder sammen. Men det var ikke alene Kammeratskabet, der udvikledes. Som god Kammerat med Bornene kom han i Forhold til Stiftsfysikus H. F. J. Kjær og Stiftsprovst, senere Biskop J. B. Daugaard, og dette, at han ofte fik Lejlighed til at komme i disse to Hjem, fik saa stor Betydning for ham, saa han altid har følt, han stod i stor Taknemlighedsgæld til disse to Familier.

Saa blev han Student i 1849 og skulde nu vælge sit Studium. Egentlig var der ikke Tale om noget Valg, thi fra han kom ind i Skolen, havde det altid staaet klart for ham, at han vilde være Præst. Men Feilberg har altid haft den Egenskab at have et aabent Øje for alt, hvad han mødte. Han vil kende det og have Rede paa det. Planteverdnen var noget af det første, han kastede sig over, og som han søgte at trænge til Bunds i. En gammel Provisor Ingversen i Ribe hjalp ham til Rette med at lære Blomsterne at kende efter Hornemanns Botanik. Og i sin Fritid maatte han ud i Mark og Enge omkring Ribe for at studere de kære Planter. Og vi ser, at da Skolen fik Ferie paa Grund af Krigen, kaster Feilberg sig paa Botaniken. Men der var ikke den spædeste Tanke

hos ham om, at det skulde blive andet end et Fritidsarbejde; han vilde være Præst.

Saa flytter vi med ham til København, hvor han begynder sine Studier. Her kom han i Forhold til saa forskellige Folk som Vilh. Beck, der senere blev Indre Missions berømte Fører og Leder, K. V. Gøtzsche, der døde som Biskop i Ribe, J. M. V. Nellesmann, Ministeren og Dr. O. Siesby. Feilberg har altid haft Evne til at være Jøde med Joderne og Græker med Grækerne. Niels Lindberg, der døde som Valgmenighedspræst i Kerteminde, og J. L. Knudsen, der døde som Sognepræst i Lejrskov, sluttede han et inderligt Venskabskab med. De førte ham ind i den grundtvigske Kreds og drog ham med til Vartov. Om han end fik denne Kreds meget at takke for, saa var det dog ikke den, der i religiøs Henseende fik størst Indflydelse paa ham. Det var — naar Enkeltmænd skal nævnes — Søren Kierkegaard og Professor Rasmus Nielsen. Kierkegaards Bøger var som en Aabenbaring for ham. Den Inderlighed, den Ild, den Lidenskab, der var i dem, gjorde sin Virkning paa Feilberg. Han læser dem Gang paa Gang, han lever i dem og med dem. Vi husker, det er i den Tid, Mynster dør, og Martensen berømmer ham som Sandhedsvidnet, og Kierkegaard derved opægges til sit vilde Angreb paa den officielle Kristendom.

Opholdet i København strakte sig over et Tidsrum af syv Aar, seks til sit Studium og et som Lærer hos Frk. Zahle. Ogsaa fra Arbejdet som Lærer paa Frk. Zahles Skole gemmer den gamle Mand lyse

Minder. Han er hende taknemlig, fordi hun lod ham prøve sine Kræfter i Skolens Tjeneste.

I 1856 blev han ordineret som Præst. Han skulde være Kapellan hos E. H. Hagerup i Store og Lille Solt. Bagefter korte han med sin Fader, der var til Stede ved Ordinationen i Flensborg, hjem til Ullerup. Og hans første Gang i den ny Præstekjole blev at følge sin Moder til Graven. Hun havde længe været syg og lidt meget, hendes Liv havde været fuldt af Modgang, og dog døde hun med Tak til Gud og Mennesker for al den Lykke, Livet havde bragt hende. Hun hviler paa Kirkegaarden i Ullerup, og hendes Grav skal endnu smykkes af kærlige Hænder.

I Sommeren 1859 gjorde han en Rejse til England. Med den hænger det saaledes sammen. Dr. Robertson, der var Præst ved den Forenede Presbyterianske Kirke i Glasgow, havde sammen med nogle andre Skotter været i Danmark, vistnok i 1857. De vilde, som Udsendige for „Den Evangeliske Alliance“, der, saa vidt Feilberg mindes, skulde holde Møde i Berlin samme Aar, undersøge, hvordan det stod med den danske Styrelse i Slesvig, om det ogsaa var sandt, at den vilde tage Modersmaalet fra Folk og paatvinge dem et andet Sprog. Feilberg havde tilfældig truffet disse Mænd paa et Dampskib, der gik mellem Flensborg og København. Han kom til at tale med dem, syntes godt om dem, hjalp dem til Rette i København og var deres Tolk. Dr. Robertson indbød ham til at besøge sig i Glasgow, og sammen med Pastor J. C. L. Plenge, der den Gang var Præst i Satrup, rejste han saa til England nævnte Sommer. Efter et kort

Ophold i London rejste han over Edinburg til sin Ven Dr. Robertson, der i Sommertiden boede i Callander, der ligger ved Indgangen til de skotske Højlande. Det var dejlige Dage, han tilbragte her. Og nu skulde han rejse videre i den friske Natur, studere Folkelivet og Kirkelivet, særlig den forenede presbyterianske Kirke. Alt tegnede til, at det blev en herlig Rejse, rig paa Oplevelser, rig paa Udbytte. Da kommer der Brev fra hans Fader, at han var indstillet til Valg i Ladelund, han maatte endelig se at komme hjem. Det var næsten som en Jobspost. Havde han endda rejst en Dag før, som Bestemmelsen egentlig var, eller havde Brevet blot forvildet sig! Men nu havde han det. Afbryde sin prægtige Rejse, der lod til at blive rigere paa Udbytte efter Haanden — det var næsten ikke til at holde ud at tænke paa. Men Brevet viste tydelig, at Faderen glædede sig til at se sin Søn som Præst i Ladelund, og at det vilde være en Sorg for ham, hvis Feilberg ikke kom hjem til Prøveprædiken. Dr. Robertson mærkede, at der var noget i Vejen med ham, tog ham derfor ene ind i sin Stue og bad ham betro sig, hvad der var i Vejen. Feilberg forklarede det. Han spurgte saa: „Hvad vil De helst?“

„Der er ingen Tvivl om det; var Valget frit, saa blev jeg,“ svarede Feilberg.

„Saa skal De rejse, og rejs saa i Guds Navn Man bør altid, naar der er Tale om Pligt, gøre, hvad man nødigst vil, thi saa gaar man sikrest.“

Saa afbrød han sin Rejse, tog hjem hurtigst muligt og naaede ogsaa at komme tidsnok. Men mager

og bleg som han var, og han har jo aldrig haft nogen stærk Stemme, turde Bønderne ikke vælge ham. De tænkte som saa: „Det er Sognet, der bærer Omkostningerne ved Valget. Skulde han nu gaa hen at dø, saa havde de dobbelt Ulejlighed og de dobbelte Udgifter, og saa valgte de en, der saa mere sund og kraftig ud“.

Endnu samme Efteraar blev han Sognepræst i Valsbol. Det var kun et lille Præstekald. Følgende Fortælling viser det. Der var Bispevisitats hos en af Feilbergs Formænd, og til Middag fik de Ærter og Flæsk. Bispen udtalte, at det glædede ham meget, at man ikke her som saa mange Steder var ved at sætte Huset paa den anden Ende, naar Bispen kom, men holdt sig til Husets jævne Kost. Præsten svarede, at heri tog Bispen helt Fejl; til daglig fik de nok Ærter, men de fik ikke Flæsk til, det var Præstekaldets Indtægter ikke til. Man undrer sig derfor ikke, da Feilberg blev gift, og Familien øgedes, at han søgte et Embede, der var lidt større. I Foraaret 1862 blev han saa forflyttet til Store Vi, hvor han blev, indtil Tyskerne afskedigede ham i 1864. Det er ikke i nogen lang Tid, hans Arbejde er knyttet til Egnen dernede ved Sproggrænsen. Samlet bliver det nok otte Aar; men disse otte Aars Arbejde er lagt paa tre forskellige Steder med omtrent lige lang Opholdstid paa hvert Sted. Vi kan derfor nok forstaa, at hans Arbejde ikke kunde faa den store Betydning eller sætte de rige Frugter, som man ellers kunde have ventet. Hvem der kender lidt til en Præsts Arbejde, ved nok, at det Arbejde, som der kan udrettes blandt de sin-

dige Jyder i en to—tre Aar, skal der tales sagte om. Men læser vi den Skildring igennem, som Feilberg har givet i Sønderjydske Aarbøger 1895 Side 1—44, saa ser vi, hvilket Fond af Kraft og Flid han har lagt ind i sit Arbejde. Han har ikke betragtet sig selv som den, der var udlært, og som nu uden videre kunde begynde, og hvis Folk ikke vilde høre ham eller ikke kunde forstaa ham, saa var det deres egen Skyld; han havde gjort sin Pligt. Nej, han saa paa det, som begyndte hans Læreaar nu først for Alvor. Det var let nok at prædike paa det almindelige danske Rigsmaal; men gjorde han det, gik det over Hovedet paa Folk. Det var heller ikke vanskeligt at prædike paa Højtysk; men det forstod man heller ikke. Han maatte lære Folks Udtryksmaade at kende, han blev nødt til at studere Folkemaalene dernede og i sine Prædikener og i sin Tale at bruge Ord og Sprog vendinger, der enten var taget fra selve Folkemaalene, eller som laa det meget nær. Men om alt dette maa man læse i hans egen Fremstilling anførte Sted i Sønderjydske Aarbøger. Han naaede ogsaa sit Maal; men saa blev han afbrudt midt i sit Arbejde. Voldsmandens Haand brød ind og knuste hans Livs Værk og hans Fremtids Forhaabning. Dette er noget af det haardeste, der har ramt Feilberg i hans halvfjerdsindstyve Aar. Længe varede det, inden han forvandt det; maaske har han aldrig forvundet det.

Naar han nu tænker tilbage paa den Tid, knytter der sig mange lyse Minder til den. Det er til de gamle Folk dernede, og det er til Børnene og de unge, maaske ikke mindst de sidste. Det var med de dansk-

sindede Folk dernede, han sluttede Venskab; men der var ogsaa Folk blandt Slesvig-Holstenerne, der havde saa megen sund Sans og jævn Naturlighed, der brød igennem det politisk-fanatiske, saa der kunde udvikles Venskab mellem Feilberg og dem. Blandt Præstefamilierne mindes han med særlig Glæde og Taknemlighed Pastor Chr. Ewaldsens Hjem paa Søndertorvet i Flensborg og Naboen i Medelby, Pastor Christiansen, i de Aar Stænderdeputeret, og blandt Lærerne Jens Madsen, den Gang Lærer i Ellund, nu Viceskoleinspektør i København, og Degnen i Valsbøl, J. J. Jepsen, nu Lærer paa Møen.

Nu stod han ikke alene ledig paa Torvet, men opreven i Sindet; det var, som alt var styrtet sammen for ham. Hans Gerning var brudt, selv var han kastet paa Gaden, og Døren smækket i Laas bag ved ham. Men heldigvis sprang der saa andre Døre op for ham. Han blev Hjælpepræst hos Pastor G. Strøm i Marslev paa Fyn. Og i Løbet af et Aarstid kom han saa meget til Ro, saa han turde tænke paa at tage et mere stadigt og omfattende Arbejde op. Han blev saa i Efteraaret konstitueret som Førstelærer paa den betalende Borgerskole i Odense, hvormed fulgte Stillingen som Kateket ved Frue Kirke. Et Par Aarstid senere blev han tillige konstitueret som Fængselspræst. Han blev ogsaa Lærer ved Fru Heins Skole.

I Løbet af disse Aar kom Feilberg under Skolearbejdet saa meget til Ro, saa da der kom et Par Mænd fra Brørup og opfordrede ham til at søge Brørup og Lindknud Præstekald, tænkte han alvorligt over at blive Sognepræst igen.

Brørup er et Sogn, der ligger omtrent midt mellem Kolding og Ribe, ikke langt fra Kongeaaen og en god Mil fra Askov Højskole. De kondte Feilbergs Fader, og derfor kom de til Sønnen, de vilde gerne have ham til Præst. Det var et stort og besværligt Kald, men med en lille Løn. Feilberg krympede sig derfor lidt ved at søge det. Men saa var det Dr. L. Helweg i Odense, der slog Hovedet paa Sømmet, i det han sagde: „De skal ikke spørge om Lønnen, naar der kaldes paa Dem.“ Feilberg indgav sin Ansøgning. De to Mænd rejste til København, gik først op til N. J. Termansen, og sammen med ham til Minister Aleth Hansen, og saa blev Feilberg Præst i Brørup 1869.

Nu begynder hans Arbejde i det sydlige Jylland først i Brørup og siden i Darum ved Vesterhavet, indtil han i 1891 tager sin Afsked og drager til Askov, hvor han siden har været bosat. Det var omtrent den samme Egn, som den der hørte hans Barndom til. Ogsaa her gjorde han et godt og velsignelsesrigt Arbejde. Folk i Brørup og Darum kan tale med om det.

Men naar nu hans halvfjerdstyvende Aarsdag er bleven fejret saa festlig, saa er det jo ikke saa meget, fordi han har været en trofast Præst og et godt og mildt Menneske, der i det stille har gjort et jævnt og dygtigt Arbejde for at hjælpe sine Medmennesker i kristelig og menneskelig Henseende; men saa er det, fordi han er bleven en Videnskabsmand af Rang. Men hvordan er dette Menneske, der færdedes saa stille overalt, deltog i Menneskenes Sorger og Glæder og aldrig lukkede sig ude fra nogen af de Strømninger,

der gik igennem vort Land, bleven Videnskabsmand? Vilde vi spørge Feilberg selv, vilde han svare: Det ved jeg saamænd ikke; det er kommen ganske af sig selv. Der er ingen, der staar mere forbavset over for den Opmærksomhed, man har vist mig, end jeg selv.

Som vi har set, maatte Feilberg i Sønderjylland gøre det store Arbejde for at komme til at tale et Sprog, som Folk forstod. Men under dette kom han til at se, hvilket ejendommeligt Liv Bønderne levede. Det var som en Verden for sig, en Verden med sin egen Levevis, sine egne Tanker, sin egen Poesi, ja næsten ogsaa sin egen Tro og Religiøsitet. Han gav sig til at studere det, ligesom han i sine yngre Dage studerede Botanik. Ikke for at gøre Brug af det til noget, men fordi det var en Trang for ham at komme til at forstaa dette Liv, der rørte sig omkring ham. Det var et rent Fritidsarbejde, og aldrig tænkte han, at der skulde komme noget ud af det. Saa er det, at han er sammen med sine Præstebrødre en Gang, Taler falder paa en Afhandling om Almuens Sæd og Skik, og tilfældig bemærker Feilberg, at det syntes han, han kunde have gjort bedre. „Ja, gør det saa“, blev der sagt til ham. Og saa kunde han ikke lade være. Han samlede nu mere omhyggelig og efter en to—tre Aars Forløb skrev han sin „Fra Heden“, der udkom først i Slesvigske Provinsial-Efterretninger og siden som Bog i 1863, en Bog, hvorom Marius Kristensen skriver: „Det er ligefrem et glimrende Første-Arbejde.“

Saa kommer Afbrydelsen i 1864, og først da han kommer til Brørup og kommer i Ro blandt sine kære

Vestjyder, tager han fat igen, smaat og jævnt, ikke for at skrive Bøger, men for at komme til fuld Forstaaelse af det Folkeliv, han lever i. Og da han saa endelig kommer efter, at der maaske dog kan komme noget ud af det, bliver han ved at gaa fremad paa sin sindige Maade. Det gælder ikke for ham, at det gaar hurtigt; nej, det han lægger Vægt paa, det er, at det gaar sikkert, aldrig at slaa sig til Ro med noget, uden at det er prøvet og vejjet og bevidnet. Og naar en Mand bliver ved med et saadant Arbejde, saa skal det nok sætte Blomst og bære sin Frugt. Men det er ikke ethvert samvittighedsfuldt og dygtigt og flittigt Menneske, der bliver Videnskabsmand, og selv om han bliver det, saa er det ikke sagt, at han faar en Fremstillingsevne som Feilberg. Man maa have noget i Vuggegave, der kan sætte Kronen paa alle de andre Egenskaber, og Feilberg har faaet en saadan Vuggegave. Vi ønsker ham til Lykke med, at Arbejdstrangen og Arbejdsevnen har føjet sig smukt sammen med Vuggegaven hos ham.

Bidrag til Nordslesvigs Landbohistorie.

I.

Et alsisk Karlelav.

Ved M. H. Nielsen.

Det gamle Fællesskab gav rigelig Anledning til Afholdelsen af Gilder. Foruden de regelmæssig tilbagevendende: „Oldermandsgildet“, „Jævningsgildet“, „Tyregildet“ o. s. v. fejredes der gerne i Løbet af Aaret adskillige ekstraordinære Fester. Blev saaledes en ny Mand optaget i Bymændenes Lav, holdtes der et „Igangsgilde“, og flyttede der en bort fra Byen, fejredes der et „Afgangsgilde“. At der ved en Lavbroders eller hans Hustrus Død blev holdt „Arveol“, er en Selvfølge. I det hele taget lod man sjælden nogen Lejlighed til Afholdelsen af et Gilde gaa ubenyttet hen, og var Folk først komne sammen, synes de at have moret sig bravt. Paa oplivende Midler i Form af Drikkevarer skortede det som Regel ikke.¹⁾

Som Deltagere i disse Lavsgilder træffer vi naturligvis først og fremmest selve Bymændene, de egent-

¹⁾ H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv I. 200 f.

lige Lavsbrødre. Men iøvrigt synes hele Huset, baade unge og gamle, Børn og Tyende, som oftest at have givet Mode, naar Oldemanden kaldte sammen til Gilde. I Kvarmløse Byskraa fra 1624 hedder det bl. a.: „Hvilken Broder eller Søster, Svend eller Tjøneste-pige, — de unge Børn og Drengene kan staa — som ikke søger deres rette Sæde, om de uførmer nogen, bøde 2 Skill. . . . Unge Karle skal skænke Øllet udi, hver for sin Husbonde . . . Tjønestedrengene følger deres Madfader hjem under 1 Otting Øl og Pigerne deres Madnoder under $\frac{1}{2}$ Otting Øl.“¹⁾ Ret mange har der ikke siddet hjemme, naar de Kvarmløse Bønder holdt Gilde.

I Almindelighed bestemte Bymændene vel selv, hvem der maatte komme med til deres Gilder, og hvem der skulde blive hjemme. I en sællandsk Byskraa støder vi paa følgende kvindefjendske Paragraf: „Ingen Kvindfolk, gifte eller ugifte, maa indfinde sig udi Gildet, enten de er budne eller ikke, omændskønt de kan være af Bymændenes egne Hustruor eller Døtre, med mindre de vil agtes at komme der for at drikke sig drukne eller bedrive Utugt.“²⁾ En saadan jomsborgsk Strengthed skyldes dog næppe Bymændene, men snarere Godsherskabet, hvis Indflydelse man ofte kan spore i Affattelsen af de gamle Byvedtægter og Gildeskraaer. Paa mange Godser var nemlig Bøndernes Selvstyre efterhaanden gledet over til den ofte temmelig enevældige Godsejer, saa at det ogsaa blev ham,

1) Rostgaards Manusk. in 4° Nr. 20. Universitetsbibl.

2) smstds.

der bestemte, hvor tit der maatte holdes Gilde, og hvem der maatte indfinde sig ved disse. „Vi Junkere“, hedder det saaledes i en sydslesvigsk Skraa fra 1587,¹⁾ „har forundt Sognefolkene, at de en Gang aarlig maa komme sammen Dog maa ingen unge Folk komme til Stede Drister en Karl sig til at tage Plads ved Gildesbordet, skal han føres for sin lovlige Øvrighed, som skal straffe ham saa eftertrykkeligt, at andre kan spejle sig i hans Eksempel.“²⁾ Selve den Omstændighed, at det saa strengt forbydes de unge at give Møde ved Gilderne, tyder jo paa, at dette tidligere har været almindeligt. Fra andre Egne af Sonderjylland — udenfor Godsdistrikterne — hører vi da ogsaa om, at alle, unge og gamle, Familie og Tyende, mødte frem ved Bylavets aarlige Sammenkomstor.³⁾

Naar de unge Karle udelukkedes fra de gamles (Gilder, hvad var da naturligere, end at de selv dannede et Lav med tilhørende Lavsgilder. Et Eksempel havde de jo desuden fra Haandværkerne i Byerne, hvor Mestre og Svende hver havde deres eget Lav. At der virkelig ogsaa har eksisteret saadanne Karlelav, fremgaar af et Aktstykke, som vil blive meddelt paa de følgende Sider. Det er Karlene under Godset Rønhave paa Als, der har sluttet sig sammen i en Forening. Det nævnte Aktstykke er fra Midten af det 18. Aarhundrede, men selve Lavet er ældre, „fra gammel Tid af“. Der kan næppe være Tvivl om, at

1) Fra Gettorf i Dänischwold.

2) R. Mejborg: Nordiske Bøndergaard. I. 28.

3) sinstds. I. 38.

der paa mange andre Godser har eksisteret lignende Lav.

Videre talrigt har det omtalte Karlelav vel ikke været, da Rønhave ikke var noget særlig stort Gods. I Aaret 1746 blev det tilligemed Sønderborg Ladegaard, der ligesom Rønhave ligger i Ulkebøl Sogn¹⁾, af Kongen overdraget paa Livstid til den daværende Amtmand eller Guvernør paa Als, Hertug Christian August af Augustenborg. Paa den Tid hørte der ialt 34 Bol og 26 Kaad til Rønhave; deraf laa 17 Bol og 12 Kaad i Byen Ulkebøl, Resten i Kær By. Kun af 16 Bol og 6 Kaad ydedes der Hoveri, de øvrige Bolsmænd og Kaadnere betalte i Stedet for Frihedspenge, henholdsvis 12 og 3 Rdlr. aarlig. Da Hertugen i Aaret 1752 bortforpagtede de to Godser, blev han indviklet i en Strid med Kaadnerne om Hoveriet — en Strid, der først blev bilagt efter Hertugens Død 1754, da Godserne atter hjemfaldt til Kronen. Det nedenfor meddelte Aktstykke stammer fra Tiden mellem 1754 og 1764. I sidstnævnte Aar blev Rønhave tilligemed Sønderborg Slot og Ladegaard, Kegenæsgaard og Majbølgaard overdraget til Hertug Frederik Christian af Augustenborg, imod at denne gav Afkald paa Arveretten til Pløen og (Glücksborg.²⁾

¹⁾ En stor Del af Sønderborg Ladegaards Bøndergods laa dog i Hørup Sogn.

²⁾ P. Lüders: Hist. Darstell. der Dienst- und Zinns-Pflicht sowohl der Bonden wie auch Feste-Bohlsleute . . . der vier Lehngüter Rönnhoff, Langenvorwerk, Kekenisgaard und Maybüllgaard I. 29 f. Sonderburg 1832. Jfr. Dansk biografisk Lexikon V. 345 f.

Det nævnte Aktstykke er en Ansøgning fra Karlene under Rønhave til den daværende Amtmand over Sønderborg Amt, (Grev Henrik VI. af Reuss¹⁾), hvem de beder om at være dem behjælpelig ved Afgørelsen af en Strid, som er opstaaet derved, at en Karl to Gange „af Egensindighed“ er bleven borte fra deres Forsamling og nægter at betale de ham i den Anledning idømte Boder. Desværre tier Historien om Sagens videre Forløb, men forhaabentlig har en saadan Egensindighed faaet sin tilborlige Straf.

Ansøgningen lyder saaledes²⁾:

Højbaarne Herre og Greve,
højstbydende Gehejmersaad, Kammerherre og Amtmand,
naadige Herre!

Deres højgrevelige Excellence paa det alledyngeste gives til Kjende, hvorledes at vi Svende

¹⁾ Denne, der 1732 var indvandret til Danmark, var Amtmand over Sønderborg Amt fra 1754 til 1765, da han blev preussisk Statsminister. Dansk biogr. Lex. XXIV. 19 f. Særlig venlig stemt over for de ulsiske Tjenestefolk synes Greven ikke at have været. I en Skrivelse fra hans Haand af 3. Juni 1755 hedder det bl. a.: „Im übrigen höret man hier auf dieser Insul, insouderheit seit dem die Hofdienste der Unterthanen von einigen Höfen abgekommen, so wohl bey Pächtern als Hausleuten eine allgemeine Klage wegen Mangel und Rarität der Dienstleute. Und sie ist auch in der That da, so dasz die Leute fast nicht wissen, was sie an Lohn fordern, und welche Gesetze sie den Wirthen in Ansehung des Essens und Triuckens vorschreiben wollen.“ Han foreslaar derfor en Forhøjelse af Skatten for ældre, ugifte Karle og Piger, der „sidder paa egen Haand“, samt en Fastsættelse af Lønnen, t. Eks. saaledes: En fuldvoksen Karl 11—12 Rdlr. aarlig, en yngre Karl 7—8, en Dreng 5, en voksen Pige 5—6. Statsarkivet i Slesvig. C III Sonderburg, Polizeisachen, Dienstboten.

²⁾ Statsark. i Slesv. C III. Polizeisachen, Gilden. Gengivelsen er selvfølgelig ordret efter Originalen, men jeg har ikke bevaret dennes temmelig mangelfulde Skriversaade.

udi Rønhofs Len holder vores Lav og Samkvemme paa en ordentlig og skikkelig Maade. Da først, naar vi kommer tilsammen, da spørges af Forstanderen, om der er noget at klage over nogen af vores Brødre siden den sidste Forsamling. Siden begynder vi saaledes:

- Først med Konning Frederik den 5. Skaal
2. Dronningens Skaal
3. Kronprinsens Skaal
4. Hans højgrevelige Excellences Skaal
5. Vores Sognepræstes Skaal
6. Vores Husbøndens Skaal
7. Vores egen Lavns Skaal.¹⁾

Og dermed ender vi vores Lav som følger: saa at Forstanderen atter igjen spørger tvende Gange, om der er noget at klage over denne Dag, siden vi blev forsamlede. Og findes der da noget ukristeligt, da bødes derfor, eftersom Sagen er. Derefter udi al Stilhed beder enhver hos sig selv Gud om en god Nat med en andægtig Bøn. Derefter ogsaa med et Vers af en gudelig Salme, som vi samtlig sjunger med hverandre, som saaledes lyder:

Alle samtlig os bevare
 Denne Nat og al vor Tid
 Fra Ulykke, Vaade og Fare
 Fra urolig Tvist og Strid.
 Afvend Vands og Ildens Nød,
 Pestilens og hastig Død.
 Lad din Vredes Ild udslukkes
 Og mig ej i Synd bortrykkes.

¹⁾ Maaske ikke helt uden Grund klager alsiske Husbønder 1780 over, at Tjenestekarlene „tildels er hengivne til Drik. Om Aftenen gaar de paa Kroen uden Husbøndens Tilladelse . . . og kommer som oftest ikke hjem før sent ud paa Natten i Almindelighed gennem Vinduerne, da Dørene er lukkede.“ Altfor alvorlig skal man vel næppe tage en saadan Klage. C III. Sonderburg, Polizeisachen, Dienstboten.

Ak! bønhør nu kjære Fader,
 Hvad jeg sønlig har fremført;
 Jesu, jeg dig øj forlader,
 Før jeg bliver hos dig bønhørt.
 O! du værdlig Hellig Aand,
 Vores Trøster og Talsmand,
 Hør og fuldgjør min Begjære,
 Amen, ja, det skal saa være.¹⁾

Derpaa begynder Forstanderen at tale disse Ord, som lyder saaledes: Gud i Himmelen, han bønhøre denne og saa vor Sang. Gud, han være i vores Lav og i enhver ung Karl eller Mands Lav, hvilket det sig være kan. Saa udlyser vi af vores Lav al slem, utilbørlig Snak og Tale, ind til os igjen Guds Naade og Gud den Helligaands Hjælp og Bistand. Og er der nogen, som fordrister sig til og gjør os noget Klammeri her i Huset eller paa sin Hjemvej, han skal være brostefældig i vores Lav og Øvrigheds Brøde uforgjet. Drager disse Ord til Minde. Dermed sidder i Herrens Fred allesammen; det ønsker jeg eder af mit Hjærte. Amen.

Dermed skilles vi fra hverandre paa en kristelig Maade — uden nogen Klammer og Trætte. Nu haver det været brugligt fra gammel Tid af, at naar der først kom en Karl med os udi vores Lav, saa haver han første Gang givet 6 Skill. til Hønsepenge, og derfor bliver han antagen iblandt [os] som vores Broder og Kammerat. Dernæst gives og 4 Skill. for sin Græsle, den første Dag han slaar Græs dermed udi Kongens Kobbøl, og det derfor, at vi skal fort hjælpe hannem, om det behøves. For det tredje gi-

¹⁾ Slutningsversene af den bekendte, fra Tysk oversatte, Aftensalme: Nu velan, vær frisk til Mode. De to Vers findes i den her anførte Skikkelse baade i den Kingoske og i den Pontoppidanske Salmebog. I senere brugte Salmebøger er de gerne ændrede eller ogsaa helt udeladte.

ves og 4 Skill. for hans Kornle, og det derfor ogsaa, at vi hjælper hannem, om det behøves, saa at Forpagteren kan faa sit Arbejde fort gjort, naar Tid er. For det fjerde maa ingen af vores Kammerater indgaa udi Kongens Kobbøl med sin Le uden Knibe uden at betale 4 Skill. derfor, og det derfor, at ingen skulde skjære sig der paa, naar vi er forsamlede i en stor Mængde. For det femte var det brugligt, at en Karl, som ikke haver været med os udi vores Lav før, skulde have en stor Kande fuld af Øl at drikke til en Velkomst eller og at betale 4 Skill. derfor. Men nu for nogle Aar siden er, Gud ske Lov! Drikken ikke saa meget som forhid, en Del for Kongens og Øvrigheds strenge Befaling, saavel som for vor egen Sognepræsts idelig Formaning, saa at denne Kande er bleven aflagt hos os santligen. Men dog alligevel bliver dennem endnu en liden Ærendrik tilskjænket, hvoraf de maa drikke saa meget, som de selver vil; og derfor gives endnu i vores Lav 2 Skill. til Skjænkerpenge.

Saaledes haver vi holdet vores Lav fra gammel Tid, og dette for den Aarsags Skyld, at ingen Karl, enten ung eller gammel, kan fuldføre sit Hovarbejde uden andre sine Kammeraters Hjælp og Bistand; thi skulde enhver gaa for sig selver, da kom deraf en stor Uenighed og Trætte.

Nu findes der en Karl udi vores Len, som er tvende Gange bleven borte af vores Forsamling, og det af Egensindighed. Nu haver vi efter gammel Lavs Brug sat hannem at betale første Gang 2 Skill., anden Gang 4 Skill., for det tredje 4 Skill. for sin Græsle, for det fjerde 4 Skill. for sin Kornle, for det femte 4 Skill. for sin Le uden Knibe, for det sjette 2 Skill. for sin Ærendrik, hvilket han altsammen nægter at betale.

¹⁾ Rimeligvis Loronz Lorenzen, der var Præst i Ulkebøl fra 1756 til 1770. H. N. A. Jensen: Kirchl. Stat. IV. 1620.

Nu beder vi hans højgrevelige Excellence paa det allerydmygeste, om det hannem behager, da at være os behjælpelig med slig Tilfælde med denne Karl; thi vi agter ikke at føre nogen Sag derom, men hvad som hannem behager, det er vi som hans allerydmygeste Underdanere dermed tilfrøds.

Og at det er en gammel Brug for Enighed og Behjælpeligheds Skyld udi Hovarbejde, dette kan Syns- og Sandemænd saavel som alle Bolsnænd udi Rønhofs Len bevidne.

Jens Petersen,
Sandemand.

Las Steffensen, David Matzen, Nis Clausen.
Som Forstandere udi Rønhofs Len.

II.

Tienden og Boghvededyrkningen i Nord- slesvig.

Ved M. Mackeprang.

Medens i kongeriget den tredjedel af tienden, der tilforn tilfaldt bispem, ved reformationen gik over til at blive kongetiende, ophævedes den på landdagen i Kiel (1533) fuldstændig for Slesvigs vedkommende, hvor blot kirke- og præstetienden bibeholdtes. I stedet for hvert tiende slap bonden altså med at miste hvert femtende neg. Men dette gjorde ikke sagen bedre eller byrden mere afholdt. Ligesom i kongeriget havde præsterne også her den største vanskelighed ved at inddrive denne afgift, over hvilken der jo stadig har hvilet et vist odiøst skær, ikke mindst i ældre tid, hvor

Nu beder vi hans højgrevelige Excellence paa det allerydmygeste, om det hannem behager, da at være os behjælpelig med slig Tilfælde med denne Karl; thi vi agter ikke at føre nogen Sag derom, men hvad som hannem behager, det er vi som hans allerydmygeste Underdanere dermed tilfrøds.

Og at det er en gammel Brug for Enighed og Behjælpeligheds Skyld udi Hovarbejde, dette kan Syns- og Sandemænd saavel som alle Bolsnænd udi Rønhofs Len bevidne.

Jens Petersen,
Sandemand.

Las Steffensen, David Matzen, Nis Clausen.
Som Forstandere udi Rønhofs Len.

II.

Tienden og Boghvededyrkningen i Nord- slesvig.

Ved M. Mackeprang.

Medens i kongeriget den tredjedel af tienden, der tilforn tilfaldt bispem, ved reformationen gik over til at blive kongetiende, ophævedes den på landdagen i Kiel (1533) fuldstændig for Slesvigs vedkommende, hvor blot kirke- og præstetienden bibeholdtes. I stedet for hvert tiende slap bonden altså med at miste hvert femtende neg. Men dette gjorde ikke sagen bedre eller byrden mere afholdt. Ligesom i kongeriget havde præsterne også her den største vanskelighed ved at inddrive denne afgift, over hvilken der jo stadig har hvilet et vist odiøst skær, ikke mindst i ældre tid, hvor

den skulde ydes i kærnen, hvilket kunde give anledning til stor forsinkelse i høstens tid, for ikke at tale om, at jo også strået gik tabt. Det gælder sikkert også for Sønderjylland, når det om de jydsk-præster siges, at eftersom folk nu er til sinds med deres tiende, er deres egen avl deres bedste indtægt.¹⁾ Det er synd at sige, at det skortede på påmindelser fra regeringens side. Ganske som i Danmark indskærpedes tiendepigten gentagne gange den nordslesvigske befolkning af dens herre, hertug Hans d. ældre i Haderslev. I 1556 lod hertugen således indbyggerne i Tønder amt vide, at alle tiender som forhen skulde gives kirkerne og præsterne, og 1570 befaledes det Slogsherredsmænd at betale deres tiende i rette tid „eftersom enhver arbejder er sin løn værd og synderlig guds ords tjener bør holdes i ære.“ Ikke bedre stod det til i Haderslev-egnen. Dette provstis indvånere modtog bl. a. 1561 et skarpt påbud, da præsterne havde klaget over, at bønderne omgikkes „fast bedragerisk“ med tienden. „Enhver giver efter sit behag, og hvad dem selv lyst, mod gammel sædvane, ret og billighed“, præsterne fik næppe halvdelen af, hvad der tilkom dem, og alle formaninger fra tinge og prædikestol frugtede intet.²⁾

At heller ikke denne paamindelse hjalp, fremgår af et af præsterne i Haderslevherred til hertugen indgivet bønsskrift, der har nogen kulturhistorisk interesse ud over de idelig gentagne klager over bondens sen-

1) Indk. breve til Danske Kancelli 1573 ²/₁₇.

2) Hert. Hans brevbøger III, 334 v. X, 240 og 22 v.

drægtighed og træskhed. Indledningen er stærkt theologisk, det reelle indhold så meget desto mere verdsligt. Næst gud takker præsterne hertugen for hans bevågenhed og trosiver, som bl. a. er bleven dem bekendt ved, at han på „den sidst forgangne forsamling“ ved sin provst og hofprædikant mester Jørgen har formanet dem til med største alvor at varetage deres embede med prædiken og sakramenternes uddeling efter ret og kristelig brug. De lover derfor også at udlægge skriften uden „irrigen disputaten“ og vil så meget hellere gøre dette, som hertugen har vist sin velvilje mod dem ved at understøtte fattige studerende og købe de nødvendige høger til trængende præster. Det er derfor også deres håb, at han nu vil stå dem bi i deres nød, thi deres besoldning og kirkernes indtægter mindskes fra år til år. Den vigtigste grund til nedgangen er, hedder det videre, følgende:

Boghvedesæden har på nogle steder været sjælden og er først i den sidste tid dukket op, den var engang agtet for ringe korn, hvoraf der i mange sogne ikkun sædes tre-fire skæpper, hvoraf der også tilforn er bleven givet tiende efter negenes antal. Men nu er det i løbet af kort tid bleven ganske anderledes, eftærdi boghveden sås såre hyppig i alle sogne, ikke blot i stenede, sandede agre (hvor man ikke kunde så andet korn) som tilforn, men i de bedste agre ved hyerne og i indgårdede marker (ingetunet coppelen), og er denne mangfoldige boghvedesæd årsag til, at bønderne på nogle steder fornylig har vægret sig ved at give tiende deraf, hvorved kirkernes indkomst til bygningens vedligeholdelse og vor fortjente løn næsten er bleven formindsket med en tredjedel eller visselig med en fjerdedel. Dernæst ræsonnerer bønderne således: Hvad der engang er frit,

det bliver frit; forgangen år var min ager tiendefri, da der var boghvede i den, derfor skal den også være det nu, da der er sæet rug eller byg deri. Dette sker så sandt gud lever. Heraf kan Eders fyrstelige nåde samt Eders fyrst. nådes højvise råder se, hvilken udgang det inden længe vil tage med kirkernes bygning(sfond) og præsternes løn, med mindre Eders fyrst. nåde med Eders højvise råder vil forebygge dette onde. Derfor er det vor underdanige bøn, at Eders fyrst. nåde for guds skyld vil unde os tiende af boghvede, som af det andet korn, der gror på marken

Dernæst beklager vi os atter for Eders fyrst. nåde over, at bønderne (de huslude) en tid lang har givet tiende efter deres egen vilje og behag, og således at gud og Eders fyrst. nåde må forbarne sig derover, hvilket lettelig kan bevises efter gamle registre; thi det ondeste og ringeste, de kunde finde, giver de til tiende, og siger man så et par formanende ord til dem, strax begynder de at stikke næsen i vejret og pukke på deres 12 mands ed og sognevidne mod den, der ej vil slå sig til tåls med slig opførsel. Vi beder derfor Eders fyrst. nåde hjælpe os guds ords fattige tjenere i denne sag, således at hvert 15. neg uden argelist måtte blive givet til tiende til at holde kirkerne vedlige med og til føde og underhold for os med vore fattige hustruer og børn, hvilket efter vor mening ikke kan ske i disse forkerte tider, uden at det måtte tillades os, at kirkeværgerne lode den bondes korn kaste, hos hvem der blev befunden tvivl eller fejl, og hændte det, hvad der dog ikke er troligt, at det, efter at nogens korn var bleven kastet, viste sig, at han havde tiendet rettelig, skal hans lidtte skade på korn og strå helt og ganske betales ham af kirkehørrer og kirkeværgerne efter 6 fromme mænds afgørelse.¹⁾

¹⁾ Det på plattysk skrevne andragende findes i Gen. Arch. Kap. XXXIX. Nr. 29 1 (1112). Det er uden underskrift

Med mindre hertugen ved bedre råd, beder de derfor om at få udstedt en forordning af dette indhold. Mærkværdig nok synes der ikke at være bleven taget hensyn til ansøgningen, thi alle de udstedte påbud er holdt i så stor almindelighed, at de næppe kan sættes i forbindelse med den.

Nedgangen i tienden lægges altså særlig den tiltagende boghvededyrkning til last, idet bønderne benyttede sig af den til at unddrage sig deres forpligtelser. Et lignende tilfælde kendes blandt andet fra Lolland, hvor præsten i Tågerup 1595 fik dom over sine sognemænd, at de skulde give ham tiende af ærter og vikker¹⁾, og det var i det hele ej ualmindeligt, at bønderne kun vilde give tiende af de egentlige kornsorter.

Boghveden er en af vore alleryngste kulturplanter. Betegnende for dens ringe ælde her i landet er således, at den såvidt mig bekendt aldrig forekommer mellem landgildeafgifterne i 16. århundrede, der altid ydes i en af de tre gamle kornsorter rug, byg eller (mindst hyppig) havre, samt yderlig sjældent hvede. Dens egentlige hjem er Nordkina, Sydsiberien og Turkestan, og den synes at være nået frem til Frankrig og Tyskland i 15. århundredes sidste halvdel. „Denne kornsort kom forend vore forfædres erindring fra Græ-

men bagpå er i hertugens kancelli skrevet: Der Pastoren in Haderschleuen herde Supplication. Det er derfor urigtigt, når den i et lille uddrag i Kirkehist. Saml. 3, R. I., 111—12 betegnes som indgivet af præsterne i Haderslev og Tørninglen. Den er udat., men må være fra årene 1560—69, da mester Jørgen (Boie) var provst. Anf. skr. I, 698—700.

¹⁾ Rhode, Saml. t. Laalands og Falsters Hist. Udg. ved Friis I, 521.

kenland eller Asien, og man kalder den tyrkisk korn“, hedder det i et 1536 udgivet fransk botanisk værk, der omtaler dens store udbredelse.¹⁾ Når den nåede herop, lader sig næppe afgøre, og stor udbredelse på de danske herregårde fik den foreløbig ikke; af 299 herregårde, hvis udsæd kendes fra årene 1661—62, nævnes den kun på 37, af hvilke de 35 er jydskø,²⁾ og udgør kun c. 0,3 pc. af den samlede udsæd. Derimod synes den at have haft større betydning for bondelandbruget, da boghvedejord f. ex. forekommer meget ofte i en 1571 affattet jordebog over det gejstlige gods på Fyen.

Dens navn på rigsmålet er overført fra tysk og optaget efter den kantede frugts lighed med bog; derimod er i det sønderjydske „tarre“ mindet bevaret om kornets asiatiske herkomst, idet ordet er opstået ved en forvandskning af et af dens latinske navne „tartarisk korn“ vel sagtens med det tyske „taterkorn“ som mellemed.

1) Hehn, Kulturpflanzen u. Hausthiere. 2. Udg. S. 439—42.

2) Christensen-Hørsholm, Agrarhist. Studier LXX—LXXIV.

Jfr. tillige oversigterne over udsæden på kronens ladegårde S. XVII ff., hvor boghveden forekommer første gang 1582. Om den ret betydelige udsæd på Vorgård i Heils se Sønderj. Aarb. 1889 S. 193.

Et Folk og et Statskup.

Et par strejfflys over vore dages Finland.

AF IVAR BERENDSEN.

I.

Finland ligger de fire måneder af året dækket af sne: dets uhyre lange kyststrækning bastes af isen; dets titusinder af søer er for slæderne ligesamange færselsveje, som regeringen på sine steder tilmed afmærker til dette brug; dets utallige vandløb, elve, åer og floder er stivnede. Kun allersydligst er først én, i de seneste år to vinterhavne åbnede som enlige vinduer udimod Vesteuropa, ellers går al trafik den langsommelige landvej, al forbindelse med Europa den uendelige omvej ad Rusland. Ensomt, isoleret, tyst ligger det vældige land (ti gange så stort som Danmark) og strækker sig fra Stockholms breddegrad i syd til langt på den anden side polarcirklen, med sin spredte befolkning, som mangelsteds fylder så lidt.

En sådan afsondring — så længe fra omverdenen, altid indbyrdes —, må sætte sit præg på et lands beboere. De bliver af få ord, kan holde på en hemmelighed; de bliver ret ubevægelige, indadvendte, hængevede ved gammel vane, — udartende til stædighed,

sejg konservatisme, mistænksomhed. Og en finsk bonde-
mand er også virkelig en stille figur, firkantet og sejg
af optræden, stiv og konservativ af tanke; mistænksom
og tavs.

At vinteren er lang og streng i et land så højt
mod nord, tænker enhver sig let. Men den, som ikke
har set det, forestiller sig vanskelig vårens vildhed.
Den er kort, men voldsom. For os tempererede mellem-
europæere er årstidernes vekslen ikke just nogen re-
volution, men i Finland er der virkelig noget af et
oprør i den pibende, sydende, susende vår, som med
et ur-kraftigt sæt sprænger isens lænker, befrier de
bundne vandmasser, fylder fossene indtil overmal
og genfoder havets og søernes bølger. Vand, vand,
som baner sig vej, overalt. Den dag, „isen går“ i
Finland, er en årlig tilbagevendende naturrevolution
mod den unaturlige tvang; og den river med sig broer
og huse og diger, den laver oversvømmelser, den bringer
alle pulse til at banke, alle hjerter i hastigere slag.
Kort, vildt, voldsomt.

Også dette har præget det finske folks særlige
lynne. Der dæmrer altid under Finnens stille over-
flade en heftig, ubehersket vildmands hastige opblus-
sen. Navnlig i Østerbotten, hvor floderne suser vildest
ud om våren og hvor overgangen er voldsomst, træffer
man en ubændig og pludselig hidsighed, som første
gang overrasker. Se på et skændsmål mellem to
Østerbottninger; jeg siger: sé, thi man hører ikke
meget, de bruger ingenlunde mund. Men — — med
ét lyn er p u u k k o e n, kniven, som hver bondemand
bær i sit bælte, i luften, og der flyder blod.

Er varen voldsom i Finland, så virker til gengæld sommeren som naturens solglitrende, frodige idyl. Få eller ingen uvejr; stille, klar, blæstfri varme; lyse, altfor lyse nætter, kun et par timers halvmørke sydpå, midnatsol nordpå. Et skønnere sommerlandskab end Finlands med den evige vekslen af klare søer, skovbevoksede øer, mørk gran med nye, lyse skud, og knejsende, susende furuer, isprængt med bleglyse birke træffer turisten ikke. Turisten, ja. Men bonden, som arbejder i den trælse stengrund, han véd, at sommeren skjuler hans store, unaturlige fjende: Nattefrosten. En nats frost tilintetgør måneders slid. Og nødåret truer. I tresserne havde de senest ét af disse græsselige år mød al dets rædsel, først vinter til langt ind i vårsommeren, så nattefrost i Juli, — et år, hvor folkemængden sank med henimod hundredetusend — af nød, sult, sygdom.

Et folk, som frembringer kultur så højt mod nord, under de betingelser — lang vinter, kort, voldsom vår, sommer, hvor nattefrosten truer; et folk, som skaber skrive- og læsekyndighed ned til den ringeste almuesmand, og et skolevæsen, der står som mønster; som begynder i sin kamp mod naturen efter hvert tilbageslag; et sådant folk far endnu et par træk i karakteren, som her skal dvæles ved. Jeg går let henover, hvad a r b e j d e t må betyde i et sådant land, endskønt der var interessante sammenstillinger at drage; men i denne forbindelse er der særlig to ting at fremhæve:

Den ene er følelsen af samhørighed. Af Finlands noget over to og en halv million mennesker bode 1896 næsten de to millioner trehundredetusind i land-

kommuner og kun smaa trehundredtusind i byer; af bybefolkningen bode tilmed omtrent fjerdedelen i hovedstaden, medens af de øvrige byer ingen nåde tredive-tusind og kun 6 over titusind indbyggere, de andre småbyer varierede mest fra totusind til éttusind mennesker. Finlands folk er altså et landbofolk. Fremdeles et almuefolk. Yderligt faa store godser; den stærke forskel i vilkår ligger mellem de jordejende og de jordlose, men det er en velstandsforskel, ikke nogen stands- eller social forskel. Derimod er der i Finland en udpræget „standspersonsklasse“, men den er såre lille, derfor ganske uden evne (som for resten uden tendens) til at gå på egen hånd, og forskydninger finder stadig sted fra nedens af opefter. Altså på forhånd en usædvanlig lighed i niveau. Når så dertil kommer det fælles og ensartede slid under naturens hårde hånd, så træller et sådant folk sig sammen til en aldeles ubrydeligt sammenhørende masse. Derfor danner det finske folk et folk; thi sådan var det ikke oprindeligt. De finske og finsktalende stammer, som danner hovedparten, og som er næsten uden familie i det civiliserede Evropa, ligesom deres sprog er noget ganske ueuropæiskt — nogle østersøprovinsiske småfolk og Ungarerne, det er hele Finnernes, delvis fjerne slægtskabspåhæng —, er af oprindelse uensartede og sloges tappert indbyrdes endnu i den historiske tid; dertil kommer endnu godt trehundredetusind svenske og svensktalende, dels almue, dels efterkommere af indvandrede svenske embeds- og adelsslægter; dertil kommer blandingsracen mellem de finske stammer; dertil kommer blandingen (næsten kun i de højere klasser)

mellen Finner og Svenskere; dertil kommer nogle lappiske bestanddele: nogle russiske i det østlige. Altså oprindelig den yndigste forvirring. Og nu! Et sammenarbejdet folk, der føler sig som ét, som indbyrdes sammenhørende, som noget fra alle andre forskelligt. Den oprindelige samhørighed er god, den gennemarbejdede ikke heller ilde.

Den anden ting, jeg vil fremhæve, er den rankhed, som kultur gennem arbejde har givet Finlænderne. Der findes mange gradationer fra selvbevidst pukken til ubevidst naturlig uafhængighedsfølelse; alle findes de repræsenterede i dette almuefolk, også de mindre tiltalende former deraf. Derimod findes underdanigheden kun sporadisk udenfor de østlige grænsemarker; men derude er der jo ganske store dele af det nuværende Finland, som i trekvart århundrede var løsrevet derfra og stod direkte under Rusland. Ikke få græsk-katolske bønder findes endnu derude, mens Finland ellers er luthersk, også overflyttede de Russere, som fik godser dér, russiske bønder til disse godser: russiske embedsmænd, russiske gårdfogeder, russiske præster, russisk retsvæsen fik på de trekvart århundred indpløjet nogen underdanighed i disse grænsemarker; og endnu den dag idag, hundred år efter, at disse egne påny forenedes med Finland (1811), er underdanigheden ikke helt udryddet — ligesom læsekyndigheden alene herude i øst ikke er absolut gennemført. Men Vestfinnens og Savolaxerens rankhed tegner sig blot så meget kraftigere mod denne baggrund; ikke blot vilde man forbyse en Østerbottning overmåde, hvis man forsøgte at indprente

ham, at han skal bukke for en højestående, men man kan ikke ærgre ham grundigere end ved at fortælle ham, at folk, som han må kalde landsmænd, virkelig kommer krybende og kysser éns frakke, når man træder ind i en bondehytte. Meget kan Sverige have haft på sin samvittighed overfor Finland under den mangelhundredårige forbindelse mellem de to lande, men den personlige frihed blev aldrig krænket, og landets ordening var strengt løvbunden. En agtelse for loven, som binder meget dybt og gør Finlands forbryderstatistik til et enestående gunstigt fænomen i Europa, er derfor en arv, Finnerne tog med sig fra forbindelsen med Sverige til forbindelsen med Rusland. Uden ringeste ironi taler man, og taler gerne og ofte, i Finland om „lovens hellighed“ — „hålgd af lag“.

Læg så hertil Finlands historiske udvikling i udvortes forstand: — landet gennem århundreder den givne valplads mellem Sverige og Rusland med alt, hvad deraf følger af forstyrrelser; dets bønder med på alle svenske valpladser i Europa under Sverigs storhedstid; i slutningen af det 17. århundrede en hungersnød så grufuld, at den minder om den „sorte døds“ værste tider; i begyndelsen af det 18. århundrede landet henliggende som et vrag, uden styrelse, folketomt, ødelagt af krigen mellem Karl XII. og Peter den store — „den store ufred“ —; i midten af det 18. århundrede „den lille ufred“, det samme i mindre målestok under krigen mellem Sverige og kejserinde Elisabeth; i det 19. århundredes første årti den sidste oprivende krig for at beholde forbindelsen med Sverige. Og hver gang begynder de forfra, de stille bønder der-

oppe, forfra i kampen mod karrig natur, frost og ødemark som myren på sin ødelagte stak; — så har man de væsentligste træk af, hvordan naturen og arbejdet og historien har dannet det folk, som i slutningen af det 19. århundrede skulde stå sin prøve mod et statskup, forevet af dets monark, han, der foruden sit fattige tomillioners finske folk, hersker enevældigt over hundreder af millioner. Et taust og stædigt og stejlt, et voldsomt og selvbevidst og rankt, et ubrydelig solidarisk folk, som véd, hvad lov og ret er, som overholder lov og ret, og som kræver dem overholdt. Ikke just et af ydre eller optræden vindende folk, men heller ikke ét, som viger en tomme eller opgiver en tøddel for at vise sig elskværdigt. Taler meget og længe, men prutter ikke af på sine krav.

II.

Statskupet af 1899 kom ikke plumpende som et meteor ned over Finland; under Aleksander III. sa det allerede til tider truende nok ud. Men navnlig må man vogte sig for, under betragtningen af hver dags overgreb, at glemme, hvad der ligger bagved fra russisk side; for enkelthederne må man ikke oversé princippet i det hele. Man må ikke anse Finlands kuelse som fremgæet af et tilfælde, et personligt nag, nederdrægtig ondskab, magtskyge ell. l. . . Nej; der er et princip, et stort, et skønt, et beundringsværdigt, et af den højeste idealitet udgæet og den stolteste selvfølelse

støttet princip, som giver bevægelsen fart og svingkraft også fra russisk side. Ingen har set mig eller vil komme til at se mig med i det kør, som stiller kampen mellem Finland og dets monark op som en kamp mellem vesteuropæisk „kultur“ og asiatisk eller halv-asiatisk „barbari“; ingensinde er jeg fra forsvaret for Finland gået over eller vil gå over til angreb på Rusland og dets kultur, som er en anden end vor. men ikke derfor mindre udviklingsmulig eller ringere af løfter. Kun hvor de to kulturer stoder sammen og den russiske er den angribende, deltager jeg i modværget; og ikke fordi den russiske er ringere, men fordi den er en anden, som uden ret forstyrrer freden. Finlands ret og Finlands fred — det er de to udgangspunkter for mig; så overlader jeg sindsroligt andre at synge om Ruslands forvorenhed, omend det må indrømmes, at nogle af de virkende redskaber til statskupets gennemførelse er usmagelige nok. Lige tvertimod vil jeg i ganske korte træk søge at gøre forståeligt, at det, som er kommet, måtte komme, når én eneste betingelse indtraf, som er indtruffen.

Sverige var et konstitutionelt monarki; Finland som del af Sverige havde lod i de konstitutionelle rettigheder — lovgivende forsamling, uafsættelige dommere, lighed for loven, sikkerhed imod myndighedsmisbrug, ukrænkelighed for person og hus undtagen efter lovligt dekret o. s. v. Finland blev løsrevet fra Sverige og fik af den russiske kejser, som i Rusland er enevoldsherre, sine grundlove, sin religion, sine privilegier højtidelig bekræftede; med andre ord, det fortsatte sin konstitutionelle tilværelse: egne, indfødte

embedsmænd, egne sprog, egen ret, senere egen mønt, altid egen administration, egen hær; lovgivende forsamling, en repræsentant hos kejseren i St. Petersborg (ministerstatssekretæren), egen regering (senatet) i sin egen hovedstad. Kort sagt en konstitutionel stat, dog uden udenrigspolitik, diplomati eller flåde, i uoploselig forbindelse med det enevældige Rusland; — og hele stillingen hvilende på et kejserord, som gentoges højtidelig flere gange, og som er gentaget enslydende og højtidelig af hans efterfølgere til dato, den nuværende kejser indbefattet.

Lad os så se på Rusland. Vi ser i århundredet, som gik, dets magt udfolde sig indtil det utrolige; og vi ser Panslavismen svulme op i det indre som den store indholdsfornyer i russisk tænkning. Dens største og betydeligste repræsentant i nutiden, Pobjedonotseff, er tillige den græsk-katolske (i Rusland altid kaldet den „ortodokse“) kirkes chef. I et par yderst bemærkelsesværdige bøger (udkomne både på tysk, fransk og engelsk) har han forfægtet enevoldsmagtens og den ortodokse kirkes absolutte og principielle overlegenhed overfor enhver anden statsform og religion, forfægtet den fanatiskt, dygtigt, blindt. Og i snart en menneskealder er det denne mand, som behersker de indre russiske bevægelser, denne mand, i hvem enevælde, ortodoksi og panslavisme flyder sammen.

Panslavismens tanke fremsattes for Russerne selv kraftigst og konsekventest af Katkoff — ham, ved hvis død Aleksander III. sagde, at Rusland havde mistet en fader. Kort kan teorien udtrykkes således:

Den romanske race har hersket i Europa, for øjeblikket hersker den germansk-angelsachsiske. Snart kommer turen til den slaviske. Slaverne tilhører fremtiden; men i spidsen for Slaverne Rusland. Rusland er for ham den hellige jord, det russiske folk det hellige folk; osteuropæisk kultur den hellige kultur, og de, som ikke vil lempe sig efter den, blinde rebeller. Panslavisterne har to mål: alle Slavers forening under Ruslands forerskab, det er en skøn fremtidstanke, der ligger i gudernes skød; men det andet er påtrængende og vil gennemføres straks, nemlig princippet om alle de i det russiske rige boende folkeslags sammensmeltning til et, til deres egen lykke, til deres eneste sande bedste. Det er princippet om den slaviske uniform, nationalt som politisk, religiøst som socialt. At den panslavistiske ide og den græsk-katolske propaganda måtte falde hinanden i armene, er indlysende. Fra Moskva, det hellige Moskva, var de begge udgåede, og i Moskva forenede de sig. Det var Kattkofs blad: „Moskovs Avis“, som proklamerede foreningen; et underligt sammensurium af ortodoks kristelig konservatisme og panslavistisk ideel fremskridtspolitik var bladet, allerede i Kattkofs tid, da hvert ord, det indeholdt, var manna, sandhed som biblen. Nu da den store mand er borte, og små kattkovisker har indtaget hans plads, er det blevet til et ækelt, løgnagtigt og front, angribende og dydsiret blad, som ikke længer har ledelsen af russisk politik, men hvis rasende udfald mod anderledes tænkende dog stadig giver en idé om, hvad der rører sig i de snevrest tænkende panslavistiske krese.

Og panslavismen er altså i Ruslands højsæde.

Men for alle rette ortodokse og panslavister må Finland være en torn i øjet. Finland har ikke uniform på, hverken russisk eller nogen anden; Finland er ikke czardømme, men storfyrstendømme; Finland har ikke rubel men mark; Finland er ikke ortodokst, men luthersk, Finland er ikke enevældig styret, men har en forfatning; Finlands finanser er ikke rokkede, men blomstrende; Finlands talesprog og lovsprog og skolesprog og retssprog og styrelsessprog er ikke russisk, end ikke slavisk, og endelig har Finland en række embeder, som ikke kan beklædes af Russere, men kun af Finner.

Og alt det skal man tåle i et land, som kun er en stump grænsemark, erobret under strømme af blod!

Nu tænke man sig et øjeblik følgerne af, at en russisk kejser kommer i nært forhold til den hellige Synodes primas, Pobjedonotseff, en førsterangsbejavelse, en brændende ortodoks, en overbevist panslavist og en vindende personlighed!

Og i 1887 fik alle disse følelser noget at støtte deres fødder til i et værk af en mand ved navn Ordin, betitlet „Finlands Underkuelse“, en meget tyk, meget uvidende, meget perfid bog, hvis fremstilling gik ud på, at Finland var en provins af Rusland, som alle andre provinser. Ordin, som omgikkes dokumenter og akter og traktater med en til det yderste dreven falskningsevne og fortolkningskunst, fik præmier og titler og belønninger og æresbevisninger, og hans opfattelse af forholdene blev gjort til obligatorisk grundlag for historieundervisningen i skolerne. Panslavisterne fik derved

en autoritet i ryggen og et arsenal at tage våben i. Fra den dag af, Ordins bog udkom, og til regeringens aktive overgreb mod Finland begyndte, gik der ikke et døgn, uden at et eller andet blad bjæffede; de utroligste ting tog man fat på. Når det henrivende finske sangkor, de muntre musikanter, sang Runebergs sange, så skreg de russiske blade op: hvad handler de sange om? Om krig og had! Mod hvem? — hvem er fjenden? Selvfølgelig Rusland — sådan opvokser på russisk territorium en ungdom, der lærer at hade os! Når finske blade talte om vore østlige naboer, Russerne — svarede der i kor: landsforræderi! Naboer! nej værsgo', landsmænd! —; når i officielle finske dokumenter kejseren benævnedes storfyrste, så skummede „Moskov Avis“: „kejseren! hvad er en storfyrste som regerende monark i en russisk provins?“; når man i Finland benævnedes den evangelisk-lutherske kirke „folkekirke“ — så lød det: „altså, hellige ortodokse kirke, er du kun tolereret! tolereret! tolereret er du kun i et russisk land!“ Russiske korrespondenter blev afsendte til Finland for at undersøge sæderne, og deres breve var rene begrædelsernes bøger: russerne vare undertrykte, ingen kunde russisk, man kunde ikke komme af med sine rubler, og så havde disse indbildske finske mennesker noget, de kaldte nationalsange! Til afveksling kom der nerve-rystende skildringer om „tschukonske“ grusomheder. mongolsk vildhed; jeg mindes særlig en gruelig historie om, hvordan en bondekone kogte sin søn i en stor gryde; sådan er Tschukonerne, sluttede korrespondenten. (Tschukonerne vil naturligvis sige mongolerne,

finske, lavtstaaende, delvis nomadiske stammer, som er bosatte i det nordligste Rusland.) Og omkvædet var: Hvorlænge skal dette have lov at finde sted? hvorlænge skal nogle enkelte separatister have lov at holde den lovn i ære, at Finland er andet og mere end en provins af Rusland?

Således præpareredes stemningen.

Og nu vil det forstås, at når den ideelle panslavisme, den praktiske politiks leder, den daglige journalistik, den præmierede videnskab, den russiske selvfølelse og den menneskelige embedshunger i forening alle måtte se hen til en omstyrtelse af Finlands stilling som det naturlige, det påkrævede, det hurtigst muligt gennemførlige, — så krævedes der kun én betingelses indtræden, for at værket kunde påbegyndes: En monark, for hvem enevoldsmagtens princip og russervældens storhed betød mere end det monark-løfte, på hvilken hele Finlands særstilling beroede; denne monark var Nikolai II. Den 15. Februar 1899 skete statskupet; kejseren gjorde sig til ene-lovgiver i Finland, såsnart „rigsinteressen“ kræver det; og hvad der er „rigsinteresse“ forbeholdt kejseren sig at bedømme og afgøre.

Panslavismens princip og Finlands folk stilledes ansigt til ansigt.

Vi skal nu se, hvorledes det kom.

III.

Den 19. Juli 1898 indkaldtes Finlands lovgivende forsamling til ekstraordinær session til den 19. Januar 1899 forat „bringe den finske værnepligt i nærmere overensstemmelse med de i kejserdømmet gældende grundsætninger.“ Dette kom aldeles overraskende.

Den 12. Oktober 1898 indtraf Finlands nye generalguvernør Bobrikoff til Helsingfors; i sin tiltrædelsestale sagde han: „Desværre har der spredt sig en urigtig tolkning af de grunde, hvorpå Finlands forhold til Rusland beror, og nogle Finlændere har derfor ikke tilstrækkelig sympati for de foranstaltninger, som sigter til at styrke forbindelsen. Rusland er ét og udeleligt, og kejseren har selv pålagt mig at indpode i befolkningen nødvendigheden af dette lands forbindelse med centrum. Statsmagten vil ikke tale i fremtiden, at det, som hindrer sammenslutningen, videre udbredes.“

„Nogle Finlændere“ — det er hele folket. „Falske fortolkninger“ — det er de kejserlige løfter. „Statsmagten vil ikke tale“ — det er pisken, som svinges.

Værktøjet var fundet. Kampen begyndt. Fra russisk side ventede man sig, at de højere klasser måske vilde blive lidt misfornøjede, men de store lag af befolkningen hastig give sig. En politisk promenade ind i Finlands forfatning. Panславismen havde jo på sin vej ikke for truffet på et samarbejdet folk, med fast, århundredgamme politisk bygning, — enten havde man indtil nu haft at gøre med uorganiserede befolkninger eller med nationer uden politisk stabilitet. Så misforståelsen var begribelig.

Landdagen samledes og værnepligtsforslagene forelagdes sammen med de russiske komiteers betænkninger. Selve forslagene realitet har tabt deres interesse, efterat hele værnepligtssagen, som indledede kampagnen, er endt med, at Finlands hær ganske er opløst. Men tendensen, Finlands hær omdannet til et russisk korps, Finlands overflødige soldater stukne ind i de russiske trupper, forvaltningen og hæren henlagt til St. Petersburg, officererne russiske, underofficererne russisktalende — det består som monument om den storartede murbrækker, der var funden. Og betænkningerne, de består som vidnesbyrd om tankegangen ved den russiske hovedstab. Jeg kan ikke nægte mig at citere et par steder.

Der var i komiteen af den eneste tilstedeværende Finne gjort opmærksom på, at en stærk emigration vilde finde sted fra Finland, dersom russisk værnepligt indførtes. Hertil bemærker komitéen: „En så stærk emigration finder ikke en gang sted blandt jøderne, der dog lidet er fæstede til deres fædreland eller blot ved deres fødebygd; såvidt vides elsker Finlænderne deres fødselsbygd, er kejseren hengivne og med vigtige interesser knyttede til Rusland. Frygten for udvandring er derfor mildt talt overdreven.“ Hvad kalder man det, når et helt folks bedste egenskaber, deres fædrelandskærlighed, flid og loyalitet anvendes just til deres skade i argumentationen? Et andet sted: „Det finske medlems forslag har komiteen ikke kunnet tage hensyn til, da det ikke går ud fra den kendsgerning, at Finland, som erobret med våben, bør som rigssprog hos sig anerkende hverken finsk eller svensk, men russisk, al den stund Finland,

som russisk provins, ikke kan betragte Ruslands sønner som værende af fremmed herkomst.“ O. s. v. Dette angiver tonen. Den finske landdags „samtykke“ til en lov sættes stadig hånligt i gåseøjne — thi at landdagen er lovgivende, benægtes simpelthen; omhyggelig forklares det, at man i sine forslag har gjort, hvad man kan, for at indskærpe, at Rusland er Finlands fædreland, Finland kun hans hjembygd; der tales overlegent om, at Finnerne „gør sig til“ af deres læse- og skrivekyndighed, hvis nytte for soldatertjenesten dog er problematisk; der udslynges mod den finske regering beskyldninger for løgn, svig, sændrægtighed, ulydighed mod kejserens vilje; der tales på hver anden side om „den såkaldte forfatning“, „de såkaldte grundlove“, som Finlænderne „med stædighed“ kommer tilbage til. Kort sagt, ingensinde har en lovgivende forsamling set sig forelagt officielle dokumenter af sådan art, tone og duft.

Landdagsformændene — én af hver stand, adel, præst, borger, bonde — gjorde straks — den 24. Januar — opmærksom på, at man vilde gå langt i reelle, militære indrømmelser, men ikke et skridt bort fra Finlands stats-tilværelse og hærens nationale karakter og Landdagens lovgivende myndighed. Generalguvernøren svarede — ved en officiel middag den 30. Januar — med at pege på, at lovene var fremlagte til „udtalelse“, men ikke til „samtykke“; thi i sådanne sager havde Landdagen ingen lovgivningsmagt. Dagen efter nedsattes den hemmelige statskupskomité i St. Petersborg, så hemmelig, at ingen anede, hvad der forestod, da Bobrikoff den 15. Februar 1899 om mor-

genen vendte hjem til Helsingfors med statskupsmanifestet i lommen. Han befalede det samlede finske Senat, det vil sige regeringen og højesteret i forening, manifestets offentliggørelse.

Altså stod den finske regering og højesteret på skillevejen, ligesa uforberedte som alle andre; udenfor Helsingfors fik man knap vide, hvad der foregik, før end alt var forbi. Skulde regering og højesteret give ulovligheden sameget af lovlighedens skær, som dens offentliggørelse af finske mænd medfører? Eller skulde man nægte offentliggørelsen og skrive til kejseren åbent og klart, at dette var statskup? Måske han ikke vidste det? Blot var vildledt? Flere forberedende regeringsmøder holdtes, påvirkning forsøgte, et borgermøde i Helsingfors vedtog en resolution, Landdagsklubberne gav rad — — og den 18. Februar besluttede man med ti stemmer mod ti, idet *T u d e r s*, regeringspræsidentens, stemme gjorde udslaget, at offentliggøre. Statsprokurøren protesterede til protokollen; blandt dem, som stemte imod, var sa godt som hele højesteret.

Dermed begyndte en adskillelse mellem regeringsmændenes og den finske befolknings opfattelse af den rette stilling til centralmagtens overgreb, — en adskillelse, som uddybes fra tilfælde til tilfælde, fra måned til måned, efterhånden som overgrebene bliver flere og alvorligere, og efterhånden som regering og højesteret „udrenses“, ved frivillig demission, ved påtvungen demission, ved afsked i nade, ved afsked i unåde, ved suspension — indtil regering, højesteret og statsprokurør nu består udelukkende af de vigende elementer.

Bedomme adskillelsen skal ingen udenforstående, kun konstatere, at en kompakt majoritet af alle partier i landet er misfornøjet med denne vigen og af politikere med navn kun den gamle, i mange år enerådende partichef Yrjö-Koskinen og i de seneste dage professor Danielsson støtter den, mens alle ledere af alle farver, præster, adel, borger og bonde beklager den. Thi hin første offentliggørelse har umuliggjort regeringen at modsætte sig en hvilkensomhelst modstand mod offentliggørelse af hvadsomhelst: og irritationen i regeringen over dens egne landsmænds angreb har nu og da drevet den til modstød, som kunde foreløbe den med et sikkert falskt — skin af samarbejde med Bobrikoff.

Den 18. Februar 1899 sendte regeringen sin præsident, højestere sin til St. Petersborg for at søge monarken i anledning af statskupet: til dem sluttede sig statsprokuren — de blev ikke modtagne. Da sprogreskriptet, hvorved russisk sprog principielt fastsloges som Finlands regeringssprog, kom til Helsingfors i Juli 1900, nægtede en majoritet af regering og højestere først at offentliggøre og en delegation rejste med et protestbrev til St. Petersborg; de næede kun til ministerstatssekretæren, rejste så hjem igen og sprogmanifestet offentliggjordes. Landdagens beslutning i værnepligtssagen sluttede den finske regering sig i det væsentlige til — og fik en næse derfor. Og alt imens var udrensningen foregået. Det blev regeringens sidste forsøg på at hævde sig; siden da offentliggør den — mod værnepligtsukasen protesterede kun én af regeringen, tre af højestere, som straks fik afsked — og administrerer

og straffer og advarer og indsender forslag til reorganisationer og udsteder sproginstrukser og afskediger og giver næser, belønninger og ansættelser, anviser penge — alt ganske som det af generalguvernøren befales. Vi er kejserens tjenere, ikke hans råd; hvis vi ikke adlyder, inddrages hele administrationen under St. Petersborg; vi redder dog altid institutionen — det er deres argumentation. De er broen, over hvilken folk og monark atter med tiden kan finde hinanden — det er det bedste forsvar, deres få forsvarere finder. Jeg bedømmer ikke, konstaterer kun.

Og jeg indrømmer, at jeg med større glæde nu vender mig til befolkningens stilling, end jeg har dvælet ved regeringens.

IV.

Helsingfors klædte sig i sorg den 18. Februar, efterhånden fulgte provinsbyerne eksemplet. Den 22. Februar afrejste landdagens formænd til St. Petersborg, men blev afviste uden at modtages af kejseren. Men allerede den 20. Februar om Aftenen sammentrådte et borgermøde i Athenæum i Helsingfors — ingen véd, hvem som havde sammenkaldt det. Dér besluttedes det, at folket selv skulde tale til sin monark gennem en adresse; mødet udså tyve mænd til at vælge en komité — ingen fik at vide hvem, og komitéens medlemmer vidste indbyrdes ikke af hinanden at sige, før de sammentraf ved det første komitémøde. Man be-

sluttede straks, at hemmeligheden skulde bevares (det hændtes senere, at komiteens formand fik anmodning om at skrive på en dames adresseeksemplar og gjorde det uden at mæle et ord om, at han ellers kendte noget til tanken), og at en valgt repræsentant for hver kommune i landet — 500 — skulde drage i deputation til kejseren — til St. Petersborg, hvis han var dér; til Nizza, hvis han var dér. Omkostningerne beregnedes til 2 à 300 tusind finske mark. Komitémødet hævdedes kl. halvtolv; før klokken tolv havde man 50 tusind mark, indsamlede på en kafé; kl. syv næste aften havde man firehundredogtrestusinde, deraf halvfjersindstyvetusind fra en enkelt. Man besluttede at udsende emissærer med adressen og et foredrag, som skulde holdes ved kirkestævne overalt i landet den 5. Marts. Postvæsenet benyttedes ikke, telefoner og telegrafer stod stille, kun mundtlig besked. Et ubegrænset antal emissærer stillede sig til disposition, og for at udskrive adresserne og foredragene delte hundrede unge mænd og unge damer sig i et dag-hold og et nat-hold forat kunne arbejde uden afbrydelse. Den 24. forlod de, som skulde længst nordpå, Helsingfors; det var samme dag, man læste Bobrikoff's telegram ude i Europa om, at „alle kloge mennesker i Finland var begejstrede for manifestet“. Den 27. Februar rejste de siste emissærer.

I Helsingfors og byerne bragtes adressen omkring af damer.

Altså emissærerne kom omkring — såvidt muligt. Men etsteds nordpå måtte man stanse, det var i Rovaniemi — polarcirken går gennem dens kirketårn, siger man —; men så syntes en bondekarl dér, at det

var synd for nabobyen, Kittälä — 20 danske mil derfra : han satte sig i fart på ski, i vinterens hjørte gennem odemarken. Kittäläfolkene sendte andre skiløbere ud og vor delegerede løb efter endt indsamlings på ski tilbage til Rovaniemi; derfra var Helsingforsudsendingen allerede borte; derfor gik han umiddelbart i slæde, kørte 20 mil på den måde, så traf han endelig en jernbanestation og kom i tide til Helsingfors. Et steds østpå måtte man også stoppe op i odemarken; men en tjenstekarl, som havde været i kirke og vandrede sine mange mil til husbondens hytte, fortalte om statskup og adresse; og husbonden fandt sit eneste stykke papir frem, gulligbrunt, flosset og gammelt. Han skrev: „Herre kejser! Jeg er født i et frit land, du og dine forfædre har lovet mig, at jeg også skal lægge mine ben i et frit land. Jeg stoler på dit løfte.“ Det skrev han og husfolket under, og karlen sendtes påny til kirkebyen, denne gang med den bedste hest. Adressen findes indbunden med de andre.

Kun skrivekyndige mænd og kvinder måtte skrive under. En gammel arbejder i det vestlige bad om at måtte skrive bomærke, det nægtedes ham; han klagede sig, thi fejlen var ikke hans, i hans barndom forsømtes slikt, og det var hårdt ikke at måtte deltage i sine medborgeres forsvar for deres dyreste ret. Så tilbød hans principal ham at lære ham at skrive, og han lærte det. „Det er min stolteste dag“, sagde han, da han skrev sit navn under adressen. I den skærgård, som strækker sig milevidt vesterud fra kysten, løb de på ski fra o til o, fra klippe til klippe, og samlede over ettusind navne. Man kunde fortsætte i det uende-

lige. „Det er folket, som skal til kongens“, sådan var løsenet.

Den 10. Marts begyndte navnelisterne at indkomme; den fjortende vidste man, at der i vinterens hjerte, i et tyndt befolket land med ringe kommunikationer var indsamlet den enorme sum af 525.000 underskrifter. Fradrages børn under 18 år, hvilket er over $1\frac{1}{3}$ million, som ikke måtte underskrive, samt bortrejste, soldater og fjerntboende, fra Finlands befolkning, har 2 af hver 5 af Finlands folk protesteret mod lovbrudet, uden foregående agitation, uden et ord i en avis, udaf impulsiv trang. „Alle kloge folk i Finland er glade over manifestet“, sagde Bobrikoff; „en lille skare overklasse-separatister søger forgæves at overdøve folkets jubel“, sagde Moskows avis. Adressen gav svaret.

Den 13. samledes de siste af kommunernes deputerede i Helsingfors. Samme dag fejredes Aleksander II.s minde i Helsingfors, — han, som regerede konstitutionelt sit storfyrstendømme Finland, og som gav dets landdag sin nugældende grundlov. Fra den vinterdag 1899 og til nu har hans statue i Helsingfors altid, vinter og sommer, været dækket af blomster.

Dagene fra den 13. til den 16. gik med at fatte beslutning om rejsen til St. Petersborg. Man erfarede, at russiske studenter havde faaet knut i St. Petersborgs gader just i de dage, og der fandtes forsigtige mænd, som holdt for, at rejsen burde opgives; andre mente, at generalguvernøren burde have underretning, førend man rejste. Men på møderne kunde de, som vilde „tale fornuft“ ikke faa ørenlyd; den pludselige finske vildskab fik et par gange luft mod sadanne

mænd, så de skyndsomst fortrak fra talertribunen, ikke uden skade for salens møbler, mens J o n a s C a s t r é n, hvis „røst rullede som den finske bjørns, når man træder dens hi for nær“, og som satte ild i gemytterne, bedækkedes med jubel. Endelig den 16. lød budskabet, at øjeblikkelig afrejse til Petersborg var besluttet af det forberedende udvalg — de 450 bønder og de 50 „standspersoner“, som skulde „till kungs“, betænkte sig ikke. Herr S t r e n g fraradede at tage våben med, endskont man, hvis alt gik omkring, kunde vente både skældsord og prygl i gaderne. I et hjørne af salen, hvor mødet holdtes, stod to østerbottninger, høje, stærke bønder. „Har du nogensinde fået prygl?“ sagde den ene. „Aldrig.“ — Streng fortsatte: „Ja, endogså finsk svinhund må vi finde os i at høre os kaldte“ —, så var det ifærd med at briste for den ene østerbottning; men hans kamerat sagde stille, med et langt suk: „Alligevel, du — for fædrelandets skyld —.“

Så holdt provsten B ä c k stridsbøn, og så drog man afsted.

Men denne adressebevægelse, som hele Finland kendte, og denne deputation, som havde opholdt sig fire dage i Helsingfors og holdt møder, og dens rejstes mål — alt dette erfarede generalguvernøren — en time efter at deputationen var rejst. Sådant forstår man at tie i Finland.

Vi skal ikke følge deputationens vej i St. Petersborg på dens forgæves vandring for at få sin kejser i tale. Kun et par episoder omtales, fordi de hver for sig er karakteristiske for finsk tankegang og optræden. Politichefen i St. Petersborg havde erfaret om depu-

tationen, og den første tanke var at forbyde den adgang til Ruslands hovedstad. Det opgav man dog, men chefen sendte sin første fuldmægtig, baron v. Nolcken, til stationen med ordre til straks at få deputationens ledere sendt op til politichefen på hans kontor. Deputationen ankom til St Petersburg, og baronen sagde på jernbanestationen sit ærinde, men Jonas Castrén svarede, at det var lederne umuligt at komme til politichefen foreløbig: nar man fik tid, og indkvarteringen var tilende, stod man til tjeneste. Baron v. Nolcken — den samme, som en uge i forvejen havde givet ordre til at lugge ind på russiske studenter — syntes noget forbavset over, at den almægtige politichefs ordre optoges så nonchalant; men han bukkede dog og gik.

Finsk opfattelse af borgeres og myndigheders indbyrdes forhold!

Audiensen blev afslæet, kejserens korte svar, hvori han erklærede, at han ikke var vred på deputationen, var oplæst; ministerstatssekretæren slog ud med hånden forat antyde, at nu var også audiensen hos ham forbi, da konsul Wolf, uden at ænse det, gav sig til at tale, den stolte tale, der hastig fløj Europa over som den fribårneste henvendelse, der i lange tider er hort, fra en undersåt til hans monark; en tale, som burde opslås på hver rådhusmur i det civiliserede Europa for at vise, hvordan den krænkede ret taler til den, som krænkede den.

„Vi skal vende hjem efter kejserens bud, men vi vender hjem som andre end dem, der kom med fast fortrøstning, vi rejser med sveget håb; men vi skulde

også svige vor pligt, om vi ikke udtalte vor mening.“ „Vi er ikke rebeller, men vi var ikke vore fri institutioner værdige, om vi ikke åbent og frygtløst og bestemt protesterede mod hver krænkelse af vore grundlove. Hele det finske folk ser en sådan krænkelse i manifestet af 15. Februar. Det må de gendarmere, som nu strejfer rundt i by og på land, gerne høre. Ingen skjuler den mening; det er for at anmode om tilbagekaldelse af manifestet, vi er komne.“

Finsk opfattelse af et folks forhold til sin monark!

Og da Wolff havde talt, listede en lille bondemand sig frem, på sine bløde skindstovlers-pjeksers-lydløse sæler, stillede sig foran den skramerede general, hos hvem audiensen foregik, tittede ham fra nedenunder i øjnene og sagde roligt, sindigt, bestemt: „Det er sandt, hvert ord, konsulen har sagt: det kan ekszellenzen fortælle kejseren, for det mener vi bønder alle“: og så listede han ligeså stilsfærdigt tilbage igen.

Finsk bondes opfattelse af forholdet til sit lands repræsentant i St. Petersborg!

I vild snestorm kørte deputationen tilbage fra Rusland til Finlands hovedstad. En uoverskuelig, sørgeklaedt forsamling medborgere ventede den i timevis. lydløst, talmodigt på Helsingfors station og jernbanetorvet. Heller ikke da deputationen endelig ankom. loftedes der en røst til velkomst. Hele den store forsamling forblev tyst. Deputationen vandrede gennem de tæthepakkede ventesale. Man gav plads, men ikke en lyd hørtes. Dog — da den første deputerede viste sig på trappen ud mod torvet, opstemte en af mængden „Vort land“, denne Runeborgs mærkelige.

enestaende nationalsang, der ikke siger ét ord om had, men mange om kærlighed, ikke ét ord om krig og bedrifter, men mange om beskedent arbejde for en fattig kultur, ikke ét ord om, at landet, den besynger, er bedre end andre eller skønnere eller mere værdt at elske, men kun, at det er v o r t. Snart stemmede alle i, og da svulmede sangen mod husenes mure; i to store menneskehøjer delte man sig og gjorde plads for deputationen. Med hatten i hånd i vinteraftenen, som nu var rolig, vandrede de forsmædede repræsentanter for det finske folk gennem massen af medborgere, der sang om det fattige, elskede land.

Og på Societetshuset sluttede J o n a s C a s t r é n sin tale med de ord, der blev det sande motto for den tid, som fulgte: „Husk: to sprog men ét sind, to raser men ét mål.“

Adressen og deputationen havde ikke foranlediget nogen kejserlig foranstaltning, men blev den stolte indledning til en stolt kamp.

V.

Det er forholdsvis let, selv for et tarveligt menneske, under indflydelse af en stærk følelse eller stemning at samle sig sammen til en enkelt handling, en enkelt optræden, som præges af højhed. Men at blive på højden, er svært. Den tarvelige daler brat igen, eller han holder sig så kunstigt på højden, at det opstillede i hans positur falder enhver — selv de andre

tarveligheder — i øjnene. Sorgens attityde er ikke skønnere eller mere tiltalende end anden affektation, harmens ikke heller; en gennemskuet sorgens eller harmens „posør“ er det tarveligste af alt tarveligt.

Præcis sådan med et folk. Ethvert folk lader sig under en enkelt situation stramme op til handling; det kan vel endogså lykkes det at hæve sig til den simple højhed, som er sande følelsers adlestegn. Men til passiv modstand hører der for et folk mere end denne evne; der hører en opøvelse til for at beholde værdigheden, den sande værdighed, en opøvelse, som kun erhverves ved hundredårig kamp — i historien eller mod hårde naturvilkår. Kampmod og godt kamphumor fostres af den første slags kamp; en særegen indbidt, sejt udholdenhed lærer et folk af den anden slags kamp.

Man kan om den finske, passive modstand siden Februar 1899 ikke sige noget bedre end dette, at folket har holdt sig på højden; uden affektation, fordi følelserne ikke er styltede op på halvanden kvartér og derfor skulde kunne ramle ned igen lige så hurtigt; uden stort dramatisk sving, fordi den fine og effektfulde optræden med beregnede virkninger ikke ligger for den firkantede finske mand; men med en barsk, indadvendt, sikker udholdenhed, som viser, at den véd, der er langt igen. I efteråret 1901 er der påny samlet underskrifter på en folkeadresse til kejseren — angaaende værnepligten —, denne gang under særligt vanskelige forhold, fordi forsamlingsfriheden i Finland er ophævet i mellemtiden, adressen måtte gå fra hånd til hånd — alligevel kom der påny 500,000 navne

på den. Folket var ikke træt dengang. Værnepligtsloven skal oplæses fra prædikestolen for at få „lovens hellighed“. Men værnepligtsloven er fremkommen på ulovlig måde, den fastsætter ulovlige regler — og det er almuen, som hindrer de præster, som vil oplæse loven fra prædikestolen, fra at gøre det. I 65 sogne er det præsterne, som vægrer sig ved at læse, men i fem gange så mange er det hele menigheden, som rømmer kirken, og overalt er det den store majoritet, som lader præsten, om han vil, læse for børn og kællinger. Dette foregik for en måned siden. Folket er ikke træt endnu.

Det var udholdenheden.

Nu værdigheden, den stilfærdige bevidsthed om sin ret!

Hør hvad den hollandske professor v. d. Vlugt har fået for et indtryk. Han var én af de seks, som på 1050 vesteuropæiske videnskabsmænds, kunstneres og andre kulturbæreres vegne forsøgte at overbringe kejseren en adresse fra 11 nationer, hvori han anmodedes om at yde Finland dets ret. De blev ikke modtagne, og hjemvejen lagdes over en del af Finland. V. d. Vlugt havde aldrig været i Finland forud, kendte næppe nok en eneste Finlænder, da han forlod sin universitetsstol i Leyden; det var, som han selv har sagt, kun den rent juridisk-politiske side af sagen, der kaldte ham, statsretslæreren, frem. Han skriver: „Ved hver by, hver landsby, hver bondegård, vi passerede uden at stanse, stod der for at hilse på os alvorlige og bekymrede statsborgere, som i bevidstheden om deres sags hellighed uden ord takkede blot ved vinken og hilsen de

fremmede, som havde vist dem sympati.“ Hvoi de kommer frem, siger han, synger bøndermænd og bønderpiger fædrelandssangen for dem, mens toget passerer; mændene i marken stanser deres arbejde for at vinke til dem. På en lille landstation kommer folkets mænd og kvinder med lillekonvaller og bedækker perronen: i Tavastehus kan de forsamlende almusmænd og kvinder kun finsk, på de uoverskuelige massers vegne trykker en eller anden taust deputationens hænder, blomster kastes, sangen synges og toget kører pany. Ved Mustiala landbrugsskole er det alle eleverne, mænd og kvinder, der har samlet sig med blomster. I Åbo venter midt om natten tusinder deres ankomst, borgmesteren træder frem og trykker uden et ord den franske deputeredes hand; sortklædte damer byder buketter: de deputerede går gennem to tause menneskebølger, vandrør bogstavelig på blomster. Endelig opstemmer atter tusinderne den gribende sang, der nu har fulgt de fremmede gennem to døgn som et omkvæd; da de kommer ombord og skal sejle, følger en hel, pludselig flottille af småbåde og seks store dampere dem ud af havnen. Men da de skilles fra jernbanekonduktøren på ekstratoget, som gratis har fort dem til Åbo, og vil give ham en drikkeskilling, svarer han: „I er mit lands venner, jeg er en Finlænder“, og nægter at modtage penge af dem. I Helsingfors har der været fest, mange steder er der holdt taler og hørt så, hvad v. d. Vlugt siger som slutningsindtryk: „Enstemmige tilkendegivelser, fulde af kraftig lidenskab, men samtidig så værdige, så udadledig taktfulde, selvagtende og indenfor den rette skønhedslinie, at det finske folk må

være et karakterskont folk. Tænk engang over, at vi ikke horte et ilde anbragt ord om kejser, krigsminister, generalguvernør i de tredive timers uafbrudte og folkelige tilkendegivelser. Finland forklarede sig besluttet på at hævde sin ret, men smæde sine undertrykkere gjorde det ikke.“

Sadan optrådte Finlænderne, da først deres regering og statsprokurør, sa deres lovgivende forsamlings formænd, så 500,000 Finlændere, repræsenterede af en mand fra hver kommune i landet, og så endelig Vest-europa forgæves havde banket på hos kejseren for at tale til ham om Finlands ret.

Og nu sammenholdet! Selvfølgelig rummer det finske folk lykkesogere, mænd, hvis personlige interesser går forud for en hvilken som helst offentlig interesse. Men forbavsende få har det været. Og skænskeløst boykottes de få. Der gælder ingen persons auseelse: Da en højtstående provinsebedsmand ved servil underdanighed mod generalguvernoren lister sig en regeringsportefølje til, kan han ikke finde bolig i hovedstaden; hotellerne, hvor han tager midlertidigt ophold, tommes, sa værterne må sige ham op; da generalguvernoren straks lader udfærdige nyt hotelreglement i den anledning, fordrives den ubudne gæst ved en gennemgribende hovedrengøring i det tomte hotel. Endelig må han huses i en russisk kaserne. Da nogle græsk-katolske bønder med en skolelærer i spidsen skramler en adresse sammen med 13 — tretten — underskrifter, hvori udtales taknemlighed mod kejseren for februarmanifestet, kan skolelæreren, som er adressens ophavsmand, ikke begå sig på nogen måde, men

må søge beskyttelse hos ærkebispen for de finske græsk-katoliker. Det er kun et dårligt plaster på hans stilling, at kejseren, som har nægtet at gøre sig bekendt med de 500,000's adresse, udtrykker sin glæde over skolelærerens 13mands adresse. Når en velhavende borgermand låner generalguvernøren ekvipage og hesteforspand, da han er på rundrejse i Finland og gæster en lille by, hvor de offentlige køretøjer er mangelfulde, og droskerne endog sørger for at være langt væk fra jernbanestationen, — så er den borgermand med det samme udo af sin bys selskabelige bevidsthed. Dersom en embedssøger, forat vinde frem foran en bedre kvalificeret medansøger, ansøger på russisk, vedlægger sine attester på russisk eller blot frembæver sin kundskab i russisk, eller dersom en begyndende embedsmand påtager sig tjenester, der betragtes som unationale, skrives der i det blad „Frie ord“, der udkommer i Finland på trods af censur og forbud, men kendt og læst overalt: „Denne unge mand ønsker åbenbart ikke medborgerlig agtelse.“ Og han mister denne agtelse, hvad han får at mærke ved hvert skridt.

Naturligvis kan dette gå til overdrivelse; jeg har selv her et eksempel at opvise. Ved et tilfælde horte jeg, og meddelte løselig til en finsk ven, at en deputation havde søgt audiens hos den russiske kejser i Danmark, og nævnede navnet på en af de deputerede. Uheldet vilde, at den ovennævnte provinsembedsmand, som boykottedes, da han blev medlem af regeringen, i sit kanselli havde en mand af samme navn som den deputerede, og at denne mand havde haft ferie just på den tid. Nogle uger efter fik jeg brev fra den unge mand i den

fjerne provinsby i Finland. Hans liv var blevet utåleligt. Kamerater og bysborn var overbeviste om, at han havde været i København og søgt audiens i øjemed, som stod i forbindelse med hans chefs avancement, og nu var han aldeles ugleset. Han fik først ro, da jeg, dér opgaves som kilde, tilskrev ham, at jeg ikke havde nogen grund til at tro, det var ham.

Et sammenhold som dette tynger den enkelte — det er indlysende —, men det er gennemført.

Mærkeligt og glædeligt er det at se, hvordan lavt- og højtstillede civile og militære embedsmænd følger med befolkningen og stiller hensynet til deres egen stilling ganske i skygge. To på hinanden følgende amtmænd i Nylands guvernement, amtmanden i Wiborgs guvernement, politimesteren i Helsingfors, amssekretæren sammesteds, rektoren for den største statsskole, chefen for de finske dragoner, ministerstatssekretærens fuldmægtig, fængselsdirektoren, en landpolitimand ved Tavastehus, generaltolddirektoren, chefen for medicinalstyrelsen, chefen for skoledirektionen går af eller lader sig afskedige hellere end at foje ulovlige befallinger eller give afkald på deres borgerlige rettigheder, samtlige officerer ved dragonerne tager deres afsked for at følge deres chef; det er ikke muligt at få politiet i småbyerne eller landkommunerne til at opgive, hvem der har ført den siste masseadresse omkring til underskrift; da forordningen om at indføre russisk som embedssprog udkommer, meddeler samtlige kontorchefer og departementschefer på to nær, at de ikke agter at kontrasignere russiske skrivelser; russiske oversættelser af officielle akter tilbagesendes, når de ind-

kommer til regeringskontorerne, som overflodige. Af nationalbankens embedsmænd over hele landet er der kun to, som ikke underskriver masseadresserne, i de andre embedsetater i samme forhold. Dommørne underkender censurforbud mod blade. Da den finske hær er opløst, tilbydes der officererne uhorte begunstigelser i gage, rejseunderstøttelse, avancement for at lade sig overflytte til Rusland; foruden de helt unge, som i alt fald skal nogle år til Rusland efter reglementerne, er det ikke 1 % af officererne, som tager imod tilbudet; tilbudet forhøjes og forbedres yderligere, — samme resultat. Da Eugene Wolf efter sin tale i St. Petersborg får afsked som engelsk konsul i Wiborg, afsiger alle engelske konsulater i Finland sig deres konsulatskaber på én nær, — som er svenskfodt. Pladserne er vakante endnu.

Med en sådan embedsstand er der intet at stille op. De enkelte svage eller selvinteresserede eller ligegyldige drukner i mængden. Derfor begynder også russerne at dukke op i embederne eller finlændere, som har været deres meste tid i Rusland. Ministerstatssekretæren var den første russer, amtmanden i Helsingfors blev den anden. Hans embedsliv er blevet ham en plage; kommunerne i hans guvernement tilskrev ham officielt efter offentlig indvarslet møde af kommunemændene, at man ikke anerkendte ham som guvernør — brevene adresseres til „guvernørembedet“, ikke til guvernøren —, hans kanselli nægter at ekspedere russiske skrivelser eller at oversætte akterne, så han må have en privat oversætter. Derved ophobes de uafgjorte sager. Anarkiet er fuld-

stændigt. Alligevel meddelte ministerstatssekretæren ved nytårsskiftet 1901—1902, at ansættelsen af russere har en principiel karakter, forat vise finnerne, at embedsmændene er regeringsmagtens redskaber og ikke andet, og vil finnerne ikke lade sig bruge dertil, agter man at benytte russere.

Aldeles komplet har selvfølgelig ikke heller embedsstanden kunnet samles; den højeste gejstlighed er af den anskuelse, at enhver øvrighed er af gud og må adlydes, og har skrevet hyrdebrev af det indhold. Derfor blev det kun 65 præster, som nægtede at oplæse værnepligtsforordningen i kirkerne. I de allerhøjeste embedskreise, der står regeringen særlig nær, og ved universitetet har også hist og her den vigende tendens været at mærke. En af overretterne har dog med dissentierende vota — tillempet en af statskupets ulovlige forordninger i et enkelt tilfælde.

Derimod er den store befolknings instinkt absolut sikkert og uforvansket. Generalguvernør Bobrikoff trode at kunne benytte de jordløse på landet. Han udsendte russiske bissekræmmere — finsktalende nogle, andre ikke —, som sammen med deres bissekram spredte rygter blandt de jordløse om, at med enevældens indførelse vilde jorddeling gå hand i hand. Nu var denne omloben med varer forbudt efter næringslovene. Befolkningen pågreb derfor rygte- og varer-sælgerne, konfiskerede deres varer og førte dem til landpolitiet, som gav befolkningen villig støtte. Og dette var ikke gårdmændene, men de jordløse selv. Bissekræmmerne klagede. Generalguvernøren truede, lokkede, truede igen, befalede undersøgelse. Intet hjælp.

Så gennemdrev han en ret for de russiske bissekræmmere til at løbe om; og slog derved politiet våbnet af hænderne. Men nu var det for sent. Ingen køber af bissekræmmerne, dørene lukkes for dem, de får ikke lojis. Ude i det østlige Finland, som man med særlig frygt så hen til på grund af Ruslands nærhed og det gamle forhold til russerne, er ivrigheden snarere endnu større end andetsteds.

Arbejderbefolkningen trode man, kunde benyttes. Men også her forregnede man sig. De faglige kampe er ikke ophørte, lønkravene fortsættes, fordringerne om almindelig stemmeret opretholdes; kort sagt, indadtil går den sunde og naturlige interessekamp videre. Men udadtil er der ingen revne at slå. Ved kommunalvalgene for få uger siden stemte arbejderne sammen med de mest energiske modstandspartier, og fik selv nogle mandater til gengæld. Også har arbejderne den ene part af æren for den hartad utrolige ting, det lykkedes at gennemføre, da generalguvernør Bobrikoff havde indkaldt en indflydelsesrig storfyrste — en af kejserens onkler — til Finland for at støtte Bobrikoffs autoritet gennem en rundrejse i landet i hans selskab. Ikke en avis i hele landet omtalte storfyrstens ophold i landet, ikke et sangkor i sangenes land var til at opdrive trods løfte om store fordele, gaderne var folketomme, overalt var der arrangeret landture, skovture, fisketure, sejlads for befolkningen, så hyerne var øde, hvor de høje herskaber kom frem. Kun officielle personligheder indfandt sig på stationerne, kun offentlige køretøjer (ikke de bedste) kom til anvendelse, med undtagelse af den eneste

ovennævnte provinsmands, kun offentlige lokaler stod til rådighed, kun offentlige bygninger flagede. Først den dag, storfyrsten satte sin fod på svensk grund, meddelte bladene, at — han havde været i Finland. Men bagefter blev han gjort opmærksom på, at demonstrationen ikke havde gældt ham, kun hans benyttelse til Bobrikoffs formål; hvad der meget morede ham. Og glædede ham tillige. Thi i kejser Alexander III.s selskab havde han ofte overværet de glade og venlige modtagelser i Finland.

Om landdagen har her så godt som ikke været talt. Dens ekstraordinære session 1899 gik overordentlig stilfærdigt af, endskønt den gjorde et ubyre arbejde. Den forkastede det forelagte værnepligtslovforslag og opstillede selv et andet med vidtgående indrømmelser undtagen på det konstitutionelle og det nationale område. Den nægtede at behandle de senere fremlagte forslag om værneskat og soldatered, fordi de udtrykkelig forelagdes i henhold til Februarmanifestet og kun til „yttring“. Den vedtog en omhyggelig redegørelse for landets hele konstitutionelle stilling. Yderst tort blev den afskediget ved hjemsendelsen. Til ordnær samling var den indkaldt 1900. Da indgik den med besværing over generalguvernørens administration og gennemgik hans hele synderegister; imod hans fremsstilling om, at landet var i gæring og gennemløjet af ulovlig agitation, stillede landdagen den åbenhjertige anskuelse, at gæringen skyldes Bobrikoffs regimente, og at de eneste, som drev ulovlig agitation, var hans egne bissekræmmere. I en anden petition udbad den sig forslag om lettelser i pressens fortvivlede stilling.

Denne gang fik borgerstandens formand en tilkendegivelse fra højeste sted om, at hans fremhæven af regeringens uregelmæssige forhold til grundlovene var usømmelig, og at han ikke måtte modtage borgerlige tillidshverv i fremtiden. Landdagens besværing over generalguvernøren kaldtes fræk, muligheden af hele institutionens indskrænkning berørtes.

VI.

Lidet nytter sligt. Finland har sin opfattelse og beholder den. Det giver den tilkende, når det ønsker, og gør det uden ængstelse for den kejserlige vrede, som ikke kan blive større, end den er. Og det finske folks vilje er at gøre lovlydig modstand. Kun én gang i alle de 35 måneder har finske demonstrationer overskredet det borgerlig tilladelige; det var Runebergsdagen 1901, som gav anledning til nogle pibekoncerter i Helsingfors gader. Det hele var en bagatel og aldeles uorganiseret, gjaldt tilmed kun de finske mænd, der betragtes som vigende eller svigende. Men det kostede politimesteren hans stilling og har givet anledning til en bedrøvelig proces, idet de ulpebnes fineste mand, den gamle partihovding, angav sine gamle modstandere, de tidligere modpartiers forere, som optøjernes ophavsmænd, og de anlagde sag. Og kun én gang har der været alvorlig anledning til at frygte for, at en eller anden finsk bonde-mand ikke skulde kunne holde sit kogende sind fra

ubesindigheder — det var den gang, ministerstatssekretæren åbenlyst truede med, at forvisning uden lov og dom af de personer, som modsætter sig den højeste magts vilje, kunde blive indført i Finland. Ellers har den finske mand bevaret sin værdige, selvbevidste, solidariske, udholdende ro i tillid til sin ret, mens statskupet ubønhorligt er gået videre og videre, og mens i den seneste tid embedsmændenes rette stilling til statskupet er stillet under debat af Finklænderne selv. Der er dem, som mener, at embedsmændene har valget mellem at afgå eller at gennemføre de allerhøjeste befalinger, men nægte at gennemføre dem skulde de ikke kunno. Fra den anden side indvendes, at ret altid bliver ret, og at der aldrig er en pligt til at medvirke til lovbrud, hvorfor befaling om lovbrud ikke kan bevirke en pligt til at søge afsked, når man ikke vil adlyde.

Befolkningen berøres ikke deraf. De bønder — og de kan tælles i tusinder, — hvis tillid til fremtiden ikke er stærk nok til at bære nutidens tyngde, emigrerede straks, mange er fulgt efter. Men de, som blev, så efter Februar 1899 russisk indført som regeringssprog, foreningsret og forsamlingsret indskrænket, snese af blade inddragne, en særlig censurkomité oprettet, russere indsat i de vigtigste embeder, hæren opløst og erstattet med russiske tropper, kosakker ride i karriere med pisk i hånd langs byernes esplanader, den lovgivende forsamlings ret ikke blot fornægtet, men positivt krænket gang på gang, det økonomiske liv truet gennem told- og møntændringer — — og de holdt sig dog roligt, skønt de fulgte

med og forstod. Og såvidt den strenge årvågenhed fra oven tillader det, styrkede de sig indadtil ved stadigt fremskridt i oplysning, ihærdigt arbejde for de uudviklede undervisning, planmæssig dreven virksomhed for at få *alle med*.

Og over det hele troner en kejser, som for at følge med får sig forelagt et særligt tidsskrift, hvori alt vedrørende Finlands forhold skal optages med fremstilling af, hvad der skrives i indland og udland om Finland. D. v. s.: indlandet, det er Bobrikoffs russiske avis i Helsingfors, udlandet, det er de blade, som officielt, halv-officielt og hemmeligt lever af russisk subvention. Indholdet af sidste nr. er kendt indtil de mindste enkeltheder, og en skoledreng kunde påpege fejl på fejl. Kejseren får ikke andet at se, såvidt det kan undgås, han vil ikke høre, hvad Finlændere mener at have at sige ham. Muren er sågodtsom ugennemtrængelig.

Men er der end intet politisk at stille op under den nuværende régime, og kan den end vare så længe, at det meste politiske bolværk er ramlet, forinden den erstattes af en anden régime — engang hører den op. Og så står Finlands nationale enhed ikke blot urokket, men forstærket, og mod den sløves i det nok så lange løb enhver klinge, der føres mod den til slag eller hug.

Thi vel er Panslavismen et skønt og et stærkt rovdyr, men når et rovdyr får en sten i munden og trykker til — så knaser tænderne og ikke stenen.

Tildragelserne i 1721 og Danmarks historiske Ret til Slesvig.

Af K. E. Erslev.

De Forandringer, Kong Frederik IV. indførte i Slesvig, efterat han under den store nordiske Krig havde faaet den gottorpske Hertug fordrevet fra hans Del i Hertugdømmet, har altid været betragtet som et Hovedpunkt i Slesvigs statsretlige Udvikling, og Redaktionen af „Sonderjydske Aarbøger“ har derfor ønsket, at jeg her i Tidsskriftet skulde forklare det nye Syn paa disse Tildragelser, som jeg har fremsat i mit Skrift: Frederik IV. og Slesvig (Universitetets Reformationsprogram for 1901; ogsaa udkommet i Særtryk). Dette Ønske skal jeg ogsaa gerne efterkomme; naar jeg nu i det nævnte Skrift har fulgt Tildragelserne i alle Enkeltheder, oplyst de store og smaa Vanskeligheder, som Akterne frembyder, og klarlagt de Misforstaaelser, som de hidtil har været Genstand for, kan Hovedsagen forklares ret klart og almenforstaaeligt; og paa den anden Side kan jeg derved faa Lejlighed til at komme ind paa, hvilke Følger min Opfattelse dra-

ger med sig for Forstaaelsen af Danmarks hele historiske Ret til Slesvig.

Da Frederik IV. ved Freden i 1720 havde faaet Sverige til at indrømme ham Ret til at ordne Slesvigs Forhold, som han vilde, og England og Frankrig havde garanteret ham evig Besiddelse af den under Krigen besatte gottorpske Andel, skred Kongen Aaret efter til at drage de statsretlige Konsekvenser heraf. Ved et Patent af 22. August 1721 meddelte han Undersaatterne, hvorledes Ordningen skulde være, og befalede dem i den Anledning at møde i den følgende Maaned for at aflægge ham Ed; samtidig udarbejdede det tyske Kancelli den Formular, der skulde benyttes ved Eds-aflæggelsen. Det er disse to Akter, Patentet og Eds-aflæggelsen, som det gælder at forstaa; fatter man dem, har man med det samme Klarhed over, hvad der statsretligt skete i 1721.

Naar jeg udtaler dette saa skarpt, saa ved jeg vel, at man har ment, at netop dette mit Udgangspunkt er ganske urigtigt. Hr. Skoleinspektør P. Lauridsen erklærer, at Hovedsagen slet ikke er disse skrevne Papirer; nej, det afgørende er den statsretlige Handling, som foregik i 1721, og nærmere da, hvad der skete paa Gottorp den 4. September, da Ridder-skabet hyldede Kongen. Denne Betragtning, der gør Hyldingen til Hovedsagen, hviler nu paa en Sammenblanding med ældre Tiders Forhold; men i Stedet for

nærmere at paavise det kan jeg nojes med simpelthen at fortælle, hvad der foregik den 4. September. Da Ridderskabet efter Kongens Ordre var mødt, oplæstes for det 1) Kongens Patent, 2) en kongelig Fuldmagt for nogle (Fælheimeraader til at modtage Eden, 3) Formularen for Eden; derefter svarede Ridderskabets Formand med nogle pæne Ord om, at man var rede til at efterkomme Kongens Befalinger, og saa skred man til at underskrive Eden. Dette skete der og intet mere, og deri ligger da klart nok, at alt hvad Kongen havde at meddele Undersaatterne om sin Vilje, det indeholdes i Patentet og Eden*); det tredje Dokument, Fuldmagten, var jo en ren Formsag, og der staar da i den heller intet mærkeligt. Patentet, som siger, hvorfor man skulde sværge og hvem der skulde sværge, Edsformlen, som angiver, hvorledes man skulde sværge, udtommer alt, og af „Handlinger“ foregik der i 1721 kun to; Kongen handlede, da han underskrev sit Patent, Undersaatterne handlede, da de underskrev Eden.

Vi kan saaledes rolig holde os til de to Akter, og af dem kan vi endda, naar vi hurtigst vil trænge ind i, hvad Kongen tilsigtede, nojes med Edsformlen, thi denne indeholder tillige en kort Gengivelse af, hvad der er Hovedindholdet af Patentet. Vi læser da i Eden, at Kongen „ved sit Patent af 22. August har

*) Hr. Lauridsen lægger megen Vægt paa, at Kongen i Patentet siger til Ridderskabet, at det skal indfinde sig „for videre at erfare vor allernaadigste Intention i denne Sag“. Det er en staaende Formular i saadanne Indkaldelseshreve, og vi ser jo, at Ridderskabet ikke fik mere at vide end hvad det kunde lære ved at høre de to Akter oplæse.

fundet for godt at forene den forhenværende fyrstelige Andel af Slesvig med sin egen Del og igen for evigt at inkorporere den i sin Krone som et gammelt, ved Tidernes Ugunst afrevet Stykke“. Her har vi den statsretlige Forandring, Kongen foretager i Slesvig, og hvad den gaar ud paa, er jo meget klart; Frederik IV. forandrer den gottorpske Andels Stilling paa dobbelt Maade: dels forener han den med sin egen Del af Slesvig, dels indlemmer han den i sin Krone. Tillige bør det understreges, at hele Forandringen drejer sig om den fyrstelige Andel, medens den gamle kongelige Andel, som Danmarks Konger havde besiddet, lige siden Delingerne begyndte, lades ganske urørt.

Hertil svarer det nu, hvøem Kongen befaler at aflægge Eden. Undersaatterne i den fyrstelige Del skal sværge, dertil ogsaa Ridderskabet; det var jo saaledes, at foruden at Kongen og Hertugen for hver havde haft sin særlige Andel i Slesvig, havde de i Fællesskab styret det hele og under sig haft de adelige Godser med deres Ejere, Ridderskabet, og idet Hertugen nu ved at miste sin Andel ogsaa var blevet trængt bort fra Fællesstyrelsen, maatte Ridderne da aflægge Ed til Kongen, ikke mere som deres Halvherre, men som deres eneste Landsherre. Saaledes drejer Edsaflæggelsen sig ogsaa kun om den gottorpske Del (med den dertil knyttede Del i Fællesregimentet), og modsat foregaar der ingen Edsaflæggelse i den kongelige Andel, som statsretligt lodes urørt. — Hvad selv Ed en angaar, har det kun Interesse at fremhæve, at de sværgende lovede Troskab mod Kongen

og hans Efterfølgere „secundum tenorem legis regiae“, efter Kongelovens Lydende; at den i Danmark gældende Arvefølge maatte indtræde i det Øjeblik, da den gottorpske Del erklæredes for indlemmet i Kronen, var jo en Selvfølge.

Edsaflæggelsen og Eden stemmer da ganske med den statsretlige Bestemmelse, Kongen tog, og denne gaar jo, som vi har set, ud paa et dobbelt, paa at forene Fyrstedelen paa een Gang med den kongelige Andel i Slesvig og med Danmarks Krone. Dette er udtalt i de klareste Ord, men denne Dobbeltbestemmelse stod tidligere som en fuldstændig G a a d e.

Sagen er den, at hele det 19. Aarhundrede igennem gik man ud fra, at Frederik IV. havde haft en vis statsretlig Opfattelse, og ud fra den blev det ganske uforstaaeligt, hvorledes han i 1721 kunde foretage de to Ting med den gottorpske Andel, som han gjorde. Den Statsretslære, man tillagde Kongen, var først blevet skarpt formuleret i Aaret 1816 af Kielerprofessoren F a l c k. Han lærte, at det afgørende Punkt i Slesvigs Statsret forud for 1721, det var 1658; tvunget af Karl Gustav havde Frederik III. den Gang maattet tilstaa Gottorperen Souverainitet for hans Andel af Slesvig, men samtidig havde han saa formaaet det danske Rigsraad til at give ham den samme Stilling i den kongelige Andel. Fra da af var den kongelige Andel løsrevet fra Danmarks Krone, siden Lenshøjheden var ophævet, og hvad Arvefølgen angaar, gjaldt hernede ene Mandslinien; at Danmark to Aar efter blev et Arverige i Frederik III.s

Slægt baade paa Mands- og Kvindesiden, fik ingen Betydning for det allerede udskilte Slesvig. Denne Lære vandt almindelig Tilslutning ikke blot blandt Slesvigholstenerne, men ogsaa i Danmark, og uden Skygge af Tvivl gik man ud fra, at ogsaa Kong Frederik IV. havde set Sagen paa samme Maade.

Paa denne Baggrund blev imidlertid Kongens Bestemmelser i 1721 aldeles ubegribelige. Han forenede Fyrstedelen paa een Gang med Kongedelen og med Kronen, men hvorledes kunde de to Ting passe sammen? Naar han forenede den med Kongedelen, blev den jo ved at være, hvad denne var, adskilt fra Danmark. — og dog forenede han den tillige med Kronen! Den samme Gaade kom igen ved Eden: Kongen lod sine nye Undersaatter sværge paa Kongelovens Arvefølge, d. v. s. Arveret ogsaa for Kvindelinien; men hvorledes kunde han gøre det i samme Øjeblik, som han forenede Fyrstedelen med Kongedelen, hvori ene Mandslinien havde Arveret? Ja, hvis han samtidig havde indlemmet den kongelige Andel i Kronen, saa blev det forstaaeligt, men det gjorde han jo ikke; han udtalte jo intetsonhelst om nogen Ændring med denne Del, saa lidt som han her lod Undersaatterne aflægge nogen ny Ed.

Her staar vi overfor det Grundproblem, som det 19. Aarhundrede forsøgte paa at løse; de Bestemmelser, Frederik IV. tog, var i Virkeligheden ganske uforenelige med den statsretlige Opfattelse, man tillagde ham. Naar jeg opstiller Problemet saaledes, vil enhver dog straks forstaa, i hvad Retning man maa gaa for at løse Knuden. Hvad Kongen har bestemt, det

har vi hans egne Ord for, og naar disse Ord ikke passer med den Statsret, man tillagde ham, ja saa ligger det rigtignok snublende nær at spørge, hvorfor vi da netop lader ham have denne statsretlige Opfattelse. Denne nærliggende Tanke naaede man imidlertid aldrig til det 19. Aarhundrede igennem, hvor meget man end studerede og stredes om disse Akter fra 1721; man gik derimod lige den modsatte Vej, og i fast Tro paa, at Frederik IV. havde hyldet netop den Statsret, som Falck docerede i 1816, søgte man ved voldsomme Omfortolkninger af Akterne at faa dem til at passe sammen hermed. Det gælder baade danske og slesvigholstenske Fortolkere, og naar disse overhovedet kunde komme til saa modsat Forstaaelse, som de gjorde, laa det netop i, at begge Parter var enige om en Forudsætning, som i sig selv gjorde det umuligt at forstaa, hvad Akterne udtalte.

Paa Forhaand kan det jo siges, at den Vej, man saaledes slog ind paa, var umulig; Kongens Bestemmelser er saa klare og tydelige, at de slet ikke tillader nogen Omfortolkning. Jeg skal da heller ikke indlade mig paa at følge disse ældre Fortolkningsforsøg i deres mange Enkeltheder, men nøjes med at pege paa de mest afgørende Vanskeligheder, som den ene eller anden Part fandt.

Slesvigholstenerne paastod, at Akterne ikke bragte anden Forandring i Slesvigs Forhold, end at Kongen nu blev Eneherre herved; efter 1721 som for stod Hertugdømmet adskilt fra Kronen, under Mandslinien alene. Der er nu adskillige Ord i Akterne, der peger i anden Retning; afgørende er det,

at de tidligere fyrstelige Undersaatter aflægger Ed paa Arvefølgen efter Kongeloven, og Slesvigholstenerne nødtes her til at gribe den fortvivlede Udvej at paastaa, at Edens *Lex regia* ikke var Kongeloven. Med bedste Grund erklærede man fra dansk Side, at ingen Paastand kunde være mere urimelig.

De danske Fortolkere paastod, at ved Akterne inkorporerede Frederik IV. hele Slesvig i Danmarks Krone og undergav det Kongelovens Arvefølge. Dette var jo rigtigt nok for den gottørske Dels Vedkommende; endda skal vi her siden se, at der kan være Tvivl om, hvorvidt dens Inkorporering var foretaget paa fuld retsgyldig Maade. Men den afgørende Vanskelighed laa i, at man skulde godtgøre det samme om Kongedelen, der jo hidtil havde staaet adskilt fra Kronen, og hvori Mandsliniens Arvefølge herskede, saaledes som ogsaa vore Talsmænd gik ud fra. Med Rette udtalte Slesvigholstenerne, at det var ganske ugørligt af Akterne at udlæse, at Kongedelens statsretlige Stilling i nogen Maade blev ændret, lige saa vist som der jo heller ikke her fandt nogen Eds-aflæggelse Sted*).

Saaledes stredes man om Forstaaelsen hele Aarhundredet igennem, og Striden syntes ganske endelos. Saa var det, at jeg slog ind paa en Vej lige modsat den, som begge de stridende Parter hidtil i største Enighed havde fulgt. Jeg begyndte med at gøre mig

*1) En nærmere Belysning af den ældre danske Fortolkning gives nedenfor S. 102 ff.

klart, hvad Akterne indeholdt, hvad Frederik IV. havde bestemt, og saa spurgte jeg mig selv: hvilken Opfattelse maa den Mand have haft, der tog saadanne Bestemmelser? Regnestykket er i Virkeligheden ikke vanskeligt.

Naar Frederik IV. paa een Gang forenede Fyrsteandelen med sin Del og med Danmark, saa bliver der kun Mening deri paa eet Vilkaar, det nemlig, at Kongen betragtede Kongedelen som allerede forud knyttet til Kronen; gjorde han det, saa blev Fyrsteandelen, idet den forenedes med Kongedelen, jo ogsaa forenet med Danmark. Og ganske paa samme Maade: naar Frederik IV. lod de gottorpske Undersaatter aflægge Ed paa Kongelovens Arvefølge i samme Øjeblik, som han forenede dem med sine tidligere slesvigske Undersaatter, ja saa maa disse sidste efter hans Opfattelse allerede forud have været undergivne samme Arvefølge.

Denne Slutning er meget simpel og meget sikker, men den fører rigtignok til, at vi maa tillægge Frederik IV. lige den modsatte Opfattelse af, hvad man tidligere gjorde. Og ser man saa efter, hvad Grundlaget var for den sikre Overbevisning, man for havde paa dette Punkt, opdager man hurtigt, at Beviserne derfor staar i ganske omvendt Forhold til Sikkerheden; det viser sig, at man savnede saa godt som alt Bevis, eller rettere, man havde et eneste Bevis, en lille Historie, som den samtidige Andreas Hojer fortæller; men om denne har jeg godtgjort, at den aldeles ikke indeholder, hvad man troede, snarest det modsatte. Derimod kan vi ogsaa udenfor Akterne fra

1721 finde klare Beviser paa, at Frederik IV. og hans Mænd saa helt anderledes paa Slesvigs Statsret end Falck og alle hans Efterfølgere siden 1816.

Vi har hørt, hvorledes Edsformularen betegner den fyrstelige Andel som et ved Tidernes Ugunst fra Kronen løsrevet Stykke; tilsvarende siger Kongen i Patentet, at han nu har taget Fyrstedelen „igen“ i Besiddelse „som et i besværlige Tider uretmæssig fra Danmarks Krone afrevet Pertinens“. Hvad er det nu for en Løsrivelse, her peges paa? Tillhængerne af Falcks Doktrin svarede: naturligvis 1658, thi da blev Slesvig jo først statsretligt adskilt fra Danmark, som gav Afkald paa sin gamle Lenshøjhed. Det er imidlertid sikkert og vist, at Frederik IV. slet ikke tænkte herpaa; det kan vi, som A. D. Jørgensen har paavist, se af Datidens danske Stridsskrifter mod Gottorperne. Slesvig, hedder det heri, blev første Gang afrevet fra Danmark i 1326, da den kullede Greve fik Landet som Arvelen. Saa kom det tilbage i 1460, da Kristian I. blev Hertug i Slesvig, men ganske vist, kort efter blev Halvdelen af Slesvig atter løsrevet, idet Kong Hans delte Hertugdømmet med sin Broder Frederik. Igen forenet helt med Kronen ved Frederiks Tronbestigelse i Danmark skete saa den sidste Løsrivelse, da Kristian III. delte Hertugdømmet med sine Brødre i 1544. Se, dette var Frederik IV.s Grundsyn. Ud herfra interesserede han sig forholdsvis lidt for, hvad der skete 1658; at Gottorperne fik Souveræniteten, var kun en yderste Konsekvens af, hvad der allerede var sket ved Delingen, og at Kong Frederik III. selv fik det for sine Arvinger, det traadte ganske

i Skygge for den Souverainitet, han to Aar efter opnaaede i Danmark med dens mere udstrakte Arveret. Datiden var altsaa overhovedet ikke inde paa hele den theoretiske Tankegang, der herskede i det 19. Aarhundrede; man sagde ikke: Kongen har nok sin Del af Slesvig, men han har den kun som Hertug, ikke som Kongo, og altsaa er ogsaa hans Del løsrevet fra Kronen. Nej, hvad Kongen havde, ubestridt og under sin fulde Magt, det havde han, og modsat, hvad Grev Gert havde, hvad Gottorperne sad inde med, det var løsrevet, selv om det ved et formelt Lensbaand var knyttet til Kronen. Man saa praktisk og politisk paa Sagen, ikke statsretligt og doktrinært.

Paa denne Baggrund bliver det fuldt forstaaeligt, hvorledes Frederik IV. handlede i 1721. Han ofrede ikke en Tanke paa den gammelkongelige Del, hvori den danske Konges Myndighed ikke bestredes af nogen; med den var alt allerede i Orden, og her indførtes ingensomhelst Forandring. Den erobrede fyrstelige Del derimod forenede han med denne kongelige Andel, og deri laa jo med det samme, at den blev knyttet til Kronen. Dobbeltigheden i Kongens Bestemmelse, Edsaflæggelsens Omraade og Edens Indhold, alt bliver lige forstaaeligt.

Dette er da min Løsning af Spørgsmaalet 1721. Den endeløse Strid mellem Slesvigholstenerne og Danske er bragt ud af Verden, fordi jeg har paavist, at begge Parter havde een fælles Fejl, den, at de tillagde Frederik IV. en statsretlig Opfattelse, der var lige den modsatte af den, han virkelig nærede. Opgiver man det, saa kan man forstaa Akternes klare Ordlyd; alle

de kunstlede og umulige Fortolkninger, som man tidligere blev tvunget ind paa, bliver overflødige; hvert Ord kan tages ganske naturligt og ligefremt. Jeg vover at paastaa, at rent historisk set er det fuldt og sikkert klaret, hvad der foregik, og jeg er blevet styrket i denne Overbevisning ved den Tilslutning, jeg har fundet hos kyndige danske Historikere, ikke mindre dog ved Tarveligheden af de Argumenter imod min Opfattelse, som er ført i Marken af min hidtil eneste Modstander, Inspektør Lauridsen.

Er man efter min Mening naact til fuld Klarhed over, hvad der historisk skete i 1721, kan man derimod ikke med saa stor Sikkerhed udtale sig om, hvad der statsretligt kom ud af Frederik IV.s Bestemmelser, og særlig kan der, som allerede antydet, rejses Tvivl om, hvorvidt han virkelig fik den gottorpske Del inkorporeret i Kronen. Det er vel ganske klart, at han selv mente, at dette laa i den Ordning, han indførte, og i Datiden saa de fleste det sikkert paa samme Maade; men der lyder dog ogsaa andre Stemmer og det meget vægtige. De største Autoriteter paa statsretligt Omraade i Datidens Danmark var sikkert Holberg, Gram og Hojer. Af disse har de to sidste skarpt udtalt, at Slesvig ikke kunde betragtes som inkorporeret i Kronen, og jeg tror, at Holberg har haft den samme Opfattelse. Hvorledes hænger det sammen?

Sagen er den, at de to Akter fra 1721 paa dette Punkt ikke stemmer godt overens. Akterne er overhovedet udarbejdede ret skødesløst, og da de dertil er underkastet flere Omarbejdelser, er der ved de derved skete Tilføjelser kommet Ting ind i dem, som ikke helt passer sammen; det sidste er netop Tilfældet her og har maaske skæbnesvangre Følger. I Eden hedder det vel, at Patentet gaar ud paa at inkorporere Fyrstedelen i Kronen, men i Patentet selv synes det rigtignok ikke at staa. Aarsagen dertil er let at fatte for os, som ikke blot kender Akterne i den Form, hvori de fremlagdes for Offentligheden, men ogsaa alle Forarbejderne dertil; disse viser nemlig, at den hele Tanke om Fyrstedelens Indlemmelse i Kronen ikke straks var fremme, men at man i Begyndelsen kun tænkte paa at udtale, at Fyrstedelen skulde forenes med den kongelige. Oprindeligt stod der da ogsaa i Patentet simpelthen, at Kongen havde besluttet at forene Fyrstedelen med sin Del (*selbigen Antheil mit dem Unsrigen zu vereinigen*). Saa føjede man hertil: *und zu incorporiren*; men betyder det: inkorporere i Kronen? Ja, det ligger nær efter vor Sprogbrug, fordi vi et Aarhundrede igennem har talt saa meget om Slesvigs Inkorporation, men saaledes kunde Datiden ikke let forstaa det. Naar der nu stod: *mit dem Unsrigen zu vereinigen und zu incorporiren*, og der vel at mærke ellers intetsteds i Akterne var Tale om Danmark eller Kronen, saa var det den naturlige Forstaaelse af Ordene, at *incorporiren* blot er en Forstærkelse af *vereinigen*, og at Sætningen altsaa skal oversættes saaledes: forene og inkorporere Fyr-

stedelen med vor Andel. At Ordene maa forstaas paa den Maade, derfor har paa dansk Grund først A. D. Jørgensen udtalt sig, og han har bl. a. paavist med gode Exempler, at naar det støder os at sige: inkorporere med, var det netop Datidens Sprogbrug. Til denne Opfattelse har jeg sluttet mig, og at Samtiden virkelig har forstaaet Ordene paa samme Maade, kan nu godtgøres ved en samtidig officiel Oversættelse, som Hr. Lauridsen har fremdraget; i den staar nemlig: „forene og inkorporere med vores samme Andel“, saaledes at man her umuligt efter inkorporere kan indskyde et underforstaaet: i Kronen. Disse Udtryk blev nu i Patentet staaende uforandrede; derimod indskød man senere i Eden: „(inkorporere) i Kronen som et afrevet Stykke“, men i Patentet nøjedes man med paa et andet Sted at tilføje de fornævnte Ord om det afrevne og nu atter genvundne Pertinens, Ord, der ikke med Rette kan siges at udtrykke en Inkorporation.

Med andre Ord, medens man fik Eden rettet, saa at den passede til det Ønske, der var fremkommet om at udtale Fyrstedelens Inkorporation i Kronen, synes man ikke at have faaet Patentet bragt i Overensstemmelse hermed. Jeg siger: synes, thi jeg holder det altid for rigtigt, at man nøje angiver, hvad man kan sige med fuld Sikkerhed, og hvad der kun er yderst sandsynligt. Det sidste gælder her, thi helt umuligt er det ikke, at Kancelliet ved at tilføje Ordene *und zu incorporiren* alligevel har tænkt paa en Inkorporation i Kronen. Saa har det rigtignok udtalt denne paa en saa skødesløs Maade, at det intet Under er, at Sæt-

ningen allerede i Samtiden blev misforstaaet, hvad jo den gamle Oversættelse viser. Men meget sandsynligere er det ganske vist, at A. D. Jørgensen har Ret i sin Forstaaelse.

Holder vi os da dertil, staar det altsaa saaledes, at den Inkorporation i Kronen, som Eden taler om, den findes ikke i Patentet, der dog er det egentlige Udtryk for Kongens Vilje. Men ikke nok hermed: Eden siger jo ikke, at det i sig selv er Kongens Bestemmelse at inkorporere i Kronen, men den siger, at Patentet indeholder dette, — og naar det nu ikke er Tilfældet, kan Edens Udtryk saa have nogen Betydning? Man kan dog med god Grund sige, at fordi Eden er skødesløst affattet og siger noget urigtigt om Patentet, kan dette ikke forandre Patentets Mening.

Disse Betragtninger er det, som har fort mig til at sige, at jeg hælder til den Mening, at Frederik IV. i Virkeligheden ikke har faaet gennemført den Inkorporation af den gottorpske Del i Kronen, som han sikkert tilsigtede*). Jeg har ikke udtalt det som en afgjort Sandhed, men kun som noget, jeg ansaa for sandsynligt; ikke des mindre har denne Ytring vakt megen Vrede. Det har ikke overrasket mig; hvad jeg har sagt herom, er imidlertid vel overvejet, og jeg tror, at jeg har gjort klogt i ogsaa paa dette Punkt

*) Man mærke noje, at det er saaledes, jeg ser Sagen: jeg tvivler ikke om, hvad Kongen vilde opnaa, heller ikke om, at han selv troede at have opnaaet det. Naar Hr. Lauridsen da stadig søger at bekæmpe min Tanke ved at fortælle, hvad det var, Kongen mente, er det ganske at skyde forbi.

at tale helt ud. Naar vi er nødt til overfor Spørgsmaalet 1721 at indtage en ny Stilling, saa gælder det, tror jeg, at vi bør tage Stillingen, hvor vi kan staa ganske uimodsigelig fast. Heller end at forsvare skrøbelige Skanser, maa vi lade være at besætte dem, og Paastanden om, at den gottorpske Dels Inkorporation blev juridisk korrekt gennemført, er netop en skrøbelig Skanse. Naar Slesvigholstenerne imod den kan føre selve Hovedsætningen af Patentet i Marken og sige, at den Forstaaelse af denne Sætning, de kæmper for, den er i Danmark billiget baado af A. D. Jørgensen og af Erslev, naar de kan sige, at i selve Frederik IV.s Tid viser den officielle danske Oversættelse den samme Forstaaelse, naar de endelig kan pege paa, at hverken Gram eller Hojer troede paa en Inkorporation, ja saa er Skansen meget vanskelig at forsvare. Og sidst, men ikke mindst vil jeg sige: Skansen er ikke blot skrøbelig, men den er ganske unyttig, thi den kan slet ikke hjælpe os til at forsvare Danmarks Ret til Slesvig.

Det sidste maa jeg forklare lidt nærmere. Ved min Fortolkning af Akterne er der fremkommet et nyt retsligt Problem. Jeg siger: Frederik IV. handlede som han gjorde, i den Overbevisning, at Kongedelen var et Stykke af Danmark, underkastet Kongelovens Arvefølge; men Spørgsmaalet bliver da: havde han Ret i denne Overbevisning. Det er et Spørgsmaal, jeg ikke har undersøgt til Bunds; jeg maatte først opklare, hvad der skete i 1721, og ogsaa have faaet denne Opfattelse anerkendt, for jeg turde vove mig dertil, og endda kan det være tvivlsomt, om der er

Materiale nok til her at naa til fuld Klarhed. Forelobig er min Tanke imidlertid den, at naar Kongen ansaa Kongeloven for gældende for den kongelige Andel, lader det sig vistnok forsvare; Kongeloven udtaler selv, at alt, hvad Kongen ejer med fuld Ret, skal gaa udelt i Arv, og paa den Konto kan man nok faa den gammelkongelige Andel med. Anderledes staar det, naar Kongen ogsaa mente, at Kongedelen allerede udgjorde en ligefrem Del af Danmark; jeg i det mindste indser ikke, at denne Mening kan holdes oppe. Det er en Kendsgerning, at Danmarks Souverainitet over den kongelige Andel 1658 blev overdraget Frederik III. og hans mandlige Efterkommere; den tilkom da Frederik IV. som Herre henede, ikke som Konge i Danmark. Dette kunde naturligvis forandres, men dertil horte i det mindste en Erklæring desangaaende, et Kongeord om, at nu inkorporeredes denne Del i Danmark, men et saadant foreligger sikkert ikke. Jeg fatter godt, at Frederik IV. kunde have en anden Opfattelse; den danske Regering tog ikke synderlig dybt eller skarpt paa Spørgsmaalet, og det vilde være meget vanskeligt at sige, hvad Kongen egentlig mente med Ordet inkorporeret. Men for os med vore skarpere statsretlige Begreber bliver det vistnok ugørligt at hævde, at Kongedelen forud for 1721 var inkorporeret i Danmark.

Staar det saaledes til, synes det ret unyttigt at kæmpe for, at Frederik IV. inkorporerede den gottorpske Andel i den danske Krone, thi der er ringe Glæde ved at faa denne Del ind under Danmark, naar Kongedelen bliver udenfor. Eller man kan tage det

omvendt og sige, at hvis det kan godtgøres, at Kongedelen forud var inkorporeret, saa bliver det ganske unødvendigt at bevise, at Frederik IV. udtrykkelig har udtalt Fyrstedelens Inkorporation; thi det er jo saa tilstrækkeligt at holde fast ved, at han forenede denne Del med Kongedelen; var den sidste et Stykke af Danmark, blev Fyrstedelen det jo ogsaa. Se, derfor er det, jeg mener, at vi spilder vort Krudt til ingen Nytte ved at besætte denne skrobelige Skanse.

Ved at belyse, hvad der statsretligt ligger i Tildragelserne 1721, er jeg allerede kommet ind paa at tale om Danmarks juridiske Ret til Slesvig.

Saaledes som vi tidligere saa Danmarks Ret, kunde den sammenfattes i to Sætninger: 1) Slesvig er et ældgammelt dansk Land, og 2) Slesvig blev 1721 inkorporeret i Danmark. Den første Sætning, saa sand den end er, var jo nemlig ikke nok; i Tidens Løb var Slesvig blevet mere og mere udsondret, og afgørende var det især, at Kronen i 1658 havde opgivet sin Lenshøjhed. Modstykket til 1658 var imidlertid 1721, den da foretagne Inkorporation. — Standpunktet var klart og tydeligt. Det havde blot den ene Fejl, at vi aldrig kunde formaa vore Modstandere til at indromme, at der i 1721 var sket det, som vi paa-stod; Slesvigholstenerne stod her murfaste i deres Nægtelse af den danske Paastand, og efterat vi nu har

set, hvad der virkelig foregik, og at alt, hvad der skete, drejede sig ikke om hele Slesvig, men ene om Fyrstedelen, kan vi jo egentlig ikke undre os over, at vore ældre Talsmænd ikke evnede at overbevise deres Modstandere, selv om de med nok saa megen Ret angreb den Fortolkning, Slesvigholstenerne selv gav af 1721. Efter hvad jeg har forklaret, var det jo netop saaledes, at begge Parter havde den største Ret i, hvad de indvendte mod Modpartens Fortolkning, men selv ikke kunde sætte en bedre i Stedet.

Efter den rette Forstaaelse af 1721 kan, hvad der da skete, ikke blive det skarpe Modstykke til 1658, en Inkorporation, der opvejede den da foretagne Exkorporation, og det er jo i sig selv forstaaeligt nok, siden vi netop ved, at Frederik IV. slet ikke betragtede 1658 som den egentlige Ulykke. For Kongen stod det saaledes, at hvad han nu gennemførte, det var Modstykket til tidligere Tidens Losrivelse af Slesvig; havde der før dels i hele Slesvig, dels i den fyrstelige Del sidlet fremmede Herrer, skulde Danmarks Konge fra nu altid tillige være Herre over hele Slesvig. Dette opnaaedes da ogsaa derved, at fra 1721 gjaldt Danmarks Arvefølge ogsaa for Slesvig, Arvefølgen efter Kongeloven for baade Mands- og Kvinde-linien, dertil Lovens strenge Bud om, at alt dette skulde gaa udelt i Arv. Derved var jo praktisk set Danmark og Slesvig knyttet fast sammen for en uoverskuelig Fremtid, og Sammenknytningen var saa stærk, at Kongen og det store Flertal i hans Tid godt kunde betegne denne Sammenknytning som en Inkorporation af Slesvig i Kronen. Derfor finder vi ogsaa dette Ud-

tryk baade i Edsformularen og ofte i samtidige Udtalelser; et andet er, at vore strengere Begrebsbestemmelser ikke tillader os at bruge det, hvor der kun er Tale om en fælles Herre, selv om Baandet ved Kongelovens Bestemmelser var ganske uløseligt.

Praktisk var i Virkeligheden alt vundet ved Ordningen 1721, men den Inkorporation, som vi saa nødvendig og giver, kan vi jo ikke finde her; vi kan maaske, men ogsaa kun maaske faa den for den fyrstelige Dels Vedkommende, sikkert ikke finde noget her om Kongedelen. Men deri ligger dog ingenlunde, at vi ikke alligevel skal holde fast ved, at Slesvig er et Stykke af Danmark; vi skal blot, i Stedet for at bevise det ud fra 1721, vende vore Tanker mod 1658. Hvad der skete den Gang, har jeg flere Gange berørt; Danmark opgav sin Lenshøjhed til Fordel for dels Kongens, dels Gottorperens Mandslinie. Men vel at mærke ogsaa kun dette. Danmarks Krone gav ikke Afkald paa sin Lenshøjhed til evige Tider, Slesvig blev ikke et souveraint Land. Nej, Kronens Højhed forsvandt ikke, men den hvilede; naar begge Mandslinierne uddøde, vilde den af sig selv leve op igen. Dette er den ganske utvivlsomme Forstaaelse af Indrømmelserne i 1658; saaledes blev det allerede hævdet fra dansk Side under den gamle Strid, men den Gang lagde man ringe Vægt derpaa, fordi man mente, at 1658 helt var blevet slettet ud 1721. Nu maa vi i Virkeligheden bygge vor Ret paa 1658 lige saa vel som paa 1721.

Det statsretlige Forhold er da det, at siden 1721 holdtes Slesvig sammen med Danmark paa to Maader. 1721 sikrede de to Lande for Kongens Efterfølgere paa

Tronen, først efter Mandslinien, siden paa Kvindesiden, men netop i det Øjeblik, da Mandslinien uddøde, vilde Slesvig efter Bestemmelserne i 1658 af sig selv glide ind under Danmark. Er 1721 alene ikke den Klippe, hvorpaa Danmarks Ret hviler, saa er, rettelig forstaaet, 1658 og 1721 de to Grundsten, der tilsammen bærer Danmarks Ret fast og sikkert nok.

Er det paa den Maade, vi nu maa forsvare vor historiske Ret til Slesvig, indrømmer jeg gerne, at dette Dobbelt svar ikke er saa skarpt og klart som det gamle Svar. Men det er det rigtige Svar, og vi kan have godt Haab om at faa det anerkendt. Alle-rede under den gamle Strid gik Slesvigholstenerne nogenlunde ind paa den danske Tydning af 1658, og hvad 1721 angaar, er den Forklaring, jeg har givet af Akterne, saa indlysende rigtig, at jeg dog vil tro, at Tysklands Historikere vil gaa med til den. Hvis saa er, betyder dette da, at Slesvigholstenernes Hovedangreb paa vor Stilling maa opgives.

Deres Hovedangreb, siger jeg, thi vi maa ikke glemme, at Slesvigholstenerne, kloge og skarpsindige som deres Fortolkere var, ogsaa havde en Reserve, som de holdt rede til at rykke ud, om Hovedangrebet skulde blive slaaet tilbage. De sagde til os, at vi havde ganske Uret i, hvad vi paastod, der var sket i 1721; men de tilføjede: Hvis Frederik IV. virkelig har gjort det, I paastaar — hvad vi bestemt nægter —, ja saa savner vi dog Beviset for, at han havde Ret til at handle saaledes. Med andre Ord, foruden

det historiske Angreb havde Slesvigholstenerne et rent juridisk; de paastod, at en Indførelse i Slesvig af Kongelovens Arvefølge i sig selv var i Strid med Lov og Ret og derfor umulig.

Sagen er den, at efter Slesvigholstenernes Opfattelse havde fra gammel Tid hele den oldenborgske Slægt Arveret til Slesvig og det regnet efter Mandslinien; nærmere var det saaledes, at efter den kongelige Linie fulgte Gottorperne, efter dem igen den yngre kongelige Linie, Sønderborgerne, som i det 19. Aarhundrede var repræsenteret af Augustenborgerne. Ud herfra opstillede de da deres Reserveangreb paa Ordningen i 1721. Naar Frederik IV. indførte Kongelovens Arvefølge i Slesvig, betød det jo at slaa en Streg over de andre Liniers Arvekrav, og det kunde han ikke gøre med Rette. Siden blev Sagen vel ordnet med Gottorperne ved de bekendte Mageskiftetraktater; fra Sønderborgerne foreligger der derimod intet Afkald, og Augustenborgernes Arvekrav er da ikke rokket ved Frederik IV.s ulovmedholdelige Bestemmelse.

Overfor dette Slesvigholstenernes Reserveangreb værgede vi os naturligvis ogsaa under den gamle Strid, men vi havde den Gang saa travlt med at forsvare selve de danske Paastande om, hvad der historisk var sket i 1721, at vore Forkæmpere kun kom forholdsvis lidt ind paa den rent juridiske Side af Sagen, og hvad de sagde derom, var rigtignok ikke alt lige overbevisende. Yndet var det især at tale om, at Frederik IV. havde Ret til at bestemme over Slesvig, fordi han havde erobret det; at han saaledes byg-

ger paa Krigens Ret, er endnu Hovedsynspunktet hos A. D. Jørgensen, hvor han kommer ind paa denne Side. Jeg tilstaar, at dette staar for mig som ganske umuligt. Lad være, at Kongen kunde paaberaabe sig Krigens Ret overfor Gottorperne, der havde forbrudt sig imod ham, og som han havde erklæret for Fjende. Men de skikkelige Sønderborgere havde jo ikke gjort noget ondt, mod dem var der ikke ført Krig, og jeg fatter ikke, at de kunde lide noget Skaar i deres Arverettigheder ved Gottorpernes Optræden.

Heldigvis er der dog meget andet, der kan anføres mod den Arveret, Slesvigholstenerne tillagde Sønderborgerne. Disses Fremtidsret til Slesvig blev for 1660 anerkendt ved, at de fik Forlening paa en Del af Hertugdømmet med dertil knyttet „Fælleshaand“ for det hele, men det synes sikkert, at et saadant Lensbrev aldrig blev tilstaaet dem efter 1660, og naar de i Stedet fik en saakaldt „Muthseddel“, d. v. s. en Anerkendelse af, at de havde bedt om Forleningen, kan en saadan dog vist ikke fuldt ud erstatte selve Forleningen. Fremdeles kan man pege paa, hvorledes to af Sønderborgerne og blandt dem Augustenborgernes daværende Hoved 1721 svor til Kongen og hans Efterfølgere efter Kongeloven, lad end være, at de gjorde det i deres Egenskab af Godsejere, og at en saadan Ed ikke helt svarer til et Afkald. Endelig maa det fremhæves, at hen i det 18. Aarhundrede ophørte Sønderborgerne endog med blot at bede om Forleningen; den sidste Muthseddel til dem er fra 1767.

Alt dette er stærkt; om det er fuldstændig afgørende, tør jeg ikke sige, og overhovedet er hele

dette Spørgsmaal yderst indviklet og endnu ikke historisk fuldt opklaret. Skulde jeg i Fyrrerne have bekæmpet Slesvigholstenernes Paastande paa dette Omraade, vilde jeg have sagt alt det, men dog især have lagt Vægten paa nogle andre, mere praktiske Betragtninger. Man burde først og sidst have indskærpet, at hvis Sønderborgerne havde nogle — højst tvivlsomme — Arvekrav, saa var det højeste, de kunde kræve, dog kun at faa Slesvig som Len. Det er jo efter Ordningen 1658 en given Ting; Souverainiteten tilstodes kun Kongens og Gottorperens Mandslinie; Sønderborgerne havde ikke det mindste Krav paa en saadan Stilling, og de stod jo ogsaa i Tiden efter 1658 som Lensmænd af Danmarks Krone for deres Lodder. Men en Udsigt for Augustenborgerne til at faa Slesvig som Len var lidet tilfredsstillende for dem selv og ganske utilfredsstillende for deres Tilhængere, og ude i Europa havde det haft den most udmærkede Virkning at slaa det fast. Diplomaterne havde Respekt for Arvekrav paa et souveraint Land; men havde man kunnet faa dem til at forstaa, at det her kun drejede sig om Lenskrav, saa tror jeg, at de havde trukket paa Skulderen og sagt, at Len og Lensrettigheder var noget, der ikke hørte hjemme i det 19. Aarhundrede.

Ved Siden deraf burde man stærkt have staaet paa, at det aldrig kunde gaa an saaledes at underkaste gamle Regeringshandlingerne en ny Prøvelse ved at spørge, om de var lovmedholdelige efter vore Retsbegreber, naar Samtiden havde modtaget dem uden Tvivl. Hvilken Udsigt til endeløs Strid og Kiv vilde der ellers ikke aabne sig rundt om i Europa! Da Fre-

derik IV. skred til Ordningen i 1721, tænkte man sig, at Sønderborgerne maaske vilde møde og protestere; havde de gjort det, nu vel, saa havde Spørgsmaalet naturligvis været aabent. Men de undlod det ganske, ja som sagt, to Medlemmer af Huset deltog selv i Eds-aflæggelsen og viste derved tydeligt, at de ikke havde noget at indvende.

Saaledes staar vi vel overfor Slesvigholstenernes Reserveangreb. Inidlertid er dette Angreb efter sin Karakter mere juridisk end historisk, og jeg, der ikke er Jurist, skal da ikke fordybe mig mere heri.

Da jeg offentliggjorde min Undersøgelse om 1721, var jeg forberedt paa, at den vilde vække megen Vrede. Denne er da heller ikke udeblevet, selv om den offentlig kun er kommet til Orde ved flere Artikler af Skoleinspektør Lauridsen i „Nationaltidende“. Grundtonen hos ham er, at jeg er enig med Slesvigholstenerne paa det væsentligste Punkt, og at jeg myrder Danmarks gode Ret. Naturligvis maa jeg dertil svare, at jeg kun har haft een Opgave, at sige, hvad der efter min Overbevisning er sandt. Men er de Resultater, min Sandhedssøgen har ført mig til, virkelige, som Hr. Lauridsen antyder?

Først min Stilling til Slesvigholstenismen. Dennes Lære sammenfattes jo i tre Sætninger: Slesvig er et souveraint Land; Slesvig horer uadskilleligt sammen med Holsten; i det forenede Slesvig-Holsten har ene

Mandslinien Arveret. Ud fra mit Standpunkt staar det saaledes til hermed: Slesvig er aldrig blevet et souveraint Land; Danmark gav i 1658 ikke Afkald paa sin Souverainitet over Landet, men overlod den kun til Kongehertugen og Gottorperen for deres mandlige Efterkommere. Slesvig er ikke uadskilleligt forenet med Holsten, thi 1721 indførte Frederik IV. en Ordning i Slesvig, hvorved Arvefølgen her blev forskellig fra Holstens og vilde medføre, at de to Lande en Gang gled bort fra hinanden. Og hvad den tredje Sætning angaar, saa er Hovedresultatet af min Undersøgelse det samme, som vore Forkæmpere gjorde gældende i Fyrreerne, det, at Kongelovens Arvefølge siden 1721 gjaldt i hele Slesvig.

Heri ligger da allerede, at jeg ikke „myrder“ Danmarks gode Ret. Jeg siger: vi skal ikke forsvare den paa den Maade, vi gjorde i Fyrreerne. Vore Forkæmpere havde der ført os ind paa en Fortolkning, som aldrig vandt almindelig Anerkendelse, og som hos os selv har haft den Skæbne, at A. D. Jørgensen underkendte den paa Hovedpunktet; naar han alligevel naaede det samme Resultat som hans danske Forgængere, skete det ene ved en fantastisk Konstruktion, hvis Uholdbarhed er saa indlysende, at jeg her slet ikke skal indlade mig paa den. Ulykken var, at han saavel som alle vore tidligere Talsmænd ikke var naaet til Bunds i Sagen; de arbejdede alle med en Forudsætning, som de havde lært af Slesvigholstenerne, og som gjorde det hele ganske ubegribeligt.

I Modsætning dertil er min Fortolkning af 1721 den første helt igennem danske, og den har derfor og-

saa ført til at forstaa, hvad Frederik IV. udførte. Han var en god dansk Mand, og hans Hensigt var den, som man tillagde ham allerede i Fyrrerne, at knytte hele Slesvig fast til Kronen. Men nu først fatter man, at han for at naa dette Maal ikke rørte ved den gamle kongelige Andel, som efter hans Overbevisning allerede var, hvor den burde være; ligesom hans Politik havde det praktiske Formaal at blive af med Gottorperen i Slesvig, saaledes havde hans statsretlige Ordning det Hovedmaal at sikre Kronen Besiddelsen af den forhenværende fyrstelige Andel. Vi kunde vel have ønsket, at han og hans Raadgivere havde løst Spørgsmaalet paa en theoretisk mere tilfredsstillende Maade, men hvad de opnaaede, var godt nok, Slesvigs faktiske Uadskillelighed fra Danmark. Og hvad 1721 ikke giver os helt, det ligger heldigvis i 1658.

Saaledes opgiver jeg ikke Danmarks Ret, men forsvarer den kun paa en anden Maade end for, og den Stilling, jeg anviser, er stærk nok til at modstaa alle Angreb. Overfor Slesvigholstenernes Reserveangreb staar vi nu som tidligere, maaske ikke bedre, men sikkert heller ikke svagere. Men Hovedangrebet er nu en Gang det vigtigste, og medens vi ikke formaade at værne vor gamle Fortolkning af 1721, skal det nok vise sig, at den nye historisk er uangribelig.

Vi er vante til i Danmark at sige Forræder til den, der gaar en national Indbildning imod. Da vore Generaler i 64 gik tilbage fra Danevirke, lod Ordet stærkt nok; nu er der ingen, der gentager det, og vi ved jo endog, at Preusserne varmt ønskede, at vi

skulde være blevet staaende. Jeg har den Overbevisning, at saaledes vil det ogsaa gaa overfor mig. Hvad jeg har sagt, er netop dette: Lad os gaa tilbage fra dette Danevirke, der kun tilsyneladende forsvarer hele Slesvig; lad os bide os fast paa Dybbøl, thi ogsaa derfra kan vi forsvare Slesvig og gøre det med blankt Skjold, med fuld Tillid til vore Vaaben.

Tillæg: De ældre Fortolkningsforsøg.

Beviset for, at min Fortolkning er rigtig, er især, at den forklarer alle Udtryk i Akterne paa den mest ligefremme Maade; dertil kommer, at den Opfattelse, som jeg tillægger Frederik IV. ud fra Akterne, ogsaa ses i Datidens danske Stridsskrifter. Men en god Modprøve er det, at de tidligere Fortolkere ud fra den modsatte Baggrund aldeles ikke har formaaet at forklare Akterne og deres Udtryk. Ovenfor har jeg desangaaende kun sagt et Par Ord, men for den i Sagen mere interesserede tilføjes her en lidt nærmere Redegørelse.

At godtgøre, at Slesvigholstenerne tog fejl, er for Læserne af dette Tidsskrift ganske overflødig; snarere bør man pege paa, at der dog var nogen Logik i deres Forklaring, vel at mærke, naar man gaar ud fra den Forudsætning, de havde faaet anerkendt ogsaa af deres danske Modstandere, den, at Kongedelen forud for 1721 var adskilt fra Danmark, undergivet Mandsliniens Arvefølge. Slesvigholstenernes Hovedtanke var, at Frederik IV.s Ordning først og sidst maa læses ud af Patentet, og at Hovedordet i dette var, at Kongen forenede og inkorporerede den fyrstelige Andel med sin egen; det er jo den Forstaaelse, som baade A. D. Jørgensen og jeg ogsaa holder paa. Men denne Forstaaelse, forbundet med den urigtige Forudsætning, giver saa som Resultat: Slesvigs vedblivende Stilling adskilt fra Danmark og

under Mandslinien. At dette kom i Strid med andre Ord i Akterne, er vist nok, men man bør ikke være blind for, at det var en meget stærk Stilling, Slesvigholstenerne indtog; den falder i Virkeligheden først, naar man bryder Forudsætningen ned, saaledes som jeg har gjort det.

Om den ældre danske Fortolkning kan man med Rette sige, at dens Resultater ikke var meget langt fra Sandheden; men Ulykken var, at vore Talsmænd ikke havde løsrevet sig fra den af Slesvigholstenerne dikterede Forudsætning. Dette nødte dem til at forsøge paa at bevise, at Frederik IV. i 1721 gjorde det samme med Kongedelen, som han virkelig gjorde (eller i alt Fald tilsigtede) med Fyrstedelen; de maatte godtgøre, at han ogsaa inkorporerede Kongedelen i Kronen, og at Undersaatterne her forpligtedes paa Kongelovens Arvefølge, siden de jo indrømmede, at hverken det ene eller det andet gjaldt forud for 1721. Lad os da se, hvorledes de prøvede paa at føre dette Bevis.

At Undersaatterne i Kongedelen 1721 underkastedes Kongelovens Arvefølge, syntes jo ganske udelukket, siden det stod fast, at der i Kongedelen ikke blev aflagt nogen ny Ed. For at komme udover denne Vanskelighed, fremsatte vore Forkæmpere den Theori, at ved Edsaflæggelsen i 1721 havde den Ed, der blev aflagt rundt om i den fyrstelige Andel, kun ringe Betydning; af afgørende Vigtighed var derimod den Ed, Ridderskabet svor paa Gottorp den 4. September, thi Ridderskabet, sagde man, var Hertugdømmets politiske Repræsentation, og hvad det besvor, det gjaldt for hele Slesvig. Med andre Ord, Ridderskabet optraadte som Hertugdømmets Stænder; det var her samlet til Landdag.

Dette Svar var en ren Gætning, thi det er sikkert nok, at Ordet Landdag intetsteds nævnes i Akterne, og det var allerede en slem Fejl; at Slesvigholstenerne skulde bøje sig for en Gætning, som ikke

lod sig bevise, var jo ganske urimeligt. — Men værre er, at selve Gætningen er meget usandsynlig. Bortset endda fra, at til en Landdag hørte ikke blot Ridderskab, men ogsaa Stæder, er det en Kendsgerning, at de danske Konger siden Souverainitetens Indførelse ivrigt havde stræbt at undgaa at indkalde en Landdag, og paa et Hovedpunkt var det virkelig lykkedes dem; netop en Hyldingslanddag havde siden aldrig fundet Sted, og man fatter let hvorfor. Hyldingslanddagen, paa hvilken Stænderne fremsatte deres Besværinger over den foregaaende Hertugs Styrelse og fik Løfte om at faa dem afhjulpne, den tilkommende Hertugs Ed paa at opretholde alle Privilegier, alt forud for at Undersaatterne skred til at hylde ham, det var Ting, der var dybt saarende i en enevældig Konges Øjne. — Og det allerværste er, at Landdagstheorien ganske kan modbevises, idet det er sikkert, at Frederik IV. udtrykkeligt sørgede for, at Ridderskabet ikke skulde have Lov til at optræde som Korporation, langt mindre føle sig som Landdag. Naar der tidligere var aflagt Ed, havde denne altid været formet som Ed af en Korporation: Vi Ridderskabet i Hertugdømmet Slesvig sværger. Saaledes stod det ogsaa 1721 i de første Udkast til Edsformularen, men i sidste Øjeblik blev det forandret; man opgav Helhedsformen og lod Eden lyde paa Enkeltmand: Jeg sværger. Hvad dette betød, kan der slet ikke være Tvivl om, saa meget mindre som der samtidig indførtes i Patentet, at hvor Kongen før havde lovet, at Privilegierne skulde staa ved Magt, kom der nu i Stedet til at staa nogle tomme Ord om, at Kongen vilde vise Undersaatterne sin Gunst og Naade. Naar Frederik IV. saaledes bestemt gik ud paa at sige: ingen Korporation, Kongen ubundet overfor Privilegierne, udelukker det enhver Tanke om Landdag*).

*) Hele denne Kongens Stilling til den nedarvede Hylding viser for øvrigt allerbedst, paa hvor urigtige Veje Hr

Bliver det saaledes umuligt ad denne Vej at forklare, hvorledes Kongedelens Indbyggere i 1721 skulde være blevet underkastede Kongelovens Arvefølge, saa faldt det dog endnu vanskeligere for vore ældre Forkæmpere at godtgøre, at Frederik IV. i 1721 inkorporerede Kongedelen i Kronen. Det var Hovedpunktet; ikke des mindre tog vore Talsmænd — det bør ærligt siges — som oftest med meget løs Haand herpaa, og de fleste af dem lod sig nøje med at bevise det ved kun halvtrigtige Citater af Akterne. Hvor ofte har man f. Ex. ikke sagt, at Kongen jo havde kaldt Slesvig „et i ulykkelige Tider uretmæssig fra Danmark afrevet Pertinens“, som han nu igen tog i Besiddelse; det findes Snese og atter Snese Gange, og dog staar det jo intetsteds; det er ikke Slesvig, Kongen betegner saaledes, men kun den fyrstelige Andel. Paa den Vis kunde man dog umulig overbevise Modstanderne, og den Kommission, som Kristian VIII. nedsatte i 1846 for at udarbejde „det aabne Brev“, forsøgte saa at levere et virkeligt Bevis for, at ogsaa Kongedelen blev inkorporeret. Kommissionen tog den berømte Hovedsætning i Patentet: *selbigen Antheil mit dem Unsrigen zu vereinigen und zu incorporiren*, og sagde: den kan ikke oversættes, som Slesvigholsterne siger, thi man kan ikke sige: inkorporere med. Den maa derimod gengives saaledes: forene samme Andel med vor og tilligemed den in-

Lauridsen er inde, naar han vil gøre „Hyldingen“ til Hovedsagen i 1721. Frederik IV. vilde netop ikke have Hyldingen, men Ed, og Ed ikke af Ridderskabet, men af hver enkelt Mand for sig. Naar min Kritiker i Forbindelse hermed holder fast ved, at Inkorporationen først foregik paa Gottorp d. 4. September, medens den kun bebudedes i Patentet af 22. August, beror det atter paa en Overvurdering af Edsaflæggelsen paa Gottorp; i Eden staar jo ogsaa udtrykkeligt, at Kongen ved sit Patent, altsaa den 22. August, har fundet for godt at inkorporere Fyrstedelen.

korporere den i Danmark's Krone. Jeg har her fremhævet, hvad der i denne Oversættelse ikke staar i Patentet, men maa tænkes underforstaaet, og enhver vil let indse, at hvis det var meget forlangt, at Slesvigholstenerne skulde bøje sig for den ubevislige Landdagsgætning, saa var det næsten endnu haardere at kræve, at de skulde anerkende en Oversættelse med den Art Tilføjelser! Det gjorde de naturligvis heller ikke; tværtimod, de fordømte den i de stærkeste Ord, og den Dom, de fældede om Kommissionens Oversættelse, har A. D. Jørgensen gjort til sin, idet han siger, at den „strider mod al sproglig Logik og mod Tidens bevislige Talebrug“. Man kunde tilføje et endnu: den strider mod selve den Gengivelse af Patentet, som foreligger i Edsformularen; naar det her hedder: *das fürstliche Antheil mit dem Ihrigen zu vereinigen und Dero Chrono auf ewig wieder zu incorporiren*, er det jo en fuldstændig Umulighed at faa noget ind om: „tilligemed den kongelige Andel“.

Man maa vel forstaa, at denne Kommissionens Oversættelse af Hovedsætningen i Patentet ikke falder sammen med den, som jeg har omtalt ovenfor S. 88 og betegnet som mulig, omend højst usandsynlig. Patentets Sætning er altsaa overhovedet oversat paa tre Maader:

1. Forene og inkorporere Fyrstedelen med vor Andel. Dette er den samtidige danske, Slesvigholstenernes, A. D. Jørgensens og min Oversættelse. Den betyder, at Patentet kun udtaler, at Fyrstedelen forenes med Kongedelen, intet om at den inkorporeres i Kronen (og deraf følger saa, at man rimeligvis maa sige, at Inkorporationen ikke er juridisk korrekt gennemført, ovfr. S. 89).

2. Forene Fyrstedelen med vor og inkorporere den (underforstaaet: i vor Krone). Hvis denne antages, bortfalder Modsætningen mellem Patentet og Eden; i begge udtales da Fyrstedelens Inkorporation i Kronen (og den nys berørte juridiske Vanskelighed falder saa bort).

3. Forene Fyrstedelen med vor og (underforstaaet: tilligemed den) inkorporere den (underforstaaet: i vor

Krone). Dette er Kommissionens Oversættelse, men den maa betegnes som ganske umulig.

Men vel at mærke, kun med den tredje Oversættelse kan man faa Kongedelen med ind under Inkorporationen; derimod hjælper det slet ikke hertil, hvis man antager Oversættelsen Nr. 2 i Stedet for den først anførte*).

Saaledes staar det til med vor gamle Fortolkning fra Fyrerne. Man har vel ment, at jeg har udtalt mig for haardt om den; der er maaske noget deri, men set rent videnskabeligt indeholder disse Fortolkningsforsøg meget, der er saa stødende og urimeligt, at den, der skal gengive dem i alle deres Enkeltheder, ikke let undgaar at blive ret irriteret. Jeg har paa den anden Side skarpt nok udtalt, at „de danske Fortolkere var Sandheden langt nærmere end Slesvigholstenerne“, ja, at „de i Grunden havde rigtig Forstaaelse af, hvad Tildragelserne i 1721 førte til“. Der er noget uendelig trist i at se, hvorledes vore Forkæmpere egentlig havde den rette Fornemmelse af, hvad det hele betød, men absolut ikke kunde finde Vejen til at bevise det, og hvorfor? Fordi de ikke kunde rive sig løs fra den Forudsætning, som Modstanderne havde slaaet fast.

*) Jeg har ovenfor berørt, at man i Datiden ofte talte om, at hele Slesvig 1721 blev inkorporeret i Kronen. Naar man gik ud fra, at Kongedelen forud var inkorporeret, og derefter 1721 inkorporerede Fyrstedelen, kunde man jo med Rette sige, at efter 1721 var hele Slesvig inkorporeret; men dette kunde ved en lille Forskydning blive til, at man sagde: 1721 blev hele Slesvig inkorporeret. Naar man har den ene Halvdel og faar den anden, kommer man let til at sige: saaledes fik jeg det hele, — hvad der er sandt, men blot ikke skarpt udtrykt.

Et bidrag til Gustav Johannsens historie.

Ved Johan Ottosen.

Det forstår sig af sig selv, at Gustav Johannsens historie endnu ikke kan skrives og trykkes. Tiderne er ikke til det. Men indtil det rette tidspunkt kommer for udgivelsen af en skildring af hans livsgærning, er det ønskeligt at få stoffet dertil så vidt muligt samlet sammen. Han har selv efterladt sig talrige og velordnede breve og andre papirer, som nu er i mit væрге. Og jeg tillader mig derfor på dette sted at bede alle, som i deres gemmer har lignende bidrag til hans historie — hvad enten det er breve, avisudklip eller andre kilder — da venligst at stille dem til min rådighed så længe, at jeg kan gøre uddrag af dem.

Det nedenstående lille bidrag til hans livshistorie er ganske fordringsløst, men bærer i al sin beskedenhed tydelig præget af hans kærnesunde natur, navnlig i fortællingen om hans fæstningstid i Magdeburg. Man skal lede længe om et menneske, som i den grad havde ævnen til at glemme sine trængsler og kun huske lyssiderne.

Da jeg i sommeren 1889 havde lovet Illustreret Tidendes redaktør, hr. M. Galschiøtt, at skrive en lille skildring af Gustav Johannsen, søgte jeg Gustav Johannsen i hans hjem på Margretesminde og bad ham fortælle mig noget om sit levnedsløb. Jeg skrev op, alt imens han fortalte. Til artiklen i Illustreret Tidende (for 1. oktbr. 1889) kunde jeg kun bruge en mindre del deraf. Men notebogen, jeg skrev i, har jeg gemt, — og nu ved hans død vil det blive læst med interesse. Det er jo en slags improviseret selvbiografi af ham, og det bringer en hel del oplysninger om hans yngre år — inden valget 1881 —, som er ukendte for de fleste. Jeg beholder notebogens knappe stil, og retter heller ikke ved den lejlighedsvis springen frem og tilbage, som følger med den improviserede fortællen.

Altså: i juli 1889 fortalte Gustav Johannsen således:

Født 1840 i Gundeby. Opvokset i Sylvested: plattysk, men en del dansk. Faderen havde aldrig lært dansk. Bedstefaderen dansksindet tysk skolelærer i Angel, udgav en bog om „sangdigtere i Slesvig-Holsten“ 1802 (det var i Nørre Brarup, dengang dansk, plattysk til børnene, men efter konfirmationen „talte de dansk og røg tobak“); stod i forbindelse med videnskabelige selskaber, medlem af et matematisk selskab i Hamburg, fik en kaldelse som matematiker til Sachsen, men modtog den ikke, fordi hans i 1865 afdøde kone (80 år) ikke kunde tænke sig det; hun kunde slet tysk. Bedstefaderen er nævnt i Slesvigholstensk Forfatterlexikon.¹⁾

Faderen har aldrig lært dansk, kunde det kun som dialekt. Da sprogreskriptet kom, troede han ikke, han kunde undervise på dansk. Men da han havde været tro, fik han en substitut. Det kunde han ikke finde sig i; efterhånden tog han mere del, og det viste sig, at han godt kunde tage undervisningen i dansk. Så god var Angel-dansken.

Gustav Johannsens sidste skoleår 1852—56 altså dansk undervisning i Sylvested. Efter konfirmationen blev G. J. hjælpelærer i Treja som præparand, havde den nederste klasse med 133 børn. I selve Treja var der dog endnu nogle familier, hvor de gamle talte dansk. (Prøve på plattysk fra Sylvested, Allen 734, og dansk fra Treja, Allen 704, ved faderen; faderen nævnt i Erslevs forfatterlexikon).

Hustruen (G. J.s) er fra Treja. Hendes bedste-fader, som døde 1867, 96 år gammel, fortalte, at da han kom i skole, kunde han ikke et muk plattysk. — Bedstefaderen og faderen talte altid dansk sammen. — Bedstefaderen sad i kakkellovnskrogen, og når hunden gøede, sagde han stadig: „Pus ham, det er en Tysker.“²⁾

G. J. hjælpelærer ved Hulvejsskolen 1858, — til Adelby 1859 —, seminarist i Tønder i $\frac{5}{4}$ år, — så i København privat undervist —, tog examen efteråret 1860. Derpå skolelærer i Sollerup, hvor ved gilderne mindst $\frac{4}{5}$ talte dansk, nu døde. I november 1860 lærer i Langballe, Grumtofte sogn (har aldrig søgt noget selv, men kaldet af provst Aleth Hansen), hvert år gør G. J. og hustru endnu en tur derned og taler dansk; dansk er der endnu levende.

Der (i Langballe) blev G. J. snart sekretær i den danske lærerforening i Angel —, derved kendt med befolkningen —, med til folkefester. Mantzius holdt oplæsninger og havde overfyldte sale til dansk oplæsning i Angel, især i Dollerup og Stenbjærghav. I Langballe fundet danske salmebøger, fordi de stundom tog til Sundeved med båd om søndagen.

1864 afsat, flytter til Flensborg, men er stadig i forbindelse med folk i Angel, — derfor 1867 god agitator til første valg, holdt møder i de samme byer som amtmand Matthiesen fra Augustenborg. En aften (tysk) møde i Colosseum, hvor Tyskerne var store; men Matthiesen sagde: „Selv Angel er ikke sikkert; der er en afsat skolelærer, som agiterer.“

Her i Flensborg en lille privatskole, som blev forbudt et år efter, eleverne gik til Holdts danske realskole, og G. J. lærer ved den. Kort efter valget fik Holdt ordre til inden 24 timer at afskedige G. J. for politiske Umtriebe. Sundbys danske boghandel var gået tilbage; G. J. tog til København og kiggede i nogle dage på Gyldendal, kom igen og købte Sundbys. På G. J.s forlag udkom 4 hæfter „Fra den danske Bogverden“, Toftes sangbog, en sangbog for „Enigheden“ og Borgerforeningens sangbog.

1869 begyndte „Flensborg Avis“. Et konsortium af danske mænd, hvor G. J. var med, havde prøvet „Flensburger Anzeiger“, betalte sig ikke. Så besluttede Monrad, købmand Freudenreich, garver Plaetner og G. J. at lave en dansk avis. Det forte til, at G. J. — (boghandelen gav gerne 1600 kr. netto) — påtog sig udgivelsen med lofte om deres understøttelse,

men var ene ejer og ene ansvarlig for gælden. Først Willemoes som redaktør (nu Nordjyllands Folkeblad), men han gik snart til Møgeltønder, så tog G. J. redaktionen.

Samtidig flere tillidshverv, bl. a. borgerrepræsentant.

Da tilbød daværende telegrafist Wennerwald sig. 1870 blev avisen forbudt ved krigserklæringen. G. J. var bestyrelsesmedlem af alle mulige foreninger, havde derfor ofte forhandlinger med landråd v. Kruppka, snakkede med ham, så at Flensborg Avis atter måtte udkomme. Under krigen gik avisen en tid op fra 800 til 1800 holdere. — Imidlertid også kirkeældste i Frue sogn. Med avisens udbredelse større arbejde, så at boghandelen måtte opgives, — købtes af Wennerwald.

Nu udelukkende redaktør og politisk virksomhed. I den tid modtog jeg anonyme artikler fra en privatlærer i Broager, meget velskrevne og nationale, som altid måtte beskæres, da han var såre ilter; ofte gik de over i kongerigske blade, underskrevne G. J. En dag forestiller sig en høj, mager ung mand: det var Jessen. Han blev så huslærer hos advokat Gessing i Tønder; flittig.

Kollisioner med presseloven. Først forskellige mulkter. 1876 fængslet i Glitckstadt 1 måned; havde det rigtig godt. Sad med Bekker og Moldt; måtte spise sammen fra restauration i G. J.s celle — med vin: den blev halet ud i timevis. En gang en tønde østers fra venner i Flensborg, som vi fik, fordi øvrigheden ikke vidste, hvor den skulde hen med dem. De

100 østers spistes på én gang. Vi skulde ikke arbejde, fik aviser, men ikke vore egne.

1878 anden gang i Glückstadt. Måtte ikke arbejde; men almindelig fangekost uden smør, sukker og ol; alle breve åbnedes og læstes af direktøren. To måneder. Først lov til at holde tyske blade, så „Fædrelandet“, men ikke „Berlingske Tidende“! Dog, direktøren opdagede sin fejltagelse, og så fik jeg begge.

1878 11. oktober. § 5. D. v. s. Østrig opgav sin ret til at påse udførelsen. Herom skrev jeg en artikel om, at Nordslesvigs befolkning kan ikke tvivle, ti „ein Kaiserwort darf man nicht drehen noch deuteln“. Dette var majestætsforbrydelse! Der blev andraget på 1 års fængsel, men det blev 6 måneders fæstningsarrest, afsonet på kastelet i Magdeburg 1879. Vi havde det godt. Jeg sad i et fangebus til 14 fanger, vi havde en slags officersrang, klædeskab, servante komode osv. — G. J. rejste derned et par dage før; gik på hotel, klædte sig i gala, kørte i droske til chefen (generalen), afgav mit kært, modtaget venligt, indtil jeg sagde, hvad jeg skulde. Han blev bister, snart noget formildet. Han sagde: „Mød kl. 7 eftermiddag, hils pladskommandanten fra mig, — saa regnes det for en hel dag.“ — Hilste fra hans excellence; jeg fik vin og cigar. Høflig opmærksom (pladskommandanten). To gange om ugen bylov, måtte ikke gå på offentlige steder; det lod sig dog gøre. — Levede der sammen med dr. Guido Weiss, revolutionsmand fra 1848, — en prægtig, gammel, dannet videnskabsmand, redaktør af „Die Wage“, retfærdig i det nordslesvigske spørgsmål. — Jeg kom ind 1. august, —

skrås for mit vindu havde Fritz Reuter siddet i kasse-
matten. Kl. 7, da porten var lukket, — dørene blev
ikke lukkede — var der imidlertid kommet en kasse
vin fra Colding i Flensborg. Det banker — og ind kom
en statelig Oberwachtmeister „um den neuen Kollega
zu begrüßen“. Vi fik fat på en flaske med etikette
„Hviid Portviin“. -- Det banker igen: en løjtnant, —
og så igen en løjtnant, — og så drak vi portvin. De
var helt unge. Den ene løjtnant havde sagt — om
Nobilings attentat paa kejseren —: „Ukrudt forgår
ikke“; han fik 5 år, degraderet til menig. Den anden havde
købt en gammel sekslobet pistol; en ven så den og sagde:
„Hvad vil De med den? der går jo kun to af skuddene
af?“ „Det er også nok“, svarede den anden: „Einer
für den Kaiser, einer für mich“, — fik også 5 år. —
Skildvagten fik flere glas ud ad det åbne vindu, — og
vi sang. Godt begyndt! Skiltes sent paa natten.

2. august var G. J. fødselsdag. En mængde tele-
grammer fra Flensborg: Til redaktør G. J., — til for-
manden for „Enigheden“, — til oldemanden for St.
Knuds Gilde, — til kirkeældste G. J. osv. osv. — og
en mængde private. Telegrafbudene løb forskrækkelig
meget. Hele besætningen af fanger gratulerede. Fik
sendt masser af fødevarer fra gode venner i Flens-
borg, indbød til splendid frokost, fik tallerkner m. m.
af feldwebelen. Der var også tre studenter, som sad
for dueller.

Nogle dage efter kom Guido Weiss; pladsmajoren
førte ham ind. Weiss havde skrevet — da Hüdel blev
dødsdømt —: „Das Henkerbeil ist wieder eingeführt
in Deutschland“.

Spillede en dag 66 med studenterne, mens Guido Weiss læste i mine bøger. Han udbød: „En prægtig bog! Den har De vel dog sendt Bismarck?“ Det var Flensborg Vejviser („Adressbuch“) for 1878. „Se nu her“, sagde Guido Weiss: „Andersen — sen — sen, — Hansen — sen — sen, — 4 sider med Petersen — sen — sen. De behøver intet andet: „das allein beweist, dass Flensburg eine dänische Stadt ist“.

Vilhelm I. havde guldbryllup. Mange benådnin- ger, deriblandt de to løjtnanter. G. J. fik afkortet tre måneder, slap ud den 1. november middag kl. 12, kørte straks i droske til hotel. Afskedsgilde på hot- tet, alt gemytligt og venskabeligt.

Hjem. Igen redaktør. Kryger svagere, † 1881. Valg i oktober: 6410 stemmer mod 5576. Flensborg by 2400 mod 1400. I Berlin med Hans Lassen. Bis- marck sagde: „Oppositionen løfter allevegne hovedet. rigsfjenderne tiltager, „und die Dänen sind in dop- pelter Stärke wiedergekehrt.“ Han kiggede hele tiden på mig, for jeg var den næststørste mand i rigs- dagen.

Valget 1884. 1885 omvalg. Nyt valg 1887; nu gav Flensborg 1900 soc.-dem. og 800 danske stemmer. 1886 † Junggreen. G. J. valgt 15. oktober: 7900 mod 3000, men 1887: 8500 mod 3500. De steder, hvor jeg havde holdt møder, var gået frem: Havn- hjærg 25 pct. fremgang, Skodborg ligeså. Har siden stadig holdt moder.

Var 1881 ukendt med parlamentet, følte mig frem. Første gang Bismarck talte, gik jeg fra min plads

(mellem socialdemokraterne og Elsasserne) ned imod forbundsrådets stole, stod i en af gangene ved en tom stol. Da tager én fat i mig, — den lille Lasker, — det var hans plads: „Das mächtige Dänemark sperrt mir den Weg“. G. J.: „Aber es missbraucht nie seine Macht dem Schwachen gegenüber“. Han klappede mig på skulderen: „Bravo“.* — Blev venner; endnu samme dag sagde han: „De er en ung parlamentariker; véd De ikke besked, kom så til mig.“ Han hjalp mig meget med den udviklede forretningsorden, med andragender osv. Holdt min jomfrutale for en petition fra Åbenrå om transitlager, — en prægtig, rigtig frisindet mand. dr. Küster fra Rostock, støttede mig. — Mit forslag vedtaget med stort flertal, senere nægtet af forbundsregeringen. Modtog takskrivelse fra det tyske handelsråd i Åbenrå.

Talte for optanterne 27. jan. 1882, — fik bravo. Bötticher svarede: „Denne klage er ikke begrundet i den grad, som han påstår; — men ganske vist har den danske befolkning måttet føle politimagten.“

— Spørgsmålet om at bevare garnisonen i Åbenrå, fik flytningen hindret i de tre år, jeg sad der. Men efter Gottburgsens valg gik regeringsforslaget igennem.

1886—87 støttede jeg Elsassernes klager over retssproget.

1888 det store andragende om forbedring af

*) Saaledes fortalte G. J. det i sommeren 1889. Men andre, som hørte anekdoten ligestraks, mener, at hans svar lød: „Dänemark lässt aber niemals Macht für Recht gehen“.

fængselsloven, støttet af Richter og Windthorst m. fl. Windthorst erklærede, det hørte til landdagen. G. J., som fik meget bifald, tog det så tilbage. Vidste godt, det ikke kunde afgøres her, men ønskede debatten.

Landdagen efterår 1888, ind i januar 1889. Talte for administrationsdeling, imod overgreb fra Stegelmann (overkredsskoleinspektøren), indgav med Lassen et andragende om sprogreskriptet, blev fulgt af $\frac{1}{9}$ af de tilstedeværende: alle tyskfrisindede, Polakkerne, de fleste centrumsmænd, et par nationalliberale.

I rigsdagen: imod tysk retsprog i Elsass-Lothringen.

1888: A l e n e stemt imod forøgelsen af den tyske hær (socialdemokraterne stemte ikke), — modtog derfor brev (og anmodning om artikler) fra Revue d'histoire contemporaine. I arkivet ligger kejser Vilhelm Istes sidste historiske underskrift, — G. J.s erklæring mod hærloven ovenpå den.

Noter.

1) Efter gamle optegnelser i slægten, som jeg navnlig har faaet fra Gustav Johannsens ældste broder, førstelærer Th. J. i Hillested, vedføjer jeg følgende om

s l æ g t e n J o h a n n s e n .

Gustav J.s tipoldefader var

J o h a n n J o h a n n s e n i Skæggerød, Nørre Brarup sogn i Angel. F. 1684, † 2. marts 1755. Gift med M e t t a J o h a n n s e n , f. 1683, † 17. marts 1748. Var i mange år forvalter på Tøstrup, livegen, bad adskillige gange om, at hans lille

sonneson måtte få fribrev. Et sådant udstedtes dog først 30. april 1755 for det 3—4årige barn.

G. J.s oldefader: **M a r q u a r d J o h a n n s e n** i Skæggerod, f. 1718, † 1. maj 1789. Blev 11. oktober 1748 gift med **I d a M a r g r e t h e K r a a k**, som var født 1713, † 2. juni 1780; hun var blind i sine sidste 30 ar.

G. J.s bedstefader: **J o h a n n F r e d e r i k J o h a n n s e n**, f. i Skæggerod den 7. sept. 1751; fri for livegenskab 1755 (se ovenfor). Var i 51 år lærer i Skæggerod, hvor han dode 26. april 1819. 1802 udgav han sine „Historisch-biographische Nachrichten von geistlichen Liederdichtern, deren Lieder in dem Schleswig-Holsteinischen Gesangbuche befindlich sind“. Hans yndlingssyssel var matematik; fra 1788 var han medlem af „Gesellschaft zur Verbreitung der mathematischen Wissenschaften in Hamburg“. Han var gift to gange, 1) 1780 med **A n n a M a r i a T h o m s e n** af Rygge i Norre Brarup sogn, † 1798, — 2) d. 27. novbr. 1802 med **A n n a M a r i a C l a u s e n**, som var født i Dollerodskov i Sonder Brarup sogn d. 4. juni 1778, og som først dode d. 28. maj 1865. Det var i det andet ægteskabs dage, han fik det omtalte tilbud fra Sachsen, som han ikke tog imod, fordi hans kone ikke troede at kunne finde sig til rette dernede, især fordi hun kun dårlig kunde tysk. Blandt bornene af det andet ægteskab var

G. J.s fader: **B u r c h a r d t F r e d e r i k J o h a n n s e n**, f. 27. sept. 1803 i Skæggerod, † d. 6. no-

vember 1877 i Flensborg. Fra 1819 til 1823 var han elementarlærer ved Vilhelmineskolen i Slesvig, 1823—25 lærer i Lyrskov, 1825—30 i Lille Reide i Krop sogn, 1830—41 i Gundeby i Ulsnæs sogn, 1841—64 i Sylvested i Træaa (Trecia) sogn. Blev dannebrogsmænd d. 6. oktbr. 1853. Da han forflyttedes til Gundeby, blev han gift med

Anna Catharina Jøns, f. 7. marts 1809, † 1893, datter af bondefoged, gårdejer **Thomas Jøns** i Lille Reide og **Catharina Margaretha** født **Schröder**. Da præsteembedet i Krop netop var ledigt, foregik vielsen i Haddeby kirke d. 23. septbr. 1830. Foruden en datter, der døde som ganske lille, havde de tre sønner:

Thomas Frederik Jøns Johannsen, f. 30. august 1831; forstelærer i Hillested.

Johannes Peter Jøns Johannsen, f. 14. april 1835, forstelærer i Hundstrup.

Gustav Henrik Jøns Johannsen, f. 2. august 1840, † 25. oktober 1901.

²⁾ **Gustav Johannsen** ægtede 5. jan. 1862 **Margaretha Kuhl**; hun er ifølge sin døbeseddel født 2. oktober 1837. Hendes ovenfor nævnte bedstefader hed **Claus Kuhl**; han døde 1867 eller måske 1866 i en alder af 96 år. Fru J. meddeler, at det er rigtigt, at han fortalte, han ikke kunde et ord tysk, da han kom i skole. Det er også rigtigt, at han var blind, sad i kakkelovnskrogen og talte til hunden, som her anført. Endnu på sine gamle dage talte han aldrig højtysk, derimod nok noget plattysk, men helst dansk. Hans

søn hed H a n s K ü h l; dennes første kone, A n n a H o r n, som var fru Johannsens moder, kunde dansk; hun døde, da datteren var to år. Fru Johannsens stedmoder kunde og kan ikke tale dansk.

* * *

Det havde været Redaktionens Hensigt i dette Hefte at samle en Række Afhandlinger, der i Tilknytning til den af Hr. Ottosen meddelte selvbiografiske Skitse skulde give et fyldigt Billede af Gustav Johannsen, som han færledes i Flensborg, paa Landet i Nordslesvig og i Berlin. Forberedelserne til Rigsdagsvalget og andre politiske Forhold har imidlertid bevirket, at disse Bidrag først kan fremkomme senere.

Red.

Middelalderlige

Andagtsbilleder i Slesvig og i Holsten.

Adelbert Matthaei: Werke der Holzplastik in Schleswig-Holstein bis zum Jahre 1530. Leipzig 1901.

Af Francis Beckett.

Det var gode og smukke Opgaver, der stilledes Billedskærerne i Middelalderen. De maa i langt højere Grad end Nutidens Billedhuggere have følt, at deres Emner kunde glæde sig ved den bredeste folkelige Tilslutning, thi deres Billeder udlagde Bibelen og Legenderne. Naar de havde samlet deres Figurer, Grupper og Relieffer inde i Alterskabet og anbragt dem paa Skabets Fløje, og naar dette Alterskab med de mange Figurer og den rige og kunstfærdig udskaarne Ornamentik var blevet opstillet paa et af Kirkens Altere, saa har Klerke og Lægfolk aabenbart set mindre efter, om Formen var godt iagttaget og fint gennemført; hvad det kom an paa var at give livagtige og anskuelige Billeder, snart festlige, snart gribende og virkningsfulde. Hertil maatte Malerkunsten hjælpe. Det hele overlagdes med en Kridtgrund.

og herpaa malede man Figurerne Klædebon, Lister og Hulkehler; blaa og røde Farver anvendtes mest, Landskaber og Træer maledes grønne. Hænder og Aasyn fik en let Kødfarve, og Farven gav Øjnene Udtryk. Naar en saadan middelalderlig Altertavle har faaet Lov at beholde sine oprindelige Farver, kan Figurerne ofte have fine og inderlige Udtryk. Men naar man i senere Tider har overmalet Tavlen, eller naar Farverne er forsvundne, har Værket mistet sin egenlige Duft og Sødme. Dog Billedskærerkunsten laante ikke blot Naturens Farver, den laante ogsaa Guldets Glans, der lagde Overnaturlighedens Skær over Fremstillingerne. Klædebon, Baggrunde, Ornamenter straalte i ægte Forgyldning. I den ældre Tid badede man sig ret i Guldglansen. Den betyder vel oprindelig den Straaleglans, der ledsager Nedslag af det Overnaturlige. Senere hen tog man mere nøgternt paa Sagen; man efterlignede — ofte med stor Virtuositet — tunge Guldbrokades Klæder og guldindvirkede Tæpper.

Prof. Matthaci kalder sit store Værk for „Træskærerkunst (Holzplastik) i Slesvig-Holsten“, men denne Titel udtømmer i Grunden ikke det, som Værket handler om; thi det handler jo baade om Skulptur og Maleri, og det er ikke blot Træskærerarbejder, der findes gengivne, men ogsaa Alabastfigurer, drevne Kobberfigurer og Malerier. I og for sig er det jo godt, at et Værk holder mer, end det lover, men i dette Tilfælde drejer det sig om et principielt Spørgsmaal. Træskærer i Ordets strengeste Forstand var kun Hans Brüggenmann; de andre Kunstnere vilde

ikke virke alene ved den plastiske Form, og naar man betragter deres Værker under Synspunktet af Træskærererkunst, begaar man lidt Uret imod dem. Sikkert har derimod baade Bestiller og Kunstner bestandig været klare over, at Billederne skulde virke vejledende og opbyggende paa Menigheden. Man kalder den Slags Billeder for *Andagtsbilleder*, og intet af de Arbejder, der er gengivne paa Værkets 46 Tavler, gaar udenfor denne Ramme. Men i de trehundrede Aar, gennem hvilke Værket bevæger sig, er Andagten vakt paa forskellig Maade: man faar gennem det meget vigtige Bidrag til Forstaaelsen af den religiøse Følelses Udvikling i den senere Middelalder.

Naturligvis lærer man ogsaa meget andet; man ser den kunsthistoriske Udvikling afspejle sig i disse Egne, der ligger lidt til Siden for Alfarvej, og man lærer enkelte betydelige Kunstnere at kende.

Det ældste af de Arbejder, der er afbillede, er Krucifikset i Hyrup Kirke, som sættes til omtrent 1200. Det viser den ældre vesteuropæiske Middelalderes Opfattelse af den Korsfæstede, men aabenbart tilsat med særlig nordisk Anskuelse. Man fremstillede i den tidlige Middelalder Kristus staaende med udbredte Arme foran Korset. Han er vel naglet dertil, men den legemlige Smerte er ikke antydet; ofte er han kronet som en Konge, overensstemmende med Liturgiens Ord: Herren skal herske paa Korsets Træ (regnabit deus in ligno). Her i Norden har man fremstillet den Korsfæstede stærk af Legeme, med kraftige Lemmer. Dette finder Sted i Valdemarernes Tid, hvor man vel

snarere vilde boje sig for den stærke, fyrstelige Gud end for en svag og lidende Forsoner. Desværre hænger Krucifikset i Hyrup Kirke saa ugunstigt, at Matthæi ikke har kunnet undersøge det paa nært Hold. Af Gengivelsen ser man, at Kristus er en kraftig Skikkelse, men man kan ikke se, om Øjnene er aabne, eller om Figuren har været kronet. Et Par andre Krucifikser fra det 13. Aarhundrede viser Kristus kronet og med aabne Øjne; Skikkelsen er her mere trukket i Længden og mager, men dog kraftig, og man har begyndt at antyde Lidelsen.

I gotisk Billedkunst forsvinder Kronen fra Kristi Hoved, han hænger virkelig paa Korsset, bojer Hovedet, og i Aasynet kan man læse, at han har lidt og udstridt. Senere trykker man Tornekronen ned om hans Pande, saa Blodet pibler frem, og hele hans Legeme er bedækket med Blodstrimer. Man kan bruge Ordet gotisk — der i og for sig ingenting siger — om den Billedkunst, der følger paa den romanske, naar man nøjere forklarer, hvad der forstaas ved gotisk Billedkunst. Den romanske Kunst er ophøjet og fjærn, den gotiske er levende og følsom. Man lever sig ind i de Helliges Liv og Færden. Saadan havde Frants af Assisi medfølelse gennemlevet Kristi Liv, og han og de andre smaa Brodre skildrede det saa anskueligt for Tilhørerne, som det ingensinde tidligere var gjort; og paa de nordfranske Kathedraler iagttager man ret, hvorledes de milde og følsomme Statuer af Hellige følger efter den romanske Periodes mumieagtige Skikkelser.

Det tidligste Værk, i hvilket den nye Aand tydelig kommer frem, er Billederne af Kristi Lidelses-

historie i Hyrup Kirke; de er nylig (sammen med lignende Billeder i Nørre Haksted Kirke) behandlede af Ivar Hertzsprung i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, og baade Hertzsprung og Matthæi sætter — uafhængige af hinanden — Billederne til Midten af det 13. Aarhundrede. Det er sikkert ogsaa rigtig. Kunstneren har aabenbart en Del paa Hjærte, men han har vanskelig ved at faa det sagt. Det kniber for ham at faa Scenerne presset ind mellem de dekorative Rammer; han nodes undertiden til — naivt nok — at fremstille Figurerne i rent forskellige Størrelsesforhold. Det volder ham ogsaa Vanskelighed at faa Skikkelserne til at bevæge sig frit; de er lange og stive, og de ved ofte ikke rigtig, hvor de skal gøre af deres Hænder. En Fremstilling som Kristi Grav-læggelse, der af den senere Gotik ofte udsættes for fuld Sorgemusik, er her mærkelig stilfærdig, og Kristuslignet er stift og indpakket som en Dukke. Sikker har de oprindelige Farver hjulpet meget til at give Aasynene Udtryk. Megen Umage er der anvendt paa Gengivelsen af Kristi Hoved med det lange bølgede Haar. Det staar navnlig smukt og roligt mod Judas, der nærmer sit træske Fjæs til sin Herre og Mester. Men alt ialt kan disse Billeder hverken i Formens Finhed eller i Udtryksfuldhed maale sig med det store Krucifiks af Hvalrostand i Herlufsholm Kirke, der er omtrent samtidigt. Hertzsprung antager, at Hyrup- og Nørre Haksted-Billederne er paavirkede fra Frankrig; det er for saa vidt rigtig, som den gotiske Billedkunst har sit Udspring i Frankrig, men

jeg tror dog ikke, at der her er et direkte Afhængighedsforhold.

Ellers er det ikke megen virkelig gotisk Træskærerkunst, der findes i Slesvig og i Holsten. Alleerede i det store og statelige Alterskab i Cismar ved Eutin, fra Begyndelsen af det 14. Aarhundrede, har den gotiske Figurstil løbet Linen ud. Skikkelserne er her overvættede snirklede, og Bevægelserne dels saasirlige, dels saa overdrevne, at de gärne skyder forbi Maalet; hertil kommer den ubehagelige, tomme Smilen med Øjnene. Korstolene i Lunds Domkirke, der ogsaa er nordtysk Arbejde, men fra en lidt senere Tid, er egentlig bedre; navnlig Fremstillingen af Aarets Maaneder paa Sydsiden er underholdende Skildringer.

Det er ganske vist, at man Nord for Alperne hele det 15. Aarhundrede beholder den gotiske Ornamentik, men de Billeder, der indranmes af den, kan man ikke længer kalde gotiske. Baade Nord og Syd for Alperne stræber man efter en Livagtighed i Billedkunsten, som den tidligere Periode hverken havde ønsket eller anet. I Florents gennemfører Brunelleschi praktisk Linearperspektiven; ved Hjælp af den opnaaede man Illusion af Dybde i Rummet; hans Ven Donatello blev Grundlægger af den moderne Realisme i den italienske Billedkunst. Samtidig kunde Brødrene van Eyck i Flandern ved Oliemaleriets Hjælp gengive Virkeligheden saa skuffende, som det ingensinde tidligere var set. Paa Billedhuggerkunstens Omraade er man i Norden tidligere paa Færde end i Syden; allerede i Slutningen af det 14. Aarhundrede havde nederlandske Billedhuggere udført „Mosesbrønden“ i

Dijon, hvis Figurer er lige saa livagtige som Donatello; noget senere er de burgundiske Hertugers Gravmæler, hvor de smaa Alabastfigurer af Hertugernes Ligfølge er lige saa livfulde som Brødrene van Eycks Smaafigurer; men de er udført en knap Menneskealder tidligere end Genter-Altartavlen. Hvis Matthæi har Ret i, at Altartavlen fra Neukirchen ved Heiligenhafen — et af de værdifuldeste Arbejder i Thaulow-Museet i Kiel — er fra 1420—1430, saa vilde det ganske vist være et enestaaende Arbejde i Norden; det vilde da være ældre end Genter-Altartavlen. Men man maa dog huske paa, at den nordiske Realisme i Billedkunsten ikke bryder igennem med Genter-Alteret; den var allerede en Menneskealder tidligere kommen frem i Burgund.

Dog kan jeg ikke faa mig selv til at tro, at Matthæis Tidsbestemmelse er rigtig. Hvis man viste mig de Gengivelser af Neukirchen-Altartavlen, der findes i Værket, vilde jeg ubetinget angive: nederlandsk Arbejde fra Midten af det 15. Aarhundrede. Vi kender desværre mindre til nederlandsk Billedskærererkunst fra den Tid, end vi kunde ønske, men vi kender ganske godt nordtysk Billedskærererkunst fra det 15. Aarhundredes Begyndelse. Saadanne Altartavler som den fra Preetz (i Nationalmuseet i København), den i Hojer og den i Boeslunde paa Sælland er med deres ensformige og stillestaaende Figurer betegnende for nordtysk Billedskærererkunst fra den Tid. I Forhold til dem tager Neukirchen-Tavlen sig ud som en ædel Racehest mellem jævne Arbejdsdyr. Se blot, hvor høvisk og med hvilken Anstand og Sikkerhed de hellige

Figurer fører sig. Det er som et Pust fra det burgundiske Hof. Skønt Marias Krone er umaadelig stor, bøjer hun dog Hovedet saa let og yndefuldt, og holder saa varligt om Barnet, idet den ældste af de hellige tre Konger stedes til Haandkys; og hvor moderlig om er hun ikke, da hun overlader Barnet til den gamle mosgroede Ypperstepræst. Selv de to Tærner, der er fulgt med til Templet, har en naturlig Værdighed og Anstand, der — saa vidt mit Kendskab strækker ikke ellers findes i nordtysk Kunst.

Det maa dog naturligvis indrømmes, at Prof. Matthæi, der daglig har Arbejdet for Øje i Thaulow-Museet, bedre kan dømme derom end den, der kun kender det af Gengivelsen. Men Indrømmelsen er tillige lidt af en Bebrejdelse. Naar et saa betydeligt Arbejde blev offentliggjort, burde man have sørget for, at Gengivelserne blev store og gode; de er hverken det ene eller det andet. Det er overhovedet en Anke mod adskillige af Gengivelserne, at de ikke er saa store og saa skarpe, som de helst skulde være, hvis Betragteren skulde kunne danne sig en vel begrundet Mening om Originalerne.

Naar man gennemgaar Tavlerne, lægger man Mærke til, at Fremstillingen af Kristi Korsfæstelse som Hovedoptrin bliver hyppigere, jo længere man kommer frem i det 15. Aarhundrede. Ganske det samme er Tilfældet med Altertavlerne i Danmark. Heraf kan man dog ikke slutte, at der i den senere Middelalder er blevet udført flere saadanne Passions-tavler end Altertavler, der viste Optrin af Helgenernes Liv. Passionstavlerne stod nemlig paa Højalteret,

men paa de mange Sidealtre havde mindre Altertavler Plads; gennem dem lærte Menigmand de Helliges Liv og Lidelser at kende. Vi ved fra den fynske Biskop Jacob Madsen, at selv i uanselige Landsbykirker paa Fyn var der flere Altertavler. Vi ved ogsaa, at Sidealtrene med deres Udsmykning blev ødelagte efter Reformationen, medens Højalterets Tavle blev skaanet. Formodenlig har det samme fundet Sted i Slesvig og i Holsten, og derfor er der vel bevaret saa mange Passionstavler fra Middelalderen.

Ganske som i Danmark iagttager man i disse Korsfæstelsesbilleder — efterhaanden som Tiden gaar — en Udvikling fra det stilfærdige og inderlige til det mere udvortes og brutalt virkende. Betragter man et saadant Korsfæstelsesbillede fra den nærmeste Tid forud for Reformationen, ser man først de tre Kors, der rager op over den støjende og larmende Mængde. I Midten hænger Kristus ganske blodig, med Hovedet bøjet i Døden og den store Tornekrone kastende Skygge over det forpinte Aasyn. Lænde klædets Flige flager for Vinden, og bittesmaa, bedrovede Engle flyver i knitrende Klæder omkring Korset og samler i deres gyldne Kalke Blodet fra Kristi Vunder. De to Røvere vrider sig i Dødskamp; en Engel trækker den gode Røvers Sjæl — der har Skikkelse som et lille nøgent Menneske — ud af Munden paa ham, en Djævel bemægtiger sig paa lignende Maade den onde Røvers Sjæl; han har ofte Bind for Øjnene for at betegne, at han dor i aandeligt Mørke.

Paa Golgatha er alt Oprør og Forvirring. Maria Magdalene, klædt efter sidste Mode, omklamrer hyste-

risk Kristi Kors, Rakkerknægtene kives og slaas om Kristi Kjortel, hist og her dukker hæslige Galgenfjæs op, der vrænger ad Kristus. Man opdager Hovedsmanden, der blev seende ved Blodet fra Kristi Sidevunde — Legendens er groet frodig op omkring Korset —, man ser Manden, der rakte Kristus Isopstængelen, Hovedsmanden, der forkynder: Sandelig, denne er Guds Son. Soldater tilhest og tilfods mylrer frem, lige i Forgrunden sidder Pilatus' Skriver og nedskriver den forsmædelige Korspaaskrift, som Pilatus dikterer ham. Alle er de klædt i Datidens udskejende Dragter, opkrampede, fjermsmykkede Baretter, skindforede Kapper, opslidsede Vamse og Benklæder. Kun Jomfru Maria — lidt for sig selv tilvenstre —, der er en Afmagt nær, og Johannes, der understøtter hende, har de traditionelle Klædebon; selv de andre hellige Kvinder, der stimler sammen om Guds Moder, er i Tidens stiveste Puds.

Det er aabenbart Mindelser om Folkeforlystelser af den laveste og raacste Art, Erindringer fra Gælbakker og Rettersteder, der er ledede ind i Kirkerne og har faaet Plads paa selve Hojaltrene. Naar Katolicismen tog den Slags Midler i sin Tjeneste for at gøre Indtryk paa Mængden, forstaar man vel, at de, der ønskede mere Stilhed og Inderlighed omkring deres Gudsdyrkelse, forargede vendte sig bort fra den herskende Kirke.

Disse Passionstavler har dog gennemgaaende mere Interesse for Kultur- og Kirkehistorien end for Kunsthistorien. Det er i Reglen haandværksmæssige Arbejder. Mere kunstnerisk værdifulde er andre Værker, saaledes de to Statuetter af Adam og Eva, der fra

Kirken i Heiligenhafen er komne til Thaulow-Museet i Kiel. Begge de to nøgne Figurer har noget ejendommeligt frisk og uskyldigt over sig, der svarer meget godt til Forestillingen om det første Menneskepar. Matthæi er nu mest tilbøjelig til at anse Figurerne for indenlandske Arbejder, tidligere antog han, at de var indførte. Jeg tror, at den sidste Antagelse er den rigtige; jeg skal forsøge at vise hvorfor.

En betydelig Kunstner er blandt andet Produktet af lange Tidens anspændte kunstneriske Virksomhed. Det er ganske klart, hvorledes den ene store græske Billedhugger efter den anden staar fast paa Forgængernes Skuldre, og i Florents arbejdes der videre Slægtled efter Slægtled, indtil den florentinske Kunst kulminerer med Leonardo og Michelangelo. Dernæst kræver den store Kunstner for at kunne udfolde sig en Luft, der er svanger med Kappelyst; med fuld Bevidsthed kappedes de florentinske Kunstnere indbyrdes, paa lignende Maade som vore Dages parisiske Kunstnere. I det fordums Danmark kunde der ikke udvikle sig en kunstnerisk Tradition; dertil var Bestræbelserne for spredte. Og da Tilløbene var saa faa, maatte de enkelte Kunstnere savne den Kappestrødens Luft, uden hvilken de ikke kan leve, d. v. s. udvikle sig.

Betydelig Kunst kan man ikke stampe frem af Jorden; betydelige Kunstnere kan ikke saadan indforskrives (England importerede dog Hans Holbein den yngre og van Dijck). Man kan da gøre et af to, enten indkalde Kunstnere, der har spist af Fad med de store Mestere, eller importere fremmede Værker. Begge Dele har man gjort. I den senere Middelalder var

Litbeck Hovedleverandør af Billedkunst. Her i Hansestaden var man hurtig i Vendingen, havde godt Blik for, hvad der for Tiden var oppe, og indrettede sine Varer derefter. Lybske Billedværker er ikke Førstehaandskunst; de bringer snart en Genklang af Kolner-Skolen, snart af nederlandsk, snart af sydtysk Billedkunst, alt eftersom Kursen staar.

En hurtig Oversigt over de betydeligste Værker af Billedkunst i Danmark indtil Reformationen vil vise Rigtigheden af det fremsatte. Selv om de fire kunstfærdige Smede, der har udført Solvkarret fra Gundestrup i Nationalmuseet, virkelig har levet i Landet, maa deres kunstneriske Forudsætninger søges andetsteds, særlig i Rhinegnene, hvor de kunde se dels hellenistisk-romerske Solvarbejder, dels gallisk Kunst. Sikkert nok har hin Liutger, der har udført det lille, efter sit Indhold saa dybsindige Kors af Hvalrostand for Svend Estridsens Datter Gunild, spist det danske Brød, men baade hans Navn og Stilen i hans Arbejde tyder paa en meget nær Forbindelse med Rhinegnene. Den strenge og fine, stukne Messing-Gravplade i Ringsted Kirke over Erik Menved og Dronning Ingeborg er indført fra Nederlandene; belgisk er Dronning Margrethes Gravstatue af Marmor i Roskilde Domkirke. Fra Lübeck er Altertavlen i Hojer i Nordslesvig og i Boeslunde ved Skelskør; Lybekkeren Bernt Notke har leveret Tavlen til Højalteret i Aarhus Domkirke, og fra Litbeck stammer ogsaa den smukke Passionstavle i Lütjenburg ved Preetz. Dronning Kirstine indkalder Billedskæreren Claus Berg — fra Litbeck, siger hans Sønesøn, fra Sachsen synes hans Arbejder at sige. Og

den slesvigske Billedskærerkunsts betydeligste Mester, Hans Brüggemann, er ikke født i Husum, skønt den umiddelbart følgende Eftertid forsikrer det; han er — som det fremgaar af et nylig offentliggjort Dokument — barnefødt i Walsrode i Lüneburger Heide ikke langt fra Verden. Fra Antwerpen stammede Altertavlen i det gamle Københavns Slot, og her er ogsaa Altertavlen i Ulkebol ved Sønderborg udført, o. s. v., o. s. v. Af alt dette følger, at naar man i Danmark eller Hertugdømmerne træffer et middelalderligt Værk, hvis Udtryk og Væsen vidner om, at det er af god kunstnerisk Familie, maa man ikke søge Familien hjemme, men i Udlandet. Saa ondt det end gør at maatte sige det, maa det dog siges, fordi det er sandt, og fordi det — efter hvad der forud er udviklet — ikke kan være anderledes: kun overfor det tynde Øl kan man være nogenledes sikker paa, at det er hjemligt Bryg; den ædle Vin er enten indført eller presset af Fremmede.

Jeg antager iøvrig ikke, at Matthæi nu har saa meget imod at underskrive disse Sætninger. Dengang han begyndte sit Arbejde, troede han — ligesom alle andre Mennesker — at Brüggemann var en Slesviger. Først efterat Arbejdet er fuldført, er det omtalte Dokument offentliggjort. Denne nye Oplysning maa gøre Forskerne dobbelt varsome med at tale om indlandske Billedskærere.

Med Rette er der dog gjort særlig Stads af Brüggemanns navnkundige Altertavle i Slesvig Domkirke (oprindelig i Bordesholm Kirke); Gengivelserne efter den strækker sig over omtrent en Femtedel af

Værkets Tavler. Og nu som i de foregaaende Aarhundreder udbryder man uvilkaarlig, naar man staar ligeoverfor den: hvilket Vidunderværk! Den er som omspunden af lette Ornamentter, der krummer sig som Hovlspaaner, og højt stræber den tilvejs med slanke Fialer. Mest ligner den en kæmpemæssig Monstrans af det fineste Filigranarbejde. Og man føler den samme Beundring for Kunstnerens Flid og Ihærdighed, naar man gennemgaar de enkelte Billeder. Man kan kigge ind i Tavlen og overbevise sig om, at Kunstneren ikke har snydt sig fra noget; de Dele af Figurerne, der vender bort fra Beskueren, er lige saa omhyggelig gennemførte som de Dele, der vender ud mod Beskueren.

Brüggemann har givet Afkald paa Farvens Hjælp, han har villet virke alene ved den plastiske Form: men Farven, anvendt paa Skulpturen, er en Kaabe, der dækker over Synders Mangfoldighed. Man savner det afvekslende og livfulde, det bløde og følelsesfulde, som Farver og Forgyldning kan give selv ringe træudskaarne Altertavler. Undertiden virker han tør, ja knastør. Men han har — som ægte Plastiker — en aldeles afgjort Forkærlighed for den nøgne Form. Han maa have studeret den grundig, og han maa have set paa Modeller ikke blot af forskelligt Køn, men ogsaa — for Mændenes Vedkommende — af forskellig Alder. De nøgne Figurer af Adam og Eva er endda ikke de bedste. Karakteren af Kristi afsjælede Legeme, der lægges i Sarkofagen, er derimod aldeles fortræffelig, og mellem de Udøbte, som Kristus har hjulpet op fra Helvede, er der baade gamle og unge

nogle Mænd. Den blomstrende Eva, med hældende Hoved, dækkende Skød og Barm som den medicæiske Venus, hører til de smukkeste Skikkelser man kan se.

Bedst lykkes iøvrig for ham de rolige, alvorlige, let sørgmodige Skikkelser. Saadanne Figurer som Sibyllen, der viser Kejser Augustus Maria med Barnet, og Augustus selv, der undrende løfter Hænderne, kan maale sig med hvilkesomhelst samtidige Figurer af transalpinsk Skulptur. Og rundt omkring i hans Fremstillinger af Kristi Lidelse, Dod og Opstandelse finder man smukke, rolige Skikkelser (Eksistensfigurer, plejer man at sige). Mindre godt lykkes ham derimod Gengivelsen af stærke legemlige Bevægelser; de bliver gerne overdrevne og krampagtige. Han ynder ogsaa — ligesom Samtidens andre tyske Kunstnere — den stærkt udad skudte Hofte; derved faar Skikkelserne noget uligevægtigt i Holdningen. Eksempel herpaa er Madonna i Solgisselen, staaende paa Maaneseglet — unægtelig en maniereret Figur. Heller ikke lykkes altid for ham Gengivelsen af stærk Sjælsbevægelse, saaledes som den kommer frem i Aasynet; det bliver ofte kun Grimace. Hans Klædebon er lidt tørt behandlede og skarpt knækkede, men de er ikke nær saa vildsomme som Claus Bergs; gennem Claus Bergs Draperier suser der en Stormvind, der svarer til det sjælelige Oprør, i hvilket denne Kunstner virker.

Alt ialt har Brüggemann staaet paa Højden af sin Tids kunstneriske Viden og har optaget dens Tanker. Det er altid noget. Som Kunstner er han lidt tør og ufrugtbar. Men først og sidst beundrer man den ufortrodne Arbejdsiver, den Haandens vidunderlige, utrætte-

lige Sikkerhed, hvorom hans Altertavle bærer Vidne. Til Brüggemann selv henfører Matthæi desuden — sikkert med Rette — en luthspillende Engel i Museet i Berlin og den store Gruppe af St. Jorgen og Dragen i Nationalmuseet i København. Navnlig den første Figur er et friskt Arbejde; Gruppen i Nationalmuseet sætter jeg ikke saa højt. Det er dog gennemgaaende et tørt og ikke videre fantasifuldt Værk. Det bedste og morsomste har altid forekommet mig at være Dragens ene Bagben, der ganske langsomt strækkes ud og stivner i Dødskrampe; der er noget godt set, ogleagtigt ved denne Bevægelse. Desuden er der et Par andre Altertavler, der staar Brüggemanns Kunst nær, og som man vel kan opføre under Rubriken Værkstedsarbejder eller Elevarbejder. Jeg formaar dog ikke at se nogen kunstnerisk Forbindelse mellem den glatte, rutinerede Altertavle fra Hütten ved Eckernforde (nu i Nationalmuseet i København) og den smukke lille Altertavle, der fra Goschofkapellet i Eckernforde er kommen til Thaulow-Museet i Kiel. Dog een Ting er sikker: Matthæi har bragt Klarhed og Orden i Brüggemann-Spørgsmaalet, der har været forkludret lige siden det 16. Aarhundrede. Han har bestemt vist, hvilke Arbejder vi nu kan eftervise fra Brüggemanns Haand, hvilke Arbejder der maa henføres til hans Kres, og hvilke Arbejder der intet har at gøre med Brüggemann. Dette er ikke gjort for; det er gjort godt nu.

I Embeds Medfør, som Professor i nyere Kunst-historie ved Kiels Universitet, har Adelbert Matthæi til sine Undersøgelser medbragt større kunsthistorisk Viden end nogen, der tidligere særlig har behandlet Kunstens Historie i Slesvig og i Holsten. Herved har Forfatteren et betydeligt Forspring for den stedlige Forskning; herved er han ogsaa i Besiddelse af den rette Maalestok til en besindig Vurdering og retfærdig Bedømmelse af de enkelte Værker. Som Fremmed i Landsdelene mellem de tvende Have er han ogsaa ganske uberørt af Lokalpatriotisme. Og man læser flere af Afhandlingerne i Værket ikke blot med Udbytte, men ogsaa med Fornøjelse. Dette gælder ikke saa meget den om Brüggemanns Altertavle; den plettes af Polemik mod andres Opfattelser. Man staar sig ved, uden Sideblik til højre og venstre, i saadanne æsthetiske Spørgsmaal at hævde sin egen Mening; afvigende Anskuelse kan man jo henvise til i Anmærkninger. Derimod er Afhandlingen om den med Farver og Forgyldning vel bevarede Altertavle i Segeberg Kirke fortræffelig; allerede Høyen har givet en Beskrivelse af Tavlen. Uagtet det er en Del Aar siden, jeg har undersøgt den, har jeg dog bevaret en meget tydelig Erindring om den; visse Ting, som den vankelmodige Pilatus der har Medynk med Kristus, er aldeles uforlignelige. Skønt baade Enkeltheder og hele. Tekniken vidner om Forbindelse med Nederlandene, skulde jeg dog egenlig ikke tro, at Altertavlen er importeret. Skarpsindig er Paavisningen af, at den saakaldte lille Bordesholmer-Altertavle i Thaulow-Museet oprindeligt har staaet i Brügge Kirke ved Bordesholm, og at det

er den samme Altertavle, der allerede i det 16. Aarhundrede med Bestemthed henførtes til en Elev (socius minister) af Hans Brüggemann. Matthaei forstaar — som rimeligt er — Dansk, og støtter sig ogsaa til nyere danske og norske videnskabelige Arbejder. Noget indgaaende Kendskab til dansk Sprog kan han dog ikke have; det varer noget, inden man opdager, at dette Citat af Pontoppidans Danske Atlas: Inwendiger Ricken svelvet og ziret ved en fornget Altertavle og Predikestol¹⁾, virkelig skal være Dansk. Man kan vel ikke forlange, at Forfatteren skulde være grundig hjemme i Nordens Kunsthistorie i Middelalderen; hvis han var det, vilde han ikke have henvist til, men taget tilbørlig Afstand fra Fr. Seesselbergs store Værk over den skandinaviske Bygningskunst. Seesselberg har leveret en Mængde smukke Afbildninger af nordiske Kunstværker; hermed burde han — der er Arkitekt af Fag — have ladet det være nok. Men han har ogsaa skrevet en Tekst, der er fuld af dristige Gisninger. Hvor jeg har haft Kompetence til at dømme, har jeg kun kunnet give ham Ret paa ganske enkelte Punkter; som Arkitekt ser han godt; ellers er hans Paastande oftest ubeviste, stundom ubevislige, undertiden byggede paa falske Forudsætninger. Han angiver f. Eks., at Lunds Domkirke er ældre end Domkirken i Speier, medens Forholdet faktisk er det omvendte, og den nordiske Cathedral væsentligst er en Gjentagelse af Speier-Domen. Derved synker en hel

¹⁾ 2: Indvendig er Kirken hvelvet og ziret ved en fornget A. og P.

luftig Hypotese sammen. En nordisk Forsker burde ved Lejlighed paatage sig (helst i et tysk Tidsskrift) at give en grundig Undersogelse af Seesselbergs Værk; paa de fleste Punkter vilde en saadan sikkert resultere i en bestemt Tilbagevisning. Naar Værket uden videre i tyske videnskabelige Arbejder citeres som Kildeskrift til Nordens Bygningshistorie, kan det ikke andet end ærgre dem, der ved bedre Besked. Mellem denne fantastiske Skribent og den ædruelige og besindige Videnskabsmand, der har Ordet i Matthaei's Værk, er der en himmelvid Forskel.

Matthaei henvender særlig sit Arbejde til den tyske Videnskab; han mener selv, at det bringer Sten til den tyske Kunsthistorie. Herom skal jeg ikke udtale mig. Jeg tror dog, at Midtpunktet for den tyske middelalderlige Billedkunst ligger langt mere mod Syd, i Rhinlandene, Sachsen og Bajern; i Slesvig og i Holsten er vi dog i hvert Fald stadig ude i Periferien. Her, som i Østersolandene, er Forbindelsen med nederlandsk Kunst ogsaa bestandig livligere end i de gammeltyske Kærnelandc. Men sikkert er det i hvert Fald, at Matthaei's Værk giver betydelige og nye Bidrag til Kendskabet til den middelalderlige Billedkunsts Historie i Danmark. Derfor har vi Danske Grund til at være Matthaei taknemlige. Personlig glæder det mig, at Matthaei's Undersogelser stotter de Resultater, jeg kom til for en syv-otte Aar siden i et ganske lignende Værk, der blev udgivet af Ministeriet for Kirke og Undervisning. Dengang havde jeg god Hjælp af den fine og udmærkede tyske Forsker Adolph Goldschmidt.

Matthaei har sikkert Ret i, at den slesvigske Billedkunst i det 13. Aarhundrede er paavirket fra Danmark, eller som vi Danske vilde sige: at slesvigske og dansk Billedkunst paa den Tid er eet og det samme (men vi maa ikke glemme, at Danmark fik Parolen fra Udlandet). Desværre savner vi en omfattende Studie over Kunstens Historie i Danmark under Valdemarerne; vi ved stadig ikke rigtig, hvor meget Danmark dengang optog fra Udlandet, og hvorfra det kom, heller ikke, hvorledes det blev fordøjet. Vort Kendskab til vor Kunsthistorie har altfor mange bare Pletter. Et saadant Værk som Matthaei's — og paa en anden Maade ogsaa Seesselbergs — burde være os en Spore.

Henimod Middelalderens Slutning er Udviklingen paa Andagtsbilledernes Omraade ganske den samme i Slesvig og i Holsten som i det nuværende Danmark. Dog synes der at have været flere dygtige Billedskærere i Hertugdømmerne end i Danmark. Men naar man ønskede smukke Altertavler, henvendte man sig de samme Steder. Ikke saa sjælden er det aabenbart de samme Mestre, der har leveret Altertavler til Halvøen og til Øerne. Matthaei gør opmærksom paa, at Altertavlen i Hojer øjensynlig er fra samme Værksted som Altertavlen i Boeslunde — ikke Böslunde, som der regelmæssig skrives — paa Sælland; Værkstedet var sikkert lybsk. Derimod er det vist tvivlsomt, om Altertavlen i Ostenfeld ved Husum — som Matthaei mener — er udført af den samme som Altertavlen i Frørup Kirke paa Fyn, men unægtelig staar de to Altertavler hinanden meget nær. Men ingen Tvivl

kan der være om, at Altertavlen i Ravsted mellem Aabenraa og Tønder er udført af den samme Mand, hvem Altertavlen i Hald Kirke (ved Randers) skyldes; denne Altertavle var oprindelig stiftet af Prioren Jens Mathiesen i Helligaandskirken i Randers. Til samme Værksted vil Matthaëi desuden henføre to mindre Altertavler i Aventoft Kirke ved Tønder; man kan dog ikke af Gengivelserne se, om dette er rigtig. Den hellige Margrethe, til hvem den ene Tavle var indviet, synes at være fremstillet med en egen jomfruelig Ynde og Blufærdighed, baade hvor hun staar med Krone paa Hovedet og den rige Haarfylde opløst, og hvor hun nøgen martres. Jeg skulde fremdeles tro, at den samme Mester, som 1496 har udført en Altertavle for den Esrom-Abbed Peter Andersen — nu er Tavlen i Nationalmuseet i København — ogsaa har forfærdiget Altertavlen i Varnæs Kirke ved Aabenraa, og saa vidt jeg kan se, er Altertavlen i Gikau ved Preetz udgaaet fra (eller paavirket af) Bernt Notke i Lübeck; det er den Mester, som har udført Hojaltertavlen i Aarhus Domkirke. Man sammenlignede to Altertavlernes Opbygning, Ornamentik og Enkeltfigurer. Ganske vist gør Gikauer-Tavlen et noget raat Indtryk, men heller ikke Aarhus-Tavlen er paa nogen Maade et fremragende Kunstværk. Endelig kan der gores opmærksom paa, at den ejendommelige Billedskærer, der har udført den følelsesfulde Fremstilling af Klagen over den døde Kristus, som fra Kirken i Heide er kommen til Museet sammesteds, aldeles utvivlsomt er den samme, der har skaaret et af de smukkeste og fineste middelalderlige Relieffer, som

findes i Kongeriget Danmark, Fremstillingen af den hellige Families fredelige Samvær, der er Fodstykke til Altertavlen i Nørre Broby Kirke paa Fyn. Kunstneren aabenbarer saa mange Særegenheder i Behandlingen af Aasyn, Hænder og Klædebon, at man ikke let kan tage fejl af ham. Der har om Nørre Broby-Tavlen dannet sig to forskellige Traditioner. Den ene — der er meddelt i Thieles Danske Folkesagn — er blot en Variant af den Tradition, der knytter sig til saa mange betydelige Kunstværker, nemlig at Mesteren er bleven blindet; den anden, som Pontoppidan meddeler, vil vide, at Værket er kommet fra Skaane. Saa meget er i hvert Fald sikkert, at selve Tavlen er udført af andre Hænder end Fodstykket. Dette Fodstykke og Relieffet i Ditmarsken er nu de eneste kendte Vidnesbyrd om en ejendommelig kunstnerisk Virksomhed, der synes paavirket af sydtysk Kunst.

Man kunde sikkert fore endnu flere Eksempler frem, og det er overhovedet paafaldende, at de ringe, hjemlige Arbejder i Slesvig og i Holsten næppe er til at skelne fra de tilsvarende Arbejder i det nuværende Danmark. Er det saaledes tvivlsomt, om Matthaei's store Værk bringer Bygningssten til den egenlige, i strængeste Forstand tyske Kunsthistorie, saa kan der ikke være Tvivl om, at det i ikke ringe Grad bidrager til at forøge vort Kendskab til Billedkunstens Historie i Danmark i den senere Middelalder.

Smaastykker.

I.

Hertug Adolfs Klenodier i 1450.

Ved Kr. Erslev.

Vor Viden om Klenodier fra Danmarks Middelalder er kun ringe. En hel Del opregnes i Datidens Testamenter, hvoraf jeg nylig har udgivet en Samling; af Regnskaber og Skifteoptegnelser, der for det 16. Aarhundrede giver saa fyldige Oplysninger, er der derimod kun bevaret lidt for den ældre Tid. Under disse Forhold kan det nedenfor i Oversættelse gengivne plattyske Brev have nogen Interesse. Det er en Liste over Klenodier, tilhørende den slesvigske Hertug Adolf, som i 1450 blev overgivne Husfogeden paa Gottorp til tro Opbevarelse. Listen var efter en da ret almindelig Skik optegnet to Gange paa samme Papir, som derefter blev skaaret fra hinanden efter en Zigzaglinie; ved siden at se, om de to Stykker svarede nøje til hinanden, kunde man sikre sig Ægtheden (ofte brugte man at skrive paa det Sted, hvor man agtede at skære Optegnelsen over, et eller andet Ord med store Bog-

staver, hvis enkelte Linier da siden skulde vise sig at passe sammen, men det er ikke gjort i dette Tilfælde). Den Del af Dobbeltoptegnelsen, der er bevaret, er nok den, som overgaves Wolmarus, der var en Klerk i Hertugens Tjeneste; Brevet findes i Rigsarkivet i det saakaldte Fællesarkiv (Kap. XVII, Nr. 98).

Aar efter Guds Byrd 1450 Onsdagen før Søndagen Jubilate (d. e. 22. April) blev paa Gottorp Slot paa den durchlauchtige højbaarne Fyrste og Herrer, Hr. Alf Hertug af Slesvig, Greve af Holsten osv. hans Vegne overgivet Husfogeden paa Gottorp Otte Bardewik af Otte van Aneveld dette efterskrevne Sølvsnederi med en Skibskiste:

For det første 12 sølverne Bægere med otte Kanter. Item 11 sølverne Bægere; de er runde. Item en høj Schouwer¹⁾ af to Stykker; paa den staar det Lüneborger Vaaben²⁾. Item en lille Schouwer¹⁾ af to Stykker; paa den er begge Fødderne forgyldte under, og paa den staar Herskabets Vaaben³⁾. Item en lignende Schouwer¹⁾; under den ene Fod staar Vor Herre Guds Aasyn, under den anden Fod et Jomfruhoved. Item en buklet sølverne Kop (d. e. Skaal[?]); ovenpaa staar Herskabets Vaaben⁴⁾ inden i et Hjul med en Bispestav. Item 16 store sølverne Fade. Item 2 store sølverne Haandbækkener⁴⁾. Item en sølverne Kop; paa Hanken (stele) staar et Kvindebillede og har et forgyldt Hjerte i Haanden. Item 2 Kopper, forgyldte ud- og indvendig; paa den ene staar en Borg paa Hanken (uppe dome lede), paa den anden inden Hanken (lede) en blaa Rose og foroven en sølverne Knap. Item 5 sølverne Skaale; den ene er forgyldt og indenfor med Dyr i ophøjet Arbejde (vorheuen mit deerten). Item 2 sølverne Kopper; inden den ene staar 2 grønne Spidser paa hver Del (twe grone — eller groue — arne an islikem deele); den ene gaar vidt uden om den anden, og er foroven

gennembrudt (tobroken). Item et Saltfad⁵⁾ med en Hank (mit enem lede); derpaa staar to smaa Billeder. Item 5 Horn⁶⁾, belagte med Sølv og forgyldte. Item et stort sølverne forgyldt Bælte; det har tilsammen 21 Led (lede). Item 2 Dolkekniive (hekerlinge), belagte med Sølv og forgyldte. Item en forgyldt belsaaet Rem; derpaa er Løvehoveder. Item et Pateroster af Calcedonius⁷⁾. Item 6 Gaffler (vorkø); deraf er tre med „Tarandesueddereren“⁸⁾, og tre af klart Sølv, og en løs „Tarandesueddere“; derpaa er ingen Gaffel. Item 2 Krydderiskeer (krudschuffelen). Item en Ske af Perlemoder med et Korablade (krallen scele). Item et Knivskaft (mestes hechte) af en Blodsten⁹⁾, belagt med Sølv og forgyldt. Item en forgyldt Agnus Dei¹⁰⁾ (dette er igen udstreget og i Randen staar: Dette Agnus Dei kom til Kapellet paa Gøttorp). Item et Skaktavl; Feltet er af Sølv og Perlemoder; dertil er intet Spil. Item en forgyldt Lilje med en Glasfod. Item 4 Bordkniive med to Skeder. Item 2 store Haandbækkener⁴⁾; derpaa staar det Hamborger Vaaben¹¹⁾. Item en lille forgyldt Kop; derpaa staar Jødehoveder¹²⁾ Item 2 Schouwer¹⁾ med forgyldt Fod; inden staar det Hamborger Vaaben¹¹⁾. Item en sølverne Kande; derpaa staar det Hamborger Vaaben¹¹⁾. Item 2 forgyldte Skaale; i den ene staar en brun Rose, i den anden en blaa Rose. Item 4 sølverne Skaale, i tre staar Herskabets Vaaben³⁾, i den ene de af Honstens Vaaben¹³⁾. Item en Brisilius¹⁴⁾, forgyldt med fire Fødder; deri staar Herskabets Vaaben³⁾. Item en forgyldt Kop med en Hank (lede), som Kong Kristoffer¹⁵⁾ gav. Item en forgyldt Kop, som Biskop Johan Schele af Lübeck gav; foroven staar en hvid forgyldt Borg. Item et Krydderifad (crutvat) af Blodsten⁴⁾. Item en Perlemoder i en Æske. Item et sølverne Fad med en høj Fod; paa Foden staar Herskabets Vaaben³⁾. Item en sølverne Kande; der staar Taarne paa Laaget, paa Foden staar 3 Herskabets Vaaben³⁾; den Kande gav de af Husum Hertug Alf. Item 2 store Trompeter-

vaaben, forgyldte; derpaa staar Herskabets³⁾ og det Honstenske Vaaben¹³⁾ (dette er igen udstreget og i Randen staar: Notabene: disse Vaaben bragte Wolmarus til Lübeck). Item en Kniv med sølverne Beslag, forgyldt; Fæstet er en Blodsten¹⁴⁾. Item 4 sølverne Bægere med et Federal (vodere), som Hr. Henrik Penell gav min naadige Herre.

Dette fornævnte Sølvsmæderi og Klenodier har Otte Bardewik paa min naadigste Herre Hertug Alfs Vegne paa saadan Tid, som forskrevet staar, modtaget til tro Bevarelse. Der var ved og over Wolmarus, Ernst Kælderknægt og Johannes Mostwerte, Wolmarus' Skolar¹⁵⁾. Af denne Skrift er to, den ene skaaret (kerued¹⁷⁾ ud af den anden; den ene har Wolmarus, den anden Otte Bardewik. (Paa Latin:) (Givet Sted, Tid og Dag som ovenfor skrevet.

1) Det nedertyske Ord Schouwer brugtes i Danmark endnu i 16. Aarhundrede; det betegner et meget stort Drikkekar med Laag, og de her omtalte synes at have haft to Fødder.

2) Hertug Adolfs Moder Elisabet stammede fra Brunsvig-Lüneborg.

3) Herskabets Vaaben var vel det kvadrerede Skjold, som ses i Hertug Adolfs Segl, med de to slesvigske Løver og det holstenske Nældeblad.

4) Det var almindeligt at vadske Hænderne før og vel ogsaa efter Maaltidet.

5) Salt spistes i rigelig Mængde, og Saltfadene var meget store.

6) Drikkhorn var i Middelalderen mere brugt end Bægere.

7) Calcedonius er en kostbar Stenart.

8) Skal være Gaffer med to lige Tænder, beregnede til at spise Konfekt eller Frugt. Men hvorledes passer denne Forklaring til den her anførte løse T. uden Gaffel?

9) Blodstenen var en rød Sten, der mentes at standse Blødninger, naar man holdt den i Haanden.

10) D. e. Guds Lam.

11) Hamborg stod i en vis Afhængighed af de holstenske Grever, og de mange Sager med Byens Vuaben er sikkert Gaver fra Staden til dens fyrstelige Herrer.

12) Jødehoveder, kendelig ved en ejendommelig spids Huc, brugtes oftere i Middelalderens Heraldik.

13) Hohnstein er et Slot i Omegnen af Hildesheim; Hertug Adolf havde i 1444 bortgiftet sin Søsterdatter, Adelheid af Oldenburg, til en Junker Ernst, Greve af Hohnstein.

14) Hvad en Brisilius er, ved jeg ikke.

15) Den danske Konge Kristoffer af Bayern.

16) D. e. Lærling.

17) Sammenlign karve, at skære itu, hvoraf Karve- eller Kærvestok. Et saadant udskåret Brev kaldtes ogsaa en Kærveseddel.

II.

Flensborg i Martsdagene 1848.

Ved Fru Elfride Fibiger.

Mellem den Samling Papirer og Dokumenter af kulturhistorisk Indhold, min Fader, afdøde forhenværende Overtoldinspektør for Hertugdømmet Slesvig,

8) Skal være Gaffer med to lige Tænder, beregnede til at spise Konfekt eller Frugt. Men hvorledes passer denne Forklaring til den her anførte løse T. uden Gaffel?

9) Blodstenen var en rød Sten, der mentes at standse Blødninger, naar man holdt den i Haanden.

10) D. e. Guds Lam.

11) Hamborg stod i en vis Afhængighed af de holstenske Grever, og de mange Sager med Byens Vuaben er sikkert Gaver fra Staden til dens fyrstelige Herrer.

12) Jødehoveder, kendelig ved en ejendommelig spids Huc, brugtes oftere i Middelalderens Heraldik.

13) Hohnstein er et Slot i Omegnen af Hildesheim; Hertug Adolf havde i 1444 bortgiftet sin Søsterdatter, Adelheid af Oldenburg, til en Junker Ernst, Greve af Hohnstein.

14) Hvad en Brisilius er, ved jeg ikke.

15) Den danske Konge Kristoffer af Bayern.

16) D. e. Lærling.

17) Sammenlign karve, at skære itu, hvoraf Karve- eller Kærvestok. Et saadant udskåret Brev kaldtes ogsaa en Kærveseddel.

II.

Flensborg i Martsdagene 1848.

Ved Fru Elfride Fibiger.

Mellem den Samling Papirer og Dokumenter af kulturhistorisk Indhold, min Fader, afdøde forhenværende Overtoldinspektør for Hertugdømmet Slesvig,

Johan Michael Andreas Müller, har efterladt sig, findes en Række Skrivelser, belysende Forholdene og Begivenhederne i Hertugdømmerne før og efter 1848. Blandt disse Skrivelser, hvoraf de væsentligste ville blive benyttede i mine Livserindringer, findes nedenstaaende, min Fader fra Flensborg tilstillede Brev, skreven af derværende Toldkontrollør Svend Møller. Bringet det end ikke store Nyheder, giver det dog et ret livligt Billede af Tilstandene i Byen i Oprorets første bevægede Uger, saaledes som de maatte tegne sig for en loyal dansk Embedsmand. Det gengives bogstavret efter Originalen.

Elfride Fibiger.

Høistærede Hr. Justiceraad!

Flensborg, d. 15. April 1848.

Skjøndt jeg i denne urolige Tid, vi har oplevet, har fulgt mit Princip at leve stille og tilbageholdende som tidligere, saa har jeg dog seet og erfaret næsten lige saa meget som de fleste Beboere her, og vil jeg derfor i Følge Hr. Justiceraadens Ønske forsøge at skildre paa Papiret, hvad jeg veed er Sandhed, og enkelte Rygter, som ellers have circuleret her. Fredagen d. 24 Marts om Middagen kom Efterretningen fra Rendsborg, at Fæstningen var taget i Besiddelse af nogle Hundrede Jægere med Prindsen af Noer i Spidsen, og at der strax i Kongens Navn havde dannet sig en prov. Regjering for Hertugdømmene; allerede Dagen efter passerede alle de Officerer, som ikke vilde svige deres Eed mod Kongen eller deeltage i Oprøret, igjennem Flensborg nordpaa; med dem fulgte endeel Soldater, men som dog Dagen efter vendte tilbage til Slesvig. Blandt Officererne vil jeg kun nævne Kammerherre Holstein ved Dragonerne, som kjørte nordpaa, hvorimod begge hans

Sønner blev ved de oprørske Tropper. Om Søndag Formiddag kom en Skrivelse fra den saakaldte prov. Regierung til de forskjellige Autoriteter i Flensborg, hvori de bleve opfordrede til at anerkjende sanne samt opgive Kassernes Behold etc. Borgermester Callisen lod endnu under Prækenen sammenkalde samtlige deputerede Borgere, og saavel han som Niemann, Holm og andre gode Patrioter opfordrede Borgerne til at vige Overmagten, anerkjende og finde sig i alt; de fleste Borgere vare saa verdutst, at de allerede troede, at Kniven sad dem for Struven, og indvilligede i Alt, idet de allerede i Aanden saae das grosse deutsche Vaterland midt imellem dem, og nogle faae Borgere, som vilde gjøre Indvendinger, at der jo endnu ingen Magt var, som de behøvede at vige for, og at det var tidsnok, naar denne indfandt sig, bleve overdøvede, og den prov. R. anerkjendt. Dette overilede Skridt er senere blevet strængt dalet (sic) af den menige Mand og havde nær udbrudt til Oprør i Byen, førend de danske Tropper trak ind. Hvad Toldamtet angaaer, da erholdt det en lignende Skrivelse, og saavildt jeg har erfaret, skrev Kirchhoff og Oehl øiebliklig i denne Anledning til Justiz. Steenstrup; om de erholdt mundtlig eller skriftlig eller intet Svar, er mig ubekjendt, men at de begge endnu samme Dag anerkjendte den prov. R. samt meddeelte denne de forlangte Oplysninger, veed jeg. Af os Underembedsmænd blev intet forlangt eller nogenting meddeelt os af vore Foresatte, og deels af denne Grund, deels fordi jeg var gandske og aldeles blottet for Penge efter betalte Nytaarsregninger, Barnedaab og Confirmation, og deels fordi min Kone og en af Smaaepigerne vare syge, var jeg nødsaget at blive her i Byen og passe mine mig anviste Forretninger, som om intet var forefaldet, og meget lidet havde vi ogsaa at bestille. Tirsdagen d. 28 Marts gik Rygtet fra Morgenstunden af, at en uhyre Mængde Tropper af forskjellige Nationer saavelsom en Masse frivillige Studenter og andre væltede sig mod Flensborg, forli

der var saa fuldt overalt, at der intetsteds var Plads for dem, og at det nok nu saa galt ud for de Danske og Dansksindede; denne Masse indskrænkede sig imidlertid til omtrent 1000 Mand Soldater og næsten lige saamange Frivillige, hvoriblandt 300 Studenter og Advokater og nogle faae Officerer under Anførsel af den gamle Oberst Krolm fra Glücksborg; disse Tropper drog ind i Staden under Musik og Sang „stammverwandt“, og den sydre Deel af Byen blev tildeels illuminert; efterat de havde udhvilet dem lidt og spiiist, ikke som regulaire Tropper deres egen, men Borgernes Mad og derved i det mindste de Frivillige gjort Pretensioner, begyndte Promenaden op ad Byen fra Südermarked. Kl. 10 kom Rygtet til os, at Byen var i fuldt Oprør, at Vinduer og Døre bleve indslaaede og alt demoleret hos de Dansksindede, og at man skulde være parat at sætte Lys i Vinduerne, naar Sværmen kom forbi, paa samme Tid erholdt jeg Ordre fra Toldinspectionen at indfinde mig i Toldpakhuset og holde Vagt hele Natten, da Rygtet gik, at dette skulde brændes af. Dette var en casus criticus for mig, men Subordination maae overholdes, og efterat jeg havde forsøgt at berolige min fortvivlede Familie og lovet at vende tilbage, hvis jeg bemærkede den mindste Tumult, begav jeg mig til Pakhuset; paa Gaden forefandt jeg mange Mennesker, men alt roligt i Norden af Staden, og ved at gaee videre erfarede jeg, at hele Tumulten havde indskrænket sig til nogle indslaaede Vinduer hos Andr. Christiausen og Sang og Skrig, men at det dog var lykkes Byens Borgere, som patrullerede i smaa Hobe med hvide Bind om Armene, at berolige Mængden; herefter begav jeg mig til Pakhuset, hvor ligeledes 24 Borgere holdt Vagt, og alt var roligt, og efterat jeg derpaa havde været et Øieblik hjemme, gik jeg igjen til Pakhuset og blev der hele Natten. Siden den Dag strømmede alt, hvad den prov. R. kunde opbringe af Militaire og Frivillige, hertil Flensborg som et godt Spiiskammer og som en Stad, der skulde lut-

tres lidt i Ilden, men uagtet her kom allehaande phantastiske Skikkelser og allehaande Skravsammensgods hertil, saa passerede dog næsten ingen Uordener, skjøndt man hver Aften svævede i Frygt, naar de begyndte at samles paa Gaderne; en Aften forlangte en Høb af et Par Hundrede, at Andr. Christiansen skulde heise den trefarvede Fane paa sit Huus, men han lystrede ikke Commando, og Hoben trak brummende væk; en anden Aften henad Midnat trængte en Skare ind i hans Huus under det Paaskud, at han havde skjult Geværer, de gjennem søgte Huset, men fandt intet og trak igjen væk, saa Flensborgs Indbyggere kom nogenledes med Skrækken derfra, paa det nær at de nær havde ædt dem leds og intet betalte derfor. Onsdagen d. 29 Marts leiede Kontr. Møller en Jagt, pakkede alt sit Tøideri og gik til Kjøbenhavn, men har haft en lang Reise; Dagen iforveien var Justiz. Steenstrup gaaet over Holnis til Arroø og derfra videre, men dette erfoer vi først langt senere; Advocat Blauenfeldt havde ogsaa indskibet sig til Kjøbenhavn, men blev af Oprørerne anholdt ved Holnis, Jagten maatte vende om, og han selv gaae tilfods mellem 2 Dragoner til Flensborg, hvorfra han strax blev ført til Rendsborg. Fartøiet blev ved Ankomsten hertil udlosset, Papirerne væktaget, men formodentlig er der intet den prov. R. mistænkelig forefundet deri, eftersom Blauenfeldt senere skal være arriveret til Kjøbenhavn, hans Kone ligger syg her af Skræk. Efterat vi en 8te Dage, nemlig Underembedsmændene, havde vandret om som vildfarende Faar, bleve vi en Dag henkaldte til Capt. Oehl, som i den prov. R. Navn skulde forespørge os, om vi ønskede at blive i vor Tjeneste og varetage Forretningerne som sædvanlig. Da dette paa en Maade var at anerkjende den prov. Regjering, saa gik jeg hjemme fra med det Forsæt at sige mig derfra, men Capt. Oehl var aldeles derimod og meente, at der laae aldeles ikke noget i, da vi jo kun forpligtede os til at passe Kongens Forretninger efter de bestaaende Love,

og saalænge der ikke blev forlangt noget derimod stridende af os eller Eed eller Haandslag eller deslige, saa meente han, at det vilde blive bedre optaget, om vi blev paa den Post, som Kongen eller Kollegiet havde anbetroet os, end alle at gaae derfra, hvorved der jo vilde blive en stor Uorden i hele Toldvæsenet. Efter lang Betænkning og efter at have hørt, at alle havde sagt ja, sogar den nye Kontrolleur, Capt. Høhling, en Kjøbenhavnner af Fødsel og speciell Ven af Kongen, gav jeg ogsaa med tungt Hjerte mit ja, i det Haab at den retfærdige Sag snart skulde vinde Seier; senere har vi alle maattet erklære os angaaende flere Puncter mod Regieringscommissionen i Hadersleben, men saavel Justizr. Steenstrup som Minister Blume have senere erklæret, at der ikke vilde blive lagt os noget til Last, da vi ellers i eet og alt have passet vor Pligt efter de bestaaende Love, og det hverken tilkom den prov. R. at indsætte eller afsætte nogen. Imidlertid har det dog været en afskyelig Tid ogsaa i denne Henseende, som jeg ikke vilde ønske tilbage for meget godt, og det er ingen Spøg at sidde med Kone og flere Børn og ingen Penge have, og det var ikke at tænke paa at sælge noget af vores Tøi for at faae Reisespenge, thi ingen vilde kjøbe. Vores mindste lille Barn vilde vi vende til Luften, ifald det ikke var til at udholde længer, men Følgen deraf var en hidsig Feber, som først nylig har forladt hende, og hvorved hun ikke alene har maattet medicinere, men sogar brugt Iglar, ja det var en fortvivlet Tid, og endnu troer alle Mennesker, at det skal vende tilbage ved Preussernes Hjælp, men Gud forbyde det, da maatte vi løbe derfra.

Hvad nu Fjendtlighederne selv angaaer, saa begyndte disse paa en Maade et Par Dage efter, at de første schl. holst. Skarer var draget herind, idet nemlig en uskyldig Postdampskib løb lige ind til Skibsbroen for at afhente Matroser, men blev af Studenterne, Jægere etc. hilset med en Kugelregn, hvoraf nogle naaede over til Skibet, hvorpaa det vendte om

og lagde sig en Timestid ude i Fjorden og derpaa seilede derfra. Denne Heltegjerning oplivede Modet, og et Par (Dage) efter droge henved 1500 Mand til Apenrade, hvor en Krigsbrig laae for Anker og havde hentet Borgermester Schow ombord for at sørge lidt for hans Opdragelse; Briggen sendte en eneste Kugle hen over Hovedet paa dem, og denne gjorde et saa mægtigt Indtryk paa (dem), at de trak dem tilbage i Skoven og først henad Aftenen vovede at druge ind i Apenrade. 2 Øievidner har talt om denne Affaire ved deres Tilbagekomst, den ene en Soldat sad paa den Vogn, hvor Kuglen susede hen over, og han forsikkrede, „dat wär en egen Gefühl, wenn man so en Kugel hört“, hans Kammerad var efter hans egne Ord falden i Almagt derover; den anden, en Frivillig erklærede, „wir sassen nett da, de verdammte Brunmer hätte uns in fif Minuten to Brei schüten können“. Besjælet af et saadant Mod kom de et Par Dage efter tilbage til Flensborg, da de danske Forposter havde viist sig. Havde dengang 2000 danske Soldater forfulgt dem, med lidet Cavallerie og et Par Kanoner, saa var, efter hvad de selv sagde, alt Militairet gaaet over, og Studenterne og de Frivillige havde faaet dygtig Byrst, men det var ikke godt at vide, og havde maasket ogsaa kunnet gaaet anderledes. De danske Tropper trak sig mere til Vesten, og siden tiltog Mængden her, saa vi tilsidst havde omtrent 7000 Soldater og 3000 Frivillige, næsten alle i Flensborg, i Quarteer, og med denne Masse steeg Modet hos hver enkelt. Imidlertid opererede de Danske saa godt, at de her var i en evig Uvished, hvor Hovedstyrken egentlig var. Fredagen d. 7 April forsøgte de Danske en Landgang ved Holnis, som vistnok kun var fingeret, for at trække Tydskerne derhen og udmatte dem, om Løvedag Eftermiddag rykkede Dansken frem til Bau og indtog den med Storm, men trak sig om Aftenen igjen lidt tilbage, men om Søndag Morgen den 9 April gik det igjen for sig omtrent Kl. 9, og Kl. 11 kom det

fjendtlige Infanterie i største Uorden igjennem Flensborg, dødelig træt og utilfreds med deres Officerer, som tildeels havde opholdt sig inden for Nørreport i Flensborg; de havde ikke engang Lyst til at flygte, men sagde „wir sind doch umringt, laszt uns bleiben“, imidlertid gik de dog langsom fremad og undkom tildeels. Dette var de forreste, de bageste saavel som nogle Frivillige kom i det samme fægtende og skydende, forfulgt af de Danske tilsyne oppe paa Bjerget og ned ad Harrisleerveyen, og vi saa alt fra vore Vinduer. Paa samme Tid havde et par Kanonbaade og et Dampskib med nogle Skud skræmmet en Deel Jægere og Frivillige ud af Kobbermølleskoven, og sendte dem af og til en lille Hilsen af Kartæscher paa Chausseen. Til Slutning concentrerede alt sig paa Bjerget oven for Nystaden; her havde de Danske en haard Tour, da de modigste fjendtlige her holdt Stand, og de fordrevne Jægere og Frivillige fra Chausseen klattede op ad Bjerget og faldt dem i Rykken; men de vaklede ikke, uagtet det var en forskrækkelig Skyden, og Skibene ikke kunde hjælpe, da de risikerede at skyde saavel Ven som Fjende, saa nær var de paa hinanden, men endelig maatte Insurgenterne tage Flugten, og nu gik det ned ad Bakken, i Nystaden bleve Vinduerne tildeels skudt ind, og imellem Nystaden og Frederiksens Huus sendte Dampskibene Kugler efter de Flygtende, og vi ventede intet mindre end at faae vort Huus beskudt, ifald de flygtede derind for at skyde ud af Vinduerne; men de Danske var dem for gesvindt i Hælene, og nogle gienede dem af, saa de ikke kom ind ad Nørreport. Da gik det over paa Tømmerpladsen, og her bleve de sidste fangede eller saarede; det sidste af Affairen fik jeg ikke at see, thi da den nærmede sig vores Huus, og Skibene viste deres Tænder imod os, pakkede jeg min Kone og Børn hen i en Kakkellovnskrog i et Bagværrelse, men kunde da ikke faae Tilladelse selv at vende tilbage. En Matros, som satte nogle Soldater iland og selv havde

Lyst at fægte med, fik knust sit Laar af en Kugle lige for vor Dør og blev baaret ind hos min Vært, hvor han laae og blødte, inden vi fik hentet Hjælp, og Benet er senere sat af ham. Ja det var en skrækkelig Dag, og hele Eftermiddagen kom de Saarede kjørende os forhi, og om Aftenen trak de seierrige danske Tropper ind med alle deres Fanger i Midten, hvoriblandt Advokater, Studenter, som enten vilde seire eller døe, og dog ikke havde et Saar engang; som bekjendt kan jeg nævne en Rantzau-Breitenburg, en Reventlow-Sandberg, den yngre Walther, Hestermann, en v. Krogh, en Søn af Amtmand Rumohr og flere Andre. Pastor Lorenzens Søn fra Adelhye var blandt de Døde. Hvor mange Saarede, Døde eller Fangne, der har været, er det ikke mulig at faae at vide, dog anslaaer man de Døde og Saarede til 4—500 paa begge Sider, og de Fangne til over 1000 paa Oprørernes Side. Prindsen af Noer indfandt sig først, da Slaget var tabt, han lod da Hertugen af Glücksburg stikke Næsen lidt ud af Nørreport, og da denne lugtede Krudtet, vendte han sporenstreichs om, lod „die Loorbeeren in Sticken“, og flygtede med Prindsen af Noer, Krigskassen og alt ud af Staden; med dem flygtede Pastorerne Lorenzen, Vollquarts, Vildhagen, Nane Jürgensen etc. og undslap lykkelig, da vore Dragoner ved Handewitt var kommet i et Morads, ellers havde de taget hele Stadsen. Jeg maane nu fatte mig i Korthed, da Posten snart skal afgaae, og jeg gjerne ønskede Brevet bort idag Søndag. Hele Magistraten er blevet her, men optaget meget unaadig af Kongen, og slet ikke været for ham, som man fortæller; kuns Amtmand Warnstedt har havt Audients og erholdt sin Kammerherrenøgle, skjøndt han, som man siger, ligesaa godt som de andre har holdt de indkaldte Soldater tilbage. Hvorledes det skulde gaae Kirchhoff i Henseende til de til den prov. R. indbetalte Penge, veed jeg ikke, hans Stilling har været meget kritisk. Vi har nu for Øieblikket Roe, og jeg stoler paa Gud og vore

gode Tropper, men her hersker dog en underlig, nedtrykt Stemning, da man bestandig frygter, at Preussen pludselig skal falde over os, førend nogen anden Hjælp kan komme, derfor ligger ogsaa Handel og Skibsfart endnu næsten stille, og Andr. Christiansen sender sine Varer til Kjøbenhavn. Vore Tropper ligge næstendels i Slesvig og Forposterne noget hen ad Rendsborg, men ganske rolig, og man veed aldeles ikke, hvorledes alting forholder sig

III.

Efterskrift.*)

Til min artikel: „Et folk og et statskup“ er benyttet utrykte kilder — både manuskripter, breve og direkte meddelelser —, akter, betænkninger, historiske og statsretlige arbejder i en sådan blanding, at citering enten vilde blive betydningsløs eller opfylde siderne med noter i stedet for med tekst.

Kun finder jeg anledning til at bemærke, at jeg angående indsamlingen af underskrifter på den første masseadresse og deputationen nøje har fulgt et anonymt arbejde: „Ur Finlands nyaste historia“ I, hvis pålidelighed er mig bekendt, hvori jeg har isprængt træk fra styrmand N y l a n d e r s „Den stora deputationen.“

*) Disse Litteraturhenvisninger skulde have afsluttet Hr. Berendsens Afhandling: Et Folk og et Statskup, men er ved en Fejltagelse komne Red. saa sent i Hænde, at de først kunde blive trykte paa dette Sted.

gode Tropper, men her hersker dog en underlig, nedtrykt Stemning, da man bestandig frygter, at Preussen pludselig skal falde over os, førend nogen anden Hjælp kan komme, derfor ligger ogsaa Handel og Skibsfart endnu næsten stille, og Andr. Christiansen sender sine Varer til Kjøbenhavn. Vore Tropper ligge næstendels i Slesvig og Forposterne noget hen ad Rendsborg, men ganske rolig, og man veed aldeles ikke, hvorledes alting forholder sig

III.

Efterskrift.*)

Til min artikel: „Et folk og et statskup“ er benyttet utrykte kilder — både manuskripter, breve og direkte meddelelser —, akter, betænkninger, historiske og statsretlige arbejder i en sådan blanding, at citering enten vilde blive betydningsløs eller opfylde siderne med noter i stedet for med tekst.

Kun finder jeg anledning til at bemærke, at jeg angående indsamlingen af underskrifter på den første masseadresse og deputationen nøje har fulgt et anonymt arbejde: „Ur Finlands nyaste historia“ I, hvis pålidelighed er mig bekendt, hvori jeg har isprængt træk fra styrmand N y l a n d e r s „Den stora deputationen.“

*) Disse Litteraturhenvisninger skulde have afsluttet Hr. Berendsens Afhandling: Et Folk og et Statskup, men er ved en Fejltagelse komne Red. saa sent i Hænde, at de først kunde blive trykte paa dette Sted.

v. d. Vlugts lille bog om den internationale adressers skæbne i St. Petersborg er foruden paa hollandsk udkommet paa fransk under titlen „Pour la Finlande“ — jfr. Norman-Hansens rapport i „Tilskueren“ September 1899 —. P o b j e d o n o t s e f f s i teksten nævnte skrifter findes i vidtløftigst skikkelse paa engelsk og fransk, men det tyske sammendrag — „Streitfragen der Gegenwart“ — er fuldt tilstrækkeligt til bedømmelsen.

For danske findes Finlands juridiske forhold udmærket skildrede af N y h o l m i „Finlands Stilling i det russiske Kejserrige“ og dets økonomiske af N. C. F r e d e r i k s e n : „Finland, dets private og offentlige Økonomi“. Jfr. min artikelserie under rubriken „Finland“ i Salmonsens leksikon.

I v a r B e r e n d s e n .

IV.

Rigsdagsvalget den 8. Marts 1902.

Ved det den 8. Marts d. A. paa Grund af Rigsdagsmand Gustav Johannsens Død foretagne Udfyldningsvalg i 1. slesvigske Valgkreds (Haderslev og Sønderborg Amter), blev de Danskes Kandidat, Redaktør Jessen i Flensborg, valgt med 10,058 Stemmer, medens den tyske Kandidat, Pastor Jacobsen i Skærbæk, fik 4539, den socialdemokratiske Kandidat, Skræddermester Mahlke i Flensborg, 487 og 35 Stemmer var splittede. De efterfølgende Tal er en Gengivelse af de officielle Resultater i de enkelte Valgdistrikter.

v. d. Vlugts lille bog om den internationale adressers skæbne i St. Petersborg er foruden paa hollandsk udkommet på fransk under titlen „Pour la Finlande“ — jfr. Norman-Hansens rapport i „Tilskueren“ September 1899 —. P o b j e d o n o t s e f f s i teksten nævnte skrifter findes i vidtløftigst skikkelse paa engelsk og fransk, men det tyske sammendrag — „Streitfragen der Gegenwart“ — er fuldt tilstrækkeligt til bedømmelsen.

For danske findes Finlands juridiske forhold udmærket skildrede af N y h o l m i „Finlands Stilling i det russiske Kejserrige“ og dets økonomiske af N. C. F r e d e r i k s e n : „Finland, dets private og offentlige Økonomi“. Jfr. min artikelserie under rubriken „Finland“ i Salmonsens leksikon.

I v a r B e r e n d s e n .

IV.

Rigsdagsvalget den 8. Marts 1902.

Ved det den 8. Marts d. A. paa Grund af Rigsdagsmand Gustav Johannsens Død foretagne Udfyldningsvalg i 1. slesvigske Valgkreds (Haderslev og Sønderborg Amter), blev de Danskes Kandidat, Redaktør Jessen i Flensborg, valgt med 10,058 Stemmer, medens den tyske Kandidat, Pastor Jacobsen i Skærbæk, fik 4539, den socialdemokratiske Kandidat, Skræddermester Mahlke i Flensborg, 487 og 35 Stemmer var splittede. De efterfølgende Tal er en Gengivelse af de officielle Resultater i de enkelte Valgdistrikter.

Haderslev Amt.

Valgdistrikt	Jessen	Jacob- sen	Mahlke	Spilttet
Haderslev	462	811	139	7
Aarø	38	16	—	—
Højstrup	98	28	4	—
Garup	15	16	—	—
Øsby	66	34	—	—
Halk	58	21	—	1
Hejsager	27	22	—	—
Starup	85	14	4	1
Kelstrup	25	21	1	—
Nørre Vilstrup	12	18	—	—
Sønder Vilstrup	9	55	—	—
Mastrup	58	33	3	—
Højtrup	47	32	2	1
Sønderballe	47	35	1	—
Gammel Haderslev	39	94	19	1
Sønder Otting	45	33	7	—
Moltrup	82	6	—	—
Bjærning	35	16	1	—
Ladegaard I.	34	79	7	—
Aastrup og Sillerup	70	50	1	—
Vonsbæk	97	12	—	2
Over Jersdal	63	23	—	—
Arnitlund	72	6	—	1
Ustrup	86	21	—	5
Skrydstrup	100	17	—	—
Ladegaard II	100	29	—	—
Hømmelev	102	16	3	—
Aller og Stobhum	90	15	—	—
Anslet og Fjelstrup	155	17	—	1
Bæk	37	18	—	—
Bjærndrup	46	3	—	—
Bøgeskov	91	12	—	—
Tyrstrup	133	46	4	—
Frørup	50	20	3	—
Hjærndrup	49	7	1	—
Stepping	112	18	—	1
Vojens	106	96	—	—
Oksenvad	107	41	—	1
Lert	48	45	—	—
Sinmersted	86	2	2	—
Kolsnap	153	25	—	—
Sommersted	63	57	1	3
Agerskov	110	13	1	—
Allerup	14	12	1	—

Valgdistrikt	Jessen	Jacob- sen	Mahlke	Splittet
Arrild	50	32	1	—
Astrup	40	6	—	—
Bevtoft.	77	15	—	1
Vodder og Gaansager	133	22	1	—
Branderup	162	25	2	—
Brøns	106	11	—	—
Rangstrup	92	9	—	—
Arnum	106	67	—	1
Hønning	28	16	—	—
Hvidding	143	42	—	1
Hyrup II	41	3	—	—
Mellerup	46	2	—	—
Øster Gasse	63	18	6	—
Raaager	83	18	—	1
Skærbæk	93	124	4	—
Stenderup	37	28	—	—
Strandelhjørn	74	10	—	—
Tirslund	74	8	—	—
Toftlund	52	82	1	—
Rødding	105	62	3	—
Hygum	93	19	1	—
Fæsted	79	5	4	—
Hjortvad	20	9	—	—
Lintrup	44	15	1	—
Tornum	28	7	—	2
Dover	41	27	—	—
Hjerting	61	4	1	—
Langetved	34	10	1	—
Københoved	50	4	—	—
Skodborg	129	67	1	—
Grønnebæk	36	21	—	—
Jels	106	40	—	—
Øster Lindet	139	21	—	—
Endrupskov	83	14	1	—
Gram	164	35	5	—
Fol	35	16	—	—
Brendstrup	28	29	1	—
Kristiansfelt	27	57	1	—
Haderslev Amt	6224	3005	240	31
Sønderborg Amt.				

Valgdistrikt	Jessen	Jacob- sen	Mahlke	Splittet
Sønderborg	198	434	88	1
Avgustenburg	19	89	4	—

Valgdistrikt	Jessen	Jacob- sen	Mahlke	Splittet
Nordborg By	90	116	2	—
Nordborg Landsogn	189	32	2	—
Okshøl	161	41	3	—
Hagenbjærg	127	50	2	—
Svendstrup	201	36	—	—
Egen Sogn: a. Dynneved-Egen . .	86	13	1	—
b. Elstrup-Guderup .	147	38	1	—
Ketting	82	55	9	—
Notmark	156	41	4	—
Asserballe	120	40	3	—
Tandslet	172	34	9	—
Lysabild Sogn: a. Lysabild-Sarup	139	25	3	—
b. Skovby-Viby . .	60	41	1	—
Kajnæs (Hjortholm)	160	15	—	—
Hørup-Majbøl	161	22	7	—
Ulkehøl Sogn: a. Ulkehøl-Kær . .	108	33	10	—
b. Vollerup-Sundsmark	97	24	4	—
Dybbøl-Nyby	241	37	8	2
Sottrup	249	48	1	1
Ullerup Sogn: a. Ullerup-Blans . .	213	37	5	—
b. Avnbøl-Bøgeskov	135	29	—	—
Broager Sogn: a. Broager-Mølmark	231	94	36	—
b. Iller-Gammelgab	80	22	16	—
c. Skelle-Dynt . .	121	32	2	—
d. Egersund . .	91	56	26	—
Sønderborg Amt	3834	1534	247	4
Haderslev Amt	6224	3005	240	31
Tilsammen	10058	4539	487	35

I Sammenligning med Valget i 1898 har de danske Stemmer haft Fremgang i Haderslev Amt, men Tilbagegang i Sønderborg Amt. Karakteristisk er det derved, at det danske Stemmeantal er steget stærkest paa Steder i Haderslev Amt, hvor Køllerpolitikken har ramt haardest, medens det er sunket betydeligst paa de Steder i Sønderborg Amt, der hidindtil er blevne mest forskaanede af Køllerpolitikken. En nærmere Omtale af Valgresultaterne følger i næste Hæfte.

Sproglige ændringer.

Af Nikolaj Andersen.

II.

Sproget er det middel, hvorved vi meddeler andre indholdet af vor tænkning. At tænke er enten at sammenfatte enkeltforestillinger til begreber eller at forbinde begreber til domme og slutninger. I begge tilfælde er altså begrebet en fremtrædende enhed.

Den til begrebet svarende enhed i sproget er ordet, der ligesom fastholder hint og bærer det ud til yderverdenen. Ordet er ligesom begrebets legemliggørelse. Jo større mangfoldighed af begreber derfor et menneske er i besiddelse af, desto flere ord må han have til sin rådighed for på nøjagtig men muligst kortfattet måde at kunne åbenbare sin bevidstheds fylde, medens den, hvis begreber er få, kun behøver et forholdsvis ringe antal ord for at give sine tanker et tilsvarende udtryk.

Og hvad der således er sagt om den enkelte, gælder tillige for folkeslagenes vedkommende; thi et folke-

samfund med fælles sprog kan betragtes som et samlingsindividuum, hvis nationale ordforråd i reglen vil svare til dets større eller mindre begrebsrigdom. I al almindelighed vil vi derfor også omvendt kunne drage den slutning, at jo større eller mindre et folkeslags ordforråd er, desto videre eller snævrere må også dets åndelige synskres være. Men jeg siger med vilje i almindelighed; thi såsnart vi i særlige tilfælde vil anstille en sammenligning, støder vi straks på betydelige vanskeligheder.

En sådan vanskelighed ligger bl. a. deri, at to forskellige sprogs betegnelser for de samme begreber langt fra altid dækker hinanden i antal. På den ene side kan nemlig det samme begreb, for hvilket der i det ene sprog kun haves et enkelt særegent udtryk, i et andet som oftest betegnes ved to eller flere jævngyldige. Således haves for begrebet „en stav af mådelig længde og tykkelse, især til at støtte sig ved“ i tysk kun det ene ord *stock*, men i dansk både *stok* og *kæp*; og omvendt betegnes begrebet „en mand som nærer sig af at slagte kvæg“ i dansk ved det ene ord *slagter*, medens det i tysk kan gengives både ved *schlachter*, *fleischer* og *metzger*. På den anden side forekommer det ikke så sjælden, at flere begreber, der i det ene sprog må gengives ved lige så mange ord, i et andet kan udtrykkes ved en og samme betegnelse. De forskellige begreber f. eks., der i dansk betegnes ved *ræv*, *fuks* (rød hest), *takvinge* (sonnerfugl), *rus* (ung student), *guldmønt*, *ovnrør* o. fl. a., kan af tyskerne udtrykkes ved det ene ord *fuchs*; og omvendt kan de fire forskellige begreber, der i tysk betegnes ved *schrift*

(skridt), *tritt* (indretning på en vogn til at træde på, når man stiger op eller ned), *sprosse* (tværtræ i en stige) og *stufe* (vandret flade på en trappe) på dansk gengives ved det ene ord *trin*. Men desuden indtræder også undertiden det tilfælde, at et begreb, der i det ene sprog kan betegnes ved et enkelt ord, i det andet kun kan udtrykkes ved en frase, d. v. s. et af flere ord bestående led af en sætning. Tager vi f. eks. det begreb, der på tysk findes udtrykt i ordet *gebirgsausläufer*, så vil vi finde, at det på dansk vel næppe kan gengives kortere end ved *sidegren af en bjærgkæde*; eller man tage til gengæld begrebet „en lyngklædt bakke“, for hvilket vi på dansk jo har ordet *lyngbakke*, men som på tysk kun kan udtrykkes ved frasen *mit haidekraut bewachsener hügel*.

En anden vanskelighed ligger i selve beregningen af ordenes antal i hvert af de enkelte sprog. Ganske vist har vi for de enkelte kultursprogs vedkommende ordbøger nok, som enhver, der har tid og tålmodighed, let kan få lov til at tælle i. Men uheldigvis er de fleste af disse ordbøger ikke ret egnede til uden videre at tjene som grundlag for en objektiv sammenligning. Det beror i hvert enkelt tilfælde nemlig både på vedkommende ordbogs særlige formål og forfatterens personlige skøn, hvor stort et antal ord der er medtaget. Således findes der i Såbys danske retskrivningsordbog henved 30,000 ord, medens tredje udgave af Kapers dansk-tyske håndordbog efter en løselig beregning indeholder over det dobbelte antal danske ord. På tilsvarende måde finder jeg i Dudens tyske ortografiske ordbog kun henved 27,000 tyske ord, men i

anden udgave af Kapers tysk-danske ordbog ca. 78,000, altså næsten det tredobbelte. Eibes engelsk-danske ordbog byder os rigelig 36,000 og Thieme-Preussers „Wörterbuch der englischen und deutschen sprache“ henved 80,000 engelske ord, men „Century Dictionary“ anslår tallet af engelske ord til omtrent 200,000 o. s. v. Selvfølgelig kan der indvendes, at man ved en sammenligning bør holde sig til de fuldstændigste ord-bøger i hvert af de pågældende sprog; men hvor er så grænsen mellem ufuldstændighed og overkomplet-hed? Enhver, der med nogen opmærksomhed har set i en større ordbog, vil sikkert have fundet adskillige udtryk, som han dels af hensyn til deres forældede præg eller alt for nybagte udseende, dels på grund af deres udenlandske karakter eller bygdemålsagtige be-skaffenhed næppe tør regne til vort nuværende al-mindelige nationale ordforråd; og enhver, der har haft med oversættelser at bestille, vil omvendt lige så sik-kert have gjort den erfaring, at netop de ord, man søger i vedkommende ordbog, som oftest er onskabs-fulde nok til ikke at findes.

Men hvad enten man vil kalde et tungemåls ord-forråd stort eller lille i forhold til andre, så er det i alt fald i sig en foranderlig størrelse. Thi stilstand kender naturen jo ikke. Enten er der fremskridt eller tilbagegang: redskaberne for den menneskelige virken og genstandene for den menneskelige tænkning må en-ten forøges eller formindskes. Og denne begrebernes forøgelse eller formindskelse medfører ganske naturlig en tilsvarende

Ændring af ordforrådet.

I de fleste tilfælde turde det dog være således, at der hverken er udelukkende fremskridt eller udelukkende tilbagegang, men at ordforrådet beriges i enkelte retninger, medens det samtidig mindskes i andre.

Holder vi os først og fremmest til ordforrådets berigelse, så vil vi ved nærmere betragtning snart få at se, at der med hensyn til indførelsen af nye betegnelser både er fremmede og hjemlige kilder at øse af.

De fremmede kilder er simpelthen andre nationers tungemål. Ved at komme i berøring med fremmede folkeslag lærer vi nye genstande, indretninger og opfattelser at kende, og det ligger da meget nær, at vi til betegnelse af de nye begreber benytter de ord, vi har hørt af de fremmede.

På denne måde har vort danske sprog allerede i ældre tider optaget talrige fremmede ord, der er indførte samtidig med de pågældende begreber.

Navnlig har dette været tilfældet med en stor del ord, der er komne til os over Rom, hvis mægtige kulturelle indflydelse gennem lange tider har gjort sig gældende i de nordiske lande.

Allerede det hedenske Rom har således efterladt enkelte spor i vort sprog.

Dette kan historisk forklares på følgende måde. I de første århundreder af vor tidsregning udbredte romerne efterhånden deres verdenshandel helt op over Nordens grænser og trådte således i umiddelbar forbindelse med vore forfædre. Romerske *mercatores* (købmænd) drog med deres *kister*

og *sukke* langs Vejksel og Oder til Gulland, Øland og Bornholm samt langs Rinen og dernæst videre til Jylland; og fra deres *mercatus* (handel, handelsplads) har vi da vort *marked*, sønderjysk *mer'ke*, ligesom *kiste* er en umiddelbar overforelse af det latinske *cista* (dengang udtalt *kista*, der atter er det græske *kisté*) og *suk* af det latinske *succus* (grækernes *sakkos*). Vore forfædre kendte für deres berøring med romerne intet til rede penge: deres kvæg og våben var hele deres formue; men når de solgte noget til de romerske handelsmænd, fik de *moneta*; og købte de noget, så *kostede* det moneter. Ordet *koste* er det latinske *constare* (komme til at stå, jf. komme dyrt til at stå) og det ligeledes latinske *moneta* betyder „et præget penestykke“; vore forfædre udtalte ordet med trykket på første stavelse, *móneta*, hvoraf så senere vort *mønt* eller *mynt* er fremgået. Med romersk mønt fulgte også romersk vægt: vort danske *pund* er det latinske *pondus* (vægt) eller måske rigtigere en særlig ablativ-form *pondo* (altså egentlig: i vægt). Blandt de af de omtalte købmænd syd fra medbragte varer skal her blot omtales *vin* og *peber*. Vinstokkens fædreland er egnen syd for det kaspiske hav, hvor også en af de semitiske stammers hovedgrene har hjemme. Herfra udbredte den sig over Syrien og Lilleasien til den græske halvø og derfra til Italien, der snart blev et vinland og allerede i den her omhandlede periode også sendte prøver af den ædle drik til de nordiske lande. Og med tingen fulgte navnet: hebraisk *jojin*, arabisk *wain*, græsk *oinos* (senere: *oinos*), latinsk *vinum*, dansk *vin*. Peberen er kommen til os fra Indien over Persien,

Grækenland og Italien: sanskritnavnet *pīpālī* blev hos perserne, der ikke kendte *l*, til *pīpārī*, hos grækerne til *peperi*, hos romerne til *pīper* og hos os gennem *piparr* og *pīper* til *peber* og sonderjysk *pefe*, hvilken sidste form altså ikke har noget med det højtyiske *peffer* at gøre, da det er en almindelig regel, at ældre dansk *p* efter vokal i rigsmålet er blevet til *b*, men i sonderjysk til *f*, som æld. d. *tapæ*, nm. *tube*, sj. *taf*?. At peberen må have været et meget yndet kryderi hos de gamle germanske folkeslag, fremgår deraf, at da Vestgoternes konge Alarik i vinteren 408 belejrede Rom, forlangte han i brandskat bl. a. 3000 pund peber. Måske ad en mere middelbar vej, ved forplantning fra syd til nord gennem Mellemeuropa, har vi over Italien desuden fået et par så hjemlig lydende ord som *kål* og *kat*. Vor *kål*, eller rettere *kålstokken*, hed hos romerne *caulis*, der svarer til det græske *kavlos* (stængel). Tamkatten, der menes at stamme fra Østafrika, var hos de gamle ægyptere et helligt dyr, så helligt, at enhver, der dræbte en kat, blev straffet med døden. Grækerne og romerne kendte fra begyndelsen af ikke katten som husdyr; dens gerning besørgedes af væselen (græsk *galeô*), der imidlertid ikke var et rigtigt husdyr. Da derfor grækerne senere begyndte at holde katte, betegnede det fremmede dyr som *katoikidos galeô* ∅: husvæsel. Af denne lange græske betegnelse fremgik så senere den korte latinske *catus*, som derpå ved dyrets og navnets indvandring til os blev til *kat* alene. Er den omtalte, efter dr. Kleinpaul givne forklaring af det latinske navns oprindelse rigtig, så er altså vort danske ord

„kat“ ikke andet end en afkortet græsk præposition (gr. *kata* ο: nedad, henaad, med hensyn til o. l.).

Men måske vil en eller anden af årbogernes læsere spørge, af hvilke sproglige grunde man slutter, at ord af så hjemlig klang som *kdl* og *kat* eller lignende stammer fra latinen og ikke er oprindelig nordiske resp. almengermanske. Sagen er i korthed følgende. Da det germanske grundprog for umindelige tider siden udgredede sig fra de øvrige indoeuropæiske tungemål, indtrådte der i hint en del regelmæssige ændringer af visse lyd, hvoriblandt også den, at et oprindeligt *k* i begyndelsen af ordene altid blev til *h*, hvorimod de øvrige beholdt deres *k*. Denne forskel har vedvarende holdt sig til vore dage. For så vidt der altså endnu findes tilsvarende ord på begge sider, vil f. eks. græske og latinske ord, der begynder med *k* resp. *c* regelmæssig stå over for oprindelig germanske (danske, tyske, engelske o. s. v.), der begynder med *h*. Således har vi f. eks.:

græsk:		latin:		dansk:		tysk:	
<i>kalamos</i>		<i>calamus</i>		<i>halm</i>		<i>halm</i>	
<i>kannabis</i>		<i>cannabis</i>		<i>hanf</i>		<i>hamp</i>	
<i>keras</i>		<i>cornu</i>		<i>horn</i>		<i>horn</i>	
<i>kytos</i>		<i>cutis</i>		<i>haut</i>		<i>hud</i>	

I henhold til denne regel kan vi altså slutte, at hvor der ikke foreligger en sådan forskel, men hvor et med *k* resp. *c* begyndende ord på den græsk-latinske side svarer til et dansk (tysk, engelsk o. s. v.) ord, der ligeledes begynder med *k*, kan der ikke foreligge en selvstændig udvikling på begge sider, men der må

have fundet en overføring sted; og det vil da i de fleste tilfælde være givet, at overføringen er gået i retning med kulturstrømmen, i oldtiden altså fra syd til nord. Men nu har vi jo netop følgende forhold:

græsk:	latin:	tysk:	dansk:
κᾰυλῶς	caulis	kohl	kål
κατ-	catus	katze	kat
κιστῆ	cista	kiste	kiste

hvorfor altså de anførte danske og tyske betegnelser ikke kan være oprindelig germanske, men må være optagne fra latinen. Ganske på samme måde svarer f. eks. græsk-latinsk *p* til germansk *f*; altså:

græsk:	latin:	tysk:	dansk:
πατήρ	pater	vater	fader
πίς (pod-)	pes (ped-)	fuss	fod
πόλος	pullus	folhen	fole (føl)
πλεκτεῖν	plectere	flechten	flette

hvorfor vi af herfra afvigende forhold som:

græsk:	latin:	tysk:	dansk:
πέπερι	piper	pf Pfeffer	peber
—	pondus	pfund	pund

allerede på forhånd slutter, at *peber* og *pund* ikke er oprindelig germanske ord, men komne til os fra de gamle romere. Og ad lignende veje går slutningerne videre.

Det er dog navnlig det senere kristelige Rom, der har givet os en ikke ubetydelig del af vort nuværende ordforråd.

I første række gælder dette om et stort antal kirkelige udtryk, der sammen med kristendommen er komne til os. Oprindeligt var kristendommen hebraisk, i de første århundreder var den græsk, så blev den latinsk, og endelig kom den også til Danmark. Man oversatte fra det ene sprog til det andet, men derved bibeholdt den græske kirke et antal hebraiske, den romersk-katolske et antal hebraiske og græske, den danske et antal hebraiske, græske og latinske elementer, som ikke oversattes. På denne måde hviler altså den danske kirke så at sige på tre forskellige sproglag. Det hebraiske *messias* f. eks. benyttes endnu, ihvorvel det på græsk hedder *christos* og på dansk den salvede. Langt mere naturaliseret er det ligeledes hebraiske *påske*, der oprindeligt hed *pesach* (forbigang) og betegnede den fest, som jøderne fejrede til erindring om deres udfrielse af trældommen i Ægypten og særlig den dertil knyttede omstændighed, at den udsendte dødsengel „gik forbi“ israeliternes huse. Hebraisk er desuden *jubel*, der gennem det latinske *iubilum* (fryderåb) er kommen af det hebraiske *jobel* (basun), hvad der forklares ved den antagelse, at jødernes jubelår (nådeår) åbnedes med basunlyd; endvidere *sabbat* (hvile), *halleluja* (lovet være gud) og flere. Fra det græske stammer hele forfatningen: *biskoppen* og *præsten*, *apostelen* og *munken*, *klerken* og *løgmanden* så vel som selve den *katolske kirke* er græske; de hed oprindeligt *episkopos* (tilsynsmand), *presbyteros* (den ældre), *apostolos* (sendebud), *monachos* (eneboer), *klerikos* (gejstlig), *laikos* (hørende til folket, verdslig), *katholikos* (almindelig) og *kyriakê* (herrens hus). Græske er endvidere

kristendommens grundbegreber, lige fra *profeterne*, *bibelen* og *evangeliet* til *dogmerne*, de *ortodokse* og selve *djevelen*; *prophétés* hedder forkynder, *biblion* bog, *evaggelion* (og udt. *ng*) glædesbudskab, *dogma* læresætning, *orthodoxos* den rettænkende og *diabolos* bagtalersk. Og desuden gives der jo stadig *almisser* (gr. *eleêmosynê*, barmhjærtighed), og der læses *perikoper* (gr. *perikopê*, afsnit) og bedes *kyrie eleison* (herre, forbarm dig!). Fra latinens herredømme har vi ikke blot *pape*, *provst* og *pastor* tiligemed *domkirke*, *kloster* og *kapel*, men desuden *alter*, *font* og *kors* samt *velsignelse*, *prædiken*, *offer* og *pine*; de pågældende latinske former og deres oprindelige betydning lyder: *papa* (fader), *præpositus* (den foresatte), *pastor* (hyrde), *domus* (hus), *claustrum* (indelukke), *capella* (lille kappe, specielt den hellige Mortens kappe, derpå den helligdom, hvor denne relikvie bevaredes, og endelig overhovedet en lille kirke), *altare* (offerbord), *fons* (kilde), *cruz* (bjælke med tværtræ, hvorpå forbrydere udspiledes; marterpæl), *signum* (tegn, her ment: korsets tegn), *prædicatio* (forkyndelse), *offertorium* (det tilbudte, gave) og *pona* (straf).

Ad samme vej har vi modtaget de fleste af vore ældre videnskabelige kunstudtryk. Fra Grækenland kom videnskaben til Rom og derfra med kirken til os. De græske videnskabelige udtryk bibeholdtes enten uden videre af romerne eller oversattes på latin, og disse latinsk-græske udtryk fandt derefter videre udbredelse gennem den gejstlige stand, i hvis hænder undervisningen udelukkende lå fra begyndelsen af. *Filosofi* og *teologi*, *historie* og *geografi*, *astronomi* og *matematik*, *geometri* og *aritmetik*, *musik* og *grammatik* er tilsammen af

græsk oprindelse, medens *religion* og *jura* er særlig latinske betegnelser. Græske er endvidere *skolen* (scholê ∴ egentlig „frihed for arbejde“, derpå: videnskabelig system, og endelig: undervisningssted) og *katederet* (kathedra ∴ egentlig dvælen, dernæst: stol, navnlig lænestol), latinske derimod *skolemesteren* (magister ∴ lærer), *taflen* (tabula ∴ bræt) *lektien* (lectio ∴ læsning) og *ferlen* (ferula ∴ vånd, ris). Sproglæren er gennemgående latinsk med dens *ordklasser* (classis ∴ afdeling) som *substantivum* (det selvstændige), *adjektivum* (det vedføjede), *verbum* (ordet) o. s. v., dens *deklinations* (bøjning) med *kusus* (fald) og *numerus* (tal), dens *konjugations* (forbindelse) med *aktivum* (det handlende) og *passivum* (det følsomme) o. s. v. Det samme er tilfældet med regnekunsten, hvis fire *species* (fremtoninger, arter): *addition* (tilføjelse), *subtraktion* (fradragelse), *multiplikation* (mangfoldiggørelse) og *division* (deling) samt *kvadratrod* (quadratus ∴ firkantet) og *facit* (ordret: det gør) er latinske, og blot den vanskeligere *kubikrod* må føres tilbage til det græske *kybos* (tærning). På skrivekunstens område finder vi derimod græske og latinske betegnelser nogenlunde ligelig fordelte: græsk er *alfabetet* (af navnene på de to første til vort *a* og *b* svarende græske bogstaver „alpha“ og „beta“) og skilletegnene *komma* (indsnit) og *kolon* (led) samt *parentesen* (parenthesis ∴ indsættelse ved siden af); halvt af hver slags er *semi-kolon* (*semi-* er latin, svarende til det græske *hemi-*, og betyder halv-); rent latinske er endelig *brevet* (breve ∴ det korte, nemlig skrift) og dets afslutning: *punktum* (stik, prik) samt *seglet* (sigillum ∴ et lille tegn).

Ligeledes i følge med kristendommen har vi uden fået en del tidligere ukendte hverdags-begreber og dores latinske betegnelser. Dette er navnlig tilfældet på bygningsvæsenets område. I oldtiden kendte vore forfædre nemlig kun træbygninger. Som det vides, var endogså de første kirker i Danmark kun hjælkehuse, og i et manuskript fra begyndelsen af det 12. århundrede hedder det, at byer og borge endnu den gang hverken havde mure eller tårne, men kun var befæstede ved grave og pæleværker. Men efterhånden lærte munkene, der udenlands fra var vante til bekvemmere boliger, også den hjemlige danske befolkning at opføre stenhuse. For vor specielle landsdels vedkommende ved vi bl. a., at kirken i Hedeby ved Slesvig ca. 850 opførtes af træ, men 100 år senere ombyggedes af sten, og at fruekirken i Flensborg opbyggedes 1284 i omtrent sin nuværende skikkelse, efter at en tidligere derværende st. Mariæ kirke af træ var forfalden¹⁾; og endvidere ved vi, at Knud Lavard ca. 1120 opførte de første fæstningsværker af sten ved Slesvig, samt at der 1321 i Flensborg fandtes stenhuse ved siden af de oprindelige træbygninger. I Steden for de tidligere trævægge og pæleværker fremstod der således efterhånden *mure* af sten og *kalk*, *turkkede* med *tegl*, forsynede med *tårne* og *porte*, og omgivende *kamre* og *kældere* — tilhobe latinske betegnelser, der sammen med de fremmede begreber indførtes hos os af de latinskdannede munke; kun ordenes endel-

1) Den sidste trækirke i Danmark nedbrødes rimeligvis 1709 på Øland ved Før.

ser afviger en smule fra de oprindelige, nemlig: *murus* (mur), *calx* (kalk), *tectus* (tækket, bedækket), *tegu'a* (tegl), *turris*, i genstandsform *turrim* eller *turrem* (tårn), *porta* (port), *camera* (kammer) og *cellarium* (kælder). Men munkene var ikke blot gode bygmestere; de var tillige fortræffelige gartnere og indførte som sådanne adskillige sydlandske vækster, der tilligemed deres latinske navne efterhånden fik borgerret hos os. Blandt disse gennem klosterhaverne indkomne planter kan nævnes: *petersilie* og *kirsebær* samt *jioler*, *lilier* og *roser*. Selve ordet *plante* er det latinske *planta*. *Petersilie* er det latinske *petroselinum* efter det græske *petroselinon* (egentlig: sten-selleri). *Kirsebærtræet*, på latin *cerasus* og på græsk *kerasos*, blev ifølge Plinius i året 72 eller 71 f. Kr. af den bekendte rige og overdådige romerske feltherre Lukullus bragt fra byen *Kerasos* i det lilleasiatiske landskab Pontos til Rom, hvor fra både træet og navnet så senere kom nord på; det hedder på armønisksk *keras*, på nypersisk og tyrkisk *kires*. *Fiol* og *lilie* er afkortelser af de tilsvarende latinske betegnelser *viola* og *lilium*. *Rosen* skal have sit oprindelige hjem i Centralasien, hvor fra den over Frygien, Trakien, Makedonien, Grækenland og de græske kolonier kom til Italien. Her trivedes den ypperlig og fandt udbredt anvendelse: hos sybaritterne var et lager af rosenblade meget almindeligt, og kejser Nero bortødslede engang ved et gæstebud alene for over en halv million kroner roser. Fra Italien kom med selve planten dens latinske navn *rosa* også til os.

Den omtalte kristelig-romerske indflydelse på vort ordforråds berigelse var imidlertid ikke den eneste, der

gjorde sig gældende i middelalderen. Fra Valdemarernes tid af åbnede sig også en anden betydelig kanal for tilførslen af fremmede elementer, nemlig over Tyskland.

Det var således fra Tyskland, at vi fik ridder-væsenet og med dette adskillige mere eller mindre adelige begreber med samt deres tyske, og særlig da nedertyske (plattyske) benævnelser.

Af begreber med virkelig adelig duft vil jeg nævne den *statelige ridder* i hans *dræbelige rustning*, den *könne junker* i hans *kostbare skarlagensdragt* og den *kvæke våbendrager* med hans *blanke hellebarde* samt den *ædelbårne frue*, den *fyrstelige frøken* og den *høviske jomfru* med deres *behørigede dejlighed* og *gunst*. De stammer alle direkte fra Tyskland; man jævnføre blot de tilsvarende middelnedertyske ord: *statelik* (ny-højtysk: stattlich); *ridder* (nht: ritter); *draplik* (nht: trefflich); *rustung* (nht: rüstung); *kööne* (nht: kühn), altså oprindelig betydende „tapper“; *junker* ∴ *junk-herr*, altså ung herre; *kostbar* (nht: kostbar); *scharlaken* (nht: scharlach), der forøvrigt ved folkeetymologisk omdannelse med tanken på *laken* (tøj) gennem middellatinsk *scarlatum* skal være kommet af det tyrkiske *iskerlet*; *dracht* (nht: tracht); *keck* (nht: keck), oprindelig *queck* ∴ levende, kvik (jf. quecksilber); *drager* eller *dreger* (nht: träger ∴ bærer), hvis tilsvarende danske form „drager“ altså ikke har noget med at *drage* (trække), oldnordisk *draga*, at gøre; *blank* (nht: blank), hvoraf også det franske *blanc* og det italienske *bianco* (middellat: blancus) er kommet; *hellebarde* (nht: hellebarte), opstået af *helmbarte* ∴ hjælmøkse, altså en økse til at

hugge hjælmen igennem med; *edelboren* (nht: edelgeboren); *vruwe* eller *vrouwe* (nht: frau), der oprindeligt er det samme som det oldnordiske *froyja* \varnothing : herskerinde (jf. gudinden Freja eller rettere Fröja efter oldn. Frøyja): *vurstelik* eller *vorstelik* (nht: fürstlich) af *vurste*, *vorste*, der egentlig betyder den „første“; *vroiken* eller *vrouken*, nyere nedertysk *fröken*, der altså er formindskelsesform af *vrouwe* og betyder „lille frue“ (svarende til nht: fräulein); *hövisch* (nht: hüfisch) af *hof*, ejeform *hoves*; *junkrowe* (nht: jungfrau), *behorich* (nht: behörig, gehörig); *degelik* af tillægsformen *gedegen* (nht: gediegen); *gunst* for *ge-unst* (nht: gunst; i oldhöjtysk blot *unst*, der er beslægtet med vort hjemlige *yndest*, af oldn. *unna* \varnothing : unde og elske). Enkelte andre af riddertidens begreber og deres betegnelser som *turnering*, *harnisk*, *panser*, *visir* og *lanse* er oprindeligt romanske, men er optagne med middelnedertysk (middelalderligt plattysk) som mellemed; jf. fransk *tournoi*, tysk *turnei*, *turnier*; fransk *harnais*, der iøvrigt skal stamme fra keltisk, gammelhöjtysk *harnas* (nht: harnisch); italiensk *panciera*, glht: *panzier* (nht: panzer); fransk *visière*, tysk *visir*; fransk *lance*, ital. *lancia* (begge af lat: lancea), glht. og nht. *lanze*.

De ovenfor omtalte begreber vil vistnok fornemmeligt egne sig til hos de fleste at fremmane mindet om lyse og lykkelige dage i Danmarks historie; men det gode mel har jo og sine såder, og således fulgte da også i hælene på styrkens, artighedens og glansens periode en tid fuld af selvtægt, falskhed og elendighed, hvori vi ligeledes fra Tyskland fik talrige mindre ædle begreber og deres betegnelser som: *dristige lykke-*

riddere, balstyrige stratenrøvere, hoffærdige gække og ryggeløse fruentimmer foruden *forvorpne bedragerer, elendige praktkere, jammerlige dogenigte og gemene ludere*. De pågældende nedertyske ord er *drüist(ich)* (nht: dreist), *lücke* (ht: ge-lücke, nu : glück), *balstürich* (slem at styre), *straatenröver* (nht: strassenräuber), *hoverdich* (nht: hof-färtig o: hochfärtig), *geck* (nht: geck), *rokelos* (af *roke*, *ruke* o: omsorg, hensyntagen; nht: ruchlos), *vruwentimmer* (nht: frauenzimmer), *vorworpen* (nht: verworfen), *bedreger* (nht: betrieger, betrüger), *elendich* (nht: elendig) af *elende* (opr. *eli-lende* o: „værende i andet land“, dernæst: landflygtig, ulykkelig, ussel), *pracher* (af *prachen* o: tigge; hollandsk *pragcher* betyder gnier, ågerkarl), *jamerlich* (nht: jämmerlich), *dögenicht* (nht: taugenichts), *gemen* (nht: gemein) og *luder* (nht: luder), der oprindeligt betyder „lokkemad“, navnlig af „kød, der er ved at gå i forrådnelse“.

I endnu større omfang og med varigere eftervirkning end på riddervæsenet satte den nedertyske indflydelse sit stempel på livet i købstæderne. I den senere middelalder bosatte sig nemlig en skare af tyskere overalt i Danmark: allerede i begyndelsen af Valdemar den førstes regering var der f. eks. så mange tyskere i Roskilde, at det der kunde komme til blodige sammenstød mellem det danske og tyske borgerlag.

Men navnlig efter at hansestæderne havde bemægtiget sig Nordens handel, indvandrede tyske købmænd i stadig stigende antal, og medens de erhvervede sig både besiddelser og embeder, indførte de samtidig talrige navne på syd fra medbragte genstande og indretninger. Ad denne vej har vi således ikke alene

fået *kræmmer* og *høker*, *lis-pund* og *lod* samt *sukker* og *krydder-nellike*, men desuden *borger* og *oldermand*, *rettighed* og *pligt* samt *foged* og *bøddel*. *Kræmmer* og *høker* er nemlig de middelnedertyske *krämer* (af *kram*, egentlig: handelsbod) og *hööker*, af hvilket også det hollandske *heuker* og derover det engelske *hawker* (gade-sælger) menes at være kommet. *Lis-pund*, mntysk *lis-punt*, er sammentrukket af *lives-punt* ∴ livlandsk (liflandsk) pund, og *lod* er det mntyske *loot* (ejeform *loodes*), der betyder bly (jf. at lodde). *Sukker* er dog ikke umiddelbart tysk, men kun med tysk som mellemled kommet til os. Allerede i ældgamle tider dyrkede man sukker i Kina og Indien, hvorfra det tilligemed navnet efterhånden nåede længere vestpå: sanskrit *çarkarā*, prakrit *schakkar*, persisk *schakar*, arabisk *sukhar*, italiensk *zuccaro*, *zucchero*; det var først i korstogenes tid, at sukker blev mere almindelig kendt og derefter over Tyskland også kom til Danmark, hvor man tidligere kun havde honning til at søde med. *Krydder-* kommer af det mntyske *krut* (urt), i flertal *krüder*, hvoraf vi også har vort sønderjyske *kru'gå* (krudgård ∴ urtegård) og *krurene're* (krudenerer ∴ urtekræmmer); i steden for „kryderi“ siger vi jo ellers i Nordslesvig sædvanlig *kevots*, der er det tyske *gewürz*. *Nellike*, sj. *nelken*, er det mntyske *negelken* (nht: nägelchen), hvilket navn den har fået på grund af ligheden med et lille søm. *Borger* og *oldermand* er ordret mntysk *borger* (nht: bürger) og *olderman* (nht: ältermann); *older* er nemlig ved siden af *elder* højere grad af mntysk *olt* (nht: alt ∴ gammel). *Rettighed* og *pligt* er ligeledes de mntyske *rechticheit* (nht: gerechtigkeit) og *pflicht* (nht:

pflicht). *Foged* er det mntyske *voget*, der oprindeligt stammer fra det latinske (*ad-*)*vocatus* (egentlig: den tilkaldte), hvoraf vi senere desuden har fået *advokat* (sagfører). Og *bøddel* endelig er det mntyske *bödel* (nht: büttel; ght: bütel), der kommer af udsagnsordet *beeden* (nht: bieten) o: byde; en bøddel er altså en, der udfører et bud (et retsbud).

Hertil kommer endnu den store skare af tyske håndværkere, der den gang som senere strømmede ind til os og oprettede deres forskellige *værksteder*. På denne måde har vi både fået *bodker* (mntysk *bödeker* af *bodik* o: „boddike“, bømte), *maler* (af mntysk *malen*, der atter er kommet af *mal* o: punkt, plet og altså betyder at mærke, plette) og *gartner* (mntysk *gardener*) samt *slagter* (mnt. *slachter*; i tidligere dansk *kiøtmangær*, hvoraf f. eks. *Købmagergade*), *garver* (af mntysk *garwen*, oldht. *garwen*, nht. *gerwen*, nht. *gerben*, der atter kommer af *gar* og altså betyder „gar machen“) og sj. *knuagendrejere* (mntysk *knokendreeier* o: bendrejere) og desuden *skræder* (mntysk *schrauder* af *schraaden* o: skære, klippe, der svarer til nht. *schroten*), *skærsliber* (mntysk *schernslüper* o: sakseliber) og det nu forældede *badskær* (omfortolket af tysk *bartscherer*, fordi man tidligere også kunde få sig barberet i badestuerne), samt endelig adskillige *-magere* (mntysk *-maker* af *ma-ken*, nht. *machen* o: gøre) som *dugmager* (mntysk *doek*, holl. *doek*, nht. *tuch*), *buntmager* (mnt. *bunt* o: broget blev i Tyskland tidligere navnlig brugt om broget pelsværk), *tøffelmager* (mnt. *tuffele*, *pantuffele* af ital. *pantofola*) og *klodsmager* (mnt. *klotze*, *glotze*, *gallotze* af fransk *guloche*). Og blandt disse forskellige håndværkere fand-

tes der mangen en *dygtig mester* og *redelig flicker*, men også en hel del *fuskere*, *smölere*, *lurendreiere* og *vigtigmagere*, der som oftest *forsönte* deres *håndtering* for at gå til *dobbel* i *kroen*. Man jævnføre hertil middelnedertysk *duchtig* (nht: tüchtig), *meester* (nht: meister; af lat. *magister* ∴ lærer), *redelik* (nht: redlich), *flicken*, (beslægtet med *fleck* ∴ plet), *vusken* (der sættes i forbindelse med *vuust*, nht: faust ∴ næve, så at altså *vusken*, *vuustken*, skulde betyde „rode med hånden“), *lurrendreeier* (af *lurre* ∴ lügen), *wichtich* (nht: wichtig), *vorsumen* (nht: versäumen), *hanteeren* (af fransk *hanter* ∴ besøge ofte, omgås med), *dobbel* eller *dobbelspel* (af lat. *duplum* ∴ det dobbelte; lat. *duplo ludere* ∴ spille om en stadig fordoblet indsats) og *krooch* eller *kruuch* (nyht: krug). Men med håndværkeren følger jo også i reglen hans værktøj. Af de talrige indførte tyskdøbte *redskaber* (mntysk *ree(de)schap*) skal her blot anføres snedkerens *nothövl* (mntysk *naat*, nht. *nath* ∴ en søm) og *lockbetel* (mntysk *lok*, nht. *loch* ∴ hul), skomagerens *spandrem* (mntysk *spannreeme*, nht. *spannriemen* ∴ spænderdem), og *pløk-syl* (mntysk *plok*, nht. *pflock* ∴ kort pind) samt skræderens *persejern* (mntysk *persen*, nht. *pressen* ∴ presse, trykke), bødkerens *krydsholt*, (mntysk *kruze*, nht. *kreuz* ∴ kors) og den nordslesvigske murers *kell'* (tysk *kelle* ∴ bred ske, navnlig murske).

Vi står hermed ved slutningen af middelalderen og går derfor nu over til ligeledes kort at betragte en del af det fremmede sprogstof, der i nyere tid har forøget vort ordforråd. Det kunde jo derved synes at falde naturligst på lignende måde som hidtil at opsøge

de vigtigste af de os berørende kulturkanaler for at se, hvilke nye begreber med dertil knyttede betegnelser disse har bragt os. Men en fortsat vandring ad denne vej turde både blive temmelig vanskelig og vidtløftig; thi de forskellige strømninger, der siden Amerikas og det heliocentriske solsystems opdagelse samt krudtets og bogtrykkerkunstens opfindelse har sat os i stadig voksende materiel og åndelig forbindelse med den øvrige verden, er alt for talrige og i hverandre forgrenede til at kunne vælges som holdepladser for så jævne og forholdsvis korte betragtninger som vore. Vi vil derfor søge at anstille de nærmestfølgende iagttagelser fra enkelte, ganske vist mere vilkårlig valgte, men ikke des mindre forhåbentlig hensigtsmæssige udsigtspunkter.

Lad os først gå ud på at fæste vort blik ved en del af de mest almindelige tilfælde.

Vi har der på den ene side et antal forskellige indretninger, både af offentlig og privat natur, der tilligemed deres benævnelser er komne til os fra udlandet.

På det offentlige livs område er det navnlig Frankrig og Tyskland, vi har fået en del nyere institutioner fra. Af hof- og statsembedsmændene er *baronen*, *præsidenten*, *ministeren*, *intendanten*, *rendanten*, *sekretæren* og *gendarmen* franske, medens *greven*, *gesundtten*, en mængde *råder*, som *hofråden*, *statsråden*, *gehejmerråden*, *landråden* og *forstråden*, samt *jægermesteren*, *kammerjægeren* og *natvægteren* er tyske. Selv på landdelingens område har vi et par indvandrere, nemlig det tyske *amt* og den franske *kommune* (fr. *commune* udt.

kommyn; i sønderjysk ligeledes *kommyn'*). Men navnlig iblandt *militeret* (fransk *militaire* af lat. *militaris* \circ : hørende til krigen) vrimler det af begge slags fremmede: fransk er selve *armeen*, både *infanteriet*, *kavaleriet* og *artilleriet* med deres *regimenter*, *kompagnier* og *eskadroner* og de fleste *officerer* fra *generalen* ned til *sekondløjtnanten* samt *sergenten*, *soldaten*, *musketten* og *kanonnen* (det sidste dog måske italiensk); tysk er derimod *staben*, *obersten* og *ritmesteren*, *vagtmesteren* og *gefrejderen* (\circ : den, der er fri for at stå *skildvoagt*) samt *gevøret* og *pikkelhatten*. Mere særskilt haves fra Italien *marketenderen* og *provianten* (italiensk *mercatante* \circ : handler, og *provianda* af lat. *providenda* \circ : det, som der må sørges for), samt fra Ungarn *husaren*, der betyder den tyvende (af ungarsk *husz* \circ : 20). Under den ungarske konge Matthias Corvinus (1458—1490) vedtoges det nemlig, at hver tyvende mand skulde være soldat, og de således udskrevne tropper kaldtes derfor *husarer*; men senere var det kun rytterne, der bibeholdt navnet, som derpå i denne betydning tillige med ungarernes snorede frakker efterhånden gik over i de fleste evropæiske hære. Af de til samfærdselen tjenende offentlige indretninger endelig er bl. a. *tunnel* og *vagon* af engelsk, *kupé* og *post* af fransk og *omnibus* af latinsk oprindelse; *omnibus* er dativ pluralis af det latinske *omnis* (enhver) og hedder altså „for alle“.

På det private livs område har vi ligeledes talrige indvandrere. Det nyere forretningsliv er for en stor del romansk, og da navnlig fransk: således *fabrikken* (fransk *fabrique* af latinsk *fabrica* \circ : værksted, der

atter er en afledning af *faber* o: en, der arbejder i hårdt materiel: en snedker eller smed) og *bureauet* eller *kontoret* (fransk *comptoir*) med *chefen* og *kommis'en*, endvidere indretninger som *patent*, *reklame*, *rabat* o. s. v. samt målene *meter*, *liter*, *gram* og *ar*; *meter*, fr. *mètre* er oprindelig det græske *metron*, der betyder „mål“, *gram*, fr. *granme*, det græske *gramma* (= ¹/₃ drachme eller 2 oboler), *ar*, fr. *are*, det latinske *area* o: fri plads, flade (jf. areal, arena). Af italiensk oprindelse er *firmaet* og *grosserereren*, af engelsk derimod *interviewet* og *strejken* og af tysk *gesjefjen*, *litzebroderen* og „*e boss'*“; *litzebroderen* (nt. *litzebroder*, ht. *litzenbruder*) har sit navn af de lisser eller snore, han er forsynet med til at bære rejsetøj etc. i, og det sonderjyske *boss'* (vandrende håndværkssvend) er en overførelse af det tyske *bursch*, der egentlig betyder student og derefter lærling, svend og ungt menneske overhovedet. Forenings- og sportslivet er særlig engelsk: man tænke f. eks. på *klub*, *odd-fellow* og *good-templar* samt *sports-ting* som *cricket*, *lawn-tennis*, *match*, *start* o. s. v.; *regatta* er derimod italiensk og stammer specielt fra Venedig, hvor der tidligere foranstaltedes årlige kaproninger for at gøre ungdommen sødygtig (ital. *regata*, *remigata* o: roning). Selskabslivet er igen for en stor del fransk, f. eks. *visit*, *soiré*, *konversation* og *dans* m. m. fl. Af dansene stammer *kotillon*en, *francøsen* og *lancier*en (egentlig *les lanciers* o: lansedragerne) ligeledes fra Frankrig, *mazurka*en og *polow*sen derimod fra Polen, *valsen* fra Tyskland og *polka*en fra Bøhmen, hvor den 1830 blev opfundet af en landsbypige Anna Slezak; det tjekkiske ord *pulka* betyder så meget som „halvskridt“. Kort-

spillet er ligeledes kommet syd fra. *L'hombre* er en spansk opfindelse, men spillet hedder i Spanien *tresillo* (trespil, jf. vort trekort), og det spanske *hombre* betyder „mand“ o: spilleren; i Frankrig overførte man den sidste betegnelse på selve spillet og satte det franske bestemte kendeord foran, så der opstod *l'hombre*. Fra Spanien har vi endvidere *trumpf* (sp. *triumfo* af det latinske *triumphus* o: sejerstog) og *matador* (dræheren, lat. *mactator*), fra Italien *solo* (alene), fra Frankrig *bet* (fr. *bête* o: dyr, fæ, fæhoved), fra England *whist*, der er det samme som vort hys! eller tys!, da spillet kræver opmærksomhed og derfor tavshed, og fra Tyskland „bedste *beskup*“ og formodentlig *sjavs*; *beskup* kommer nemlig af nedertysk *beschuppen* (bedrage), og *sjavs* skal være en forvanskning af *schafskopf*. Af betegnelser på de i vort nyere samfundsliv mere eller mindre fremtrædende menneskelige egenskaber har vi endelig fået ord som *nobel*, *galant* og *elegant* fra Frankrig, men *gavtyo* og *svindler*, *gevalt*, *underdanig* og *sjofel* fra Tyskland; ordet *sjofel* er jødetysk og kommer af det hebraiske *schäfel*, der betyder så meget som ussel og lurvet.

Men foruden de nævnte og en mængde andre institutioner har vi som bekendt fået talrige frembringelser, både kultur- og natur-produkter, fra fremmede lande.

Blandt de pågældende kulturfrembringelser nævner jeg først et par huslige indretninger og redskaber. *Veranda* skal være et sanskritord, som portugiserne har bragt med fra Ostindien, og som betyder en „tildækket hal“ (portugisisk *varanda*), *balkon* er

italiensk, og *bassin* er fransk. Franske er desuden vore fleste nyere *mobler* (fr. *meuble* af lat. *mobilis* ∴ bevægelig), som *chaiselong* (fr. *chaise longue* ∴ langstol), *buffet*, *kommode* (fr. *commode* ∴ bekvem), *necessaire* (fr. *nécessaire* ∴ nødvendig), *servante* (egentlig: tjenestepige) o. s. v.; *fortepiano* eller *pianoforte* er derimod italiensk (*forte* ∴ stærkt og *piano* ∴ sagte) og *sofa* er ligefrem tyrkisk: i Tyrkiet kalder man nemlig husenes forhal, der på de tre sider er forsynet med løjbænke, *sofa*, og derfra stammer den hos os bekendte betydning af ordet. Af køkkentøjet er bl. a. *plutmenage* og vort sonderjyske *boddel* af fransk oprindelse (fr. *bouteille* ∴ flaske). Interessantere er imidlertid *tallerkenen*. Den stammer fra fransk *tailloir* eller italiensk *tugliere* (begge af middellatinsk *taleare* ∴ at skære af), der nu betyder „hakkebræt“, men tidligere var et skærebræt, som kødet bares ind og skæres for på. Det var oprindeligt den eneste tallerken, der stod på bordet, og de spisende havde i det højeste hver et stykke brød til at lægge deres kod på. Da det så senere blev skik, at hver enkelt ved bordet fik en særskilt del til at spise af, overførte man skærebrættets navn på disse personlige småfade. I Tyskland fik ordet formerne *teller* og *tellerchen*, nedertysk *tellerken* (lille *tailloir*), hvoraf vi så både har rigsmålets *tallerken* og sonderjysk *tel'ler* og *ler'ken*. Af disse vore tre forskellige benævnelser er altså *tel'ler* et oprindeligt romansk ord, *tallerken* det samme romanske ord forøget med en tysk formindskelesendelse og *ler'ken* ikke andet end summen af en fransk og en nedertysk navneordsendelse. Tager vi dernæst et par af de nyere vogne, så finder vi, at

gigen er kommen fra England, *kalechen* over Frankrig fra Bøhmen (fransk *calèche*, bøhmisk *kolesa*) og *drosken* fra Rusland (russisk *droschki*). Af beklædningsgenstandene er vor *jakke* (sønderjysk *jak*) den franske *jaque*, *slips* er flertal af det engelske *slip*, der betyder lap, strimmel og „kobbeltånd på jagthunde“, og *shawl* (udt. sjal) er den engelske skrivemåde for det tyrkiske *schal*. *Paraplyen* og *parasollen* har vi fået fra Frankrig. De er begge to ikke så overmåde gamle: paraplyen er først for 100 år siden fremstået af parasollen, efter at denne ca. 1770 var kommen til Frankrig fra Italien. Italienerne har for begge disse redskaber ordet *ombrello* o: „hvad der giver skygge“. Vore tøjsorter er temmelig brogede, også med hensyn til nationaliteten: *atlusk* er i det 15. århundrede kommet til Evropa fra Morgenlandet, hvor det arabiske *atlas* betyder „glat silketørklæde“, *taft* er det italienske *taffetù*, der skal være af persisk oprindelse, *krep* er det franske *crêpe*, der stammer fra det latinske *crispus* (krus), *shirting* er engelsk og betyder egentlig „tøj til skjorter“ (eng. *shirt* o: skjorte), *bommesè* er det tyske *baumseide* o. s. v. Og i det mindste lige så brogede er vore nyere levnedso- og nydelsesmidler: vor *budding* er den engelske *pudding*, der oprindeligt ikke er en mælpise, men en kødret (pølse: jf. fransk *boudin*), og vor *sky* i betydning af „storknet kraftsuppe“ den franske *jus* (udtalt *sjy*; latinsk *jus* o: suppe). Vor *limonade* kommer af det italienske *limon*, der betyder „citron“, og er altså egentlig „citronvand“, så at f. eks. *hindbærlimonade* sproglig betragtet er ligefrem vās; *sjokoladen* (chokolade), som spanierne allerede 1519 fandt i brug hos

meksikanerne, er en sammensætning af det mexikanske *choko* (kakao) og *latl* (vand); vor *cigar*, spansk *cigarro*, skal både med hensyn til navn og opfindelse stamme fra øen Kuba, hvis oprindelige beboere ved Amerikas opdagelse fandtes i besiddelse af både tilbøjelighed og evne til at ryge sammenrullede tobaksblade; og *punchen* endelig er i slutningen af det 18. århundrede af englænderne bleven bragt til Evropa fra Ostindien, hvor ordet, oprindelig sanskrit *pantscha*, betyder „fem“ og betegner, at drikken bestaar af fem elementer: sukker, arak, te, vand og citronsaft; vor specielle nationaldrik „kaffepuns“ må vi som følge deraf jo egentlig frakende retten til navnet *punch*, da den forskriftsmæssig kun indeholder fire elementer.

På lignende måde har vi fået et ikke ubetydeligt antal naturprodukter, navnlig af planteriget. Blandt de vejrvalte fremmede planter vil jeg her blot nævne kartofflen og agurken. *Kartofflen* stammer som bekendt fra Amerika, hvorfra den i sidste halvdel af 16. århundrede bragtes til Evropa. I begyndelsen kaldtes den almindelig *batate* på grund af dens lighed med denne allerede noget tidligere indførte knoldvækst: i Norge og Sverige hedder den stadig *potet* resp. *potatis* (flertal *potäter*), og her i Nordslesvig er navnet *botede* for kartofler endnu i erindring hos enkelte gamle. Men i det nordlige Italien fandt man, at den navnlig lignede *troffen*, en underjordisk jordsvamp, hvis italienske navn er *tartufo*, *tartufolo*, og man overførte da dette på kartofflen. Fra Italien vandrede derpå navnet *tartoffel* mod nord, hvor det senere — af grunde, hvis nærmere betragtning mere ligger inden for et af

de følgende afsnits rammer — i almindelighed forandres til *kartoffel* og specielt her hos os til *kantofel*. *Agurken* derimod har vi i løbet af det 17. århundrede fået fra Polen, hvor den hedder *ogorek*, et ord, der kan føres tilbage til det græske *agourion* (udt. anggurion) = vandmelon. Blandt de ikke akklimatiserede naturfrembringelser, der i fremtrædende grad har vundet indpas hos os i den nyere tid, turde nogle af de interessanteste være sago og majs, kaffe og te samt tobak og kakao. *Sago*, der er navnet på den spiselige marv af en vis slags palmer, har vi fået fra papuaerne, i hvis sprog ordet *sagu* betyder så meget som „brød“. *Majs* derimod er af amerikansk oprindelse; dens andet navn „tyrkisk hvede“ berettiger ikke til den slutning, at vi har fået den over Tyrkiet, men er kun en betydning til, at den er kommen fra fjærne lande. Både kaffe og te har hjemme i Orienten. *Kaffen* har vistnok længe været brugt som nydelsesmiddel i sin hjemstavn, det tropiske Østafrika, men først i den nyere tid er den bleven bekendt i videre krese: i begyndelsen af det 15. århundrede kom den til Arabien, 1534 til Konstantinopel og i løbet af det 17. århundrede til Vestevropa. Den hedder på arabisk *kahva*, på tyrkisk *kahve*. Om landskabet *Kaffa* i Østafrika, hvis indre bedækkes af store kaffetræskove, oprindeligt har givet planten sit navn eller omvendt fået det af denne, er et af de spørgsmål, der ikke besvares helt ens af de lærde. *Teen* stammer fra Kina, hvor brugen af tevand er meget gammel; allerede ved slutningen af det 8. århundrede var der f. eks. lagt skat paa teen i Kina. Men først i løbet

af det 17. århundrede kom den til Evropa, hvor den derpå langsomt vandt udbredelse. Dens almindelige kinesiske navn er *tschu*, men i Fukian, en meget te-rig provins i den sydøstlige del af landet, lyder det *tiv*, og det er dette navn, vort europæiske *te* er en aflægger af. Tobak og kakao har derimod hjemme i Amerika. Da Kolumbus 1492 var landet på Guanahani, så han de indfødte putte cylinderformede, med et majsblad omviklede ruller af tobaksblade i munden og lave *tabako* ☉: „røg“ for at holde moskitoerne borte fra ansigtet. På Haiti røg de indfødte tobakken både i sammenrullede blade og skaren af lange rør, og et sådant rør — efter andre den omtalte majsblad-rulle — skal der hos de vilde have hedt *tabako*; atter andre mener, at tobakken har fået sit navn af øen *Tobago* eller også provinsen *Tabasko* i Mellemamerika. Helt sikker er altså kun navnets indianske oprindelse i almindelighed. Selve tobaksrygningskunsten importeredes allerede ved midten af det 16. århundrede af spanske matroser fra Vestindien til Spanien og 1586 af engelske kolonister fra Virginia til England; 1622 bragtes den af engelske og hollandske tropper til Tyskland, hvorefter den, navnlig ved 30arskrigen, snart bredte sig videre. Brugen af tobak som skrå og snus er europæiske opfindelser. At *skrå* er det nedertyske *schrooen*, mnt. *schrooden* ☉: skære, tygge, male i mindre stykker (jf. at skra korn ☉: grutte), og *snus* hænger sammen med (nt.) *snut* ☉: snude. *Kakao* endelig er et meksikansk ord. Da spanierne 1519 kom til Meksiko, forefandt de kakaobönnen i almindelig brug hos beboerne, og det ikke alene som nydel-

ses-, men også som betalingsmiddel; 1000 bønner havde den gang som mont en værdi af omtrent halvtredje kroner. Endnu den dag i dag skal beboerne af republikken Costa Rica benytte kakaobønner som skillemont.

Ved siden af den således omtalte mere almindelige tilvækst må vi imidlertid også nævne et par særegne grupper af fremmede elementer, der ligeledes i nyere tid har beriget vort ordforråd.

En sådan særegen gruppe dannes bl. a. af et antal ord, der stammer fra udenlandske egne navne, og da hovedsagelig navne på steder (byer og lande med folk) og visse personer.

Som bekendt har vor også i udlandet yndede *ålbørg* og vore fortrinlige verdensberømte *gråstenere* fået deres navne efter to af vore hjemlige byer; og på tilsvarende måde er flere af vore indførte produkter og indretninger opkaldte efter deres udenlandske hjemstavn. Således er ordet *tivoli*, i nyere tider navnet på mange forlystelsessteder (som i Flensborg, Haderslev, København o. s. v.) kommet af byen *Tivoli* i Mellemitalien (det gamle Tibur), der er berømt for sine yndige omgivelser, et 60 fod højt vandfald og maleriske ruiner. Ligeledes fra Italien, nemlig fra byen *Pistoja* i provinsen Florens, har vi fået *pistolen*, medens et andet mordinstrument, *bajonetten*, er kommet fra fæstningen *Bayonne* i Frankrig. Formodentlig er det også militær fra det sidstnævnte land, der har bragt os den væmmelige sygdom, man efter dens bringere kalder *fransoser*. En både fredeligere og mere tiltalende gave har vi derimod fået fra Bøhmen, nem-

lig *daleren*, tysk *thaler*, der første gang blev montet 1518 i den bøhmiske by *Joachimsthal*, hvorefter den oprindelig kaldtes *joachimsthaler* og senere afkortet *thaler*, plattysk og sønderjysk *dåler*, rigsdansk *daler*. Der har eksisteret flere slags dalere, men den eneste, vi nu har tilbage hos os, er den velkendte *prøjsør*, der selvfølgelig har fået sit navn efter landet, den er præget i, ligesom en anden, mindre værdifuld mont, den for henimod 30 år siden afskaffede *hamborger* (en *hamborre*) havde fået sit efter byen, den kom fra. En *hamborre* hedder hos os jo desuden en dans, der rigtignok stammer fra Bøhmen, men vistnok er nået til os over *Hamborg*. Går vi dernæst over til klæde-, føde- og drikkevarernes område, så finder vi f. eks., at ligesom *nanking*, *musselin* og *damask* i sin tid har fået deres respektive navne af byerne *Nanking* i Kina. *Mossul* ved Tigrisfloden og *Damaskus* i Syrien, således er også *korduan* (et fint, narvet læder af gedeskind), *tyl* og *manchester* opkaldte efter de steder, hvor de først er blevne fabrikerede, nemlig *Kordova* i Spanien, *Tulle* (udt: tyl) i Frankrig og *Manchester* i England. At vi har *sardiner* fra *Sardinien* og *korender* (*korinter*) fra *Korinth*, ved jo alle, men måske er det mindre bekendt, at allerede korsfarerne medbragte *skalotter* fra *Askalon* i Syrien. Af nyere oprindelse er derimod atter *appelsinen* samt vort sønderjyske navn på boghveden, *tarre*. *Sina* er det samme som *Kina*. *appelsin* eller *abildsin* altså *sina-æble* eller *kina-æble*. I det 16. århundrede bragtes de første appelsiner af portugisiske sofarere fra Kina til Portugal, hvorfra de så udbredte sig langs med Middelhavets kyster til langt ind i Vest-

asien: i disse lande døbtes de efter overbringerne, nemlig italiensk *portugalli*, græsk *portogalia* og selv kurdisk *portoghal*. Hos os har de derimod som sagt faet navn efter hjemlandet: da hamborgerne for omtrent et par hundrede år siden modtog den første sending østerlandske „æbler“, kaldte de dem *appelsinen*, og der fra kom navnet med frugten også til os. Boghveden stammer formentlig fra Sibirien og Mongoliet, hvorfra den er ført imod vest af tatarerne eller (som alle muhamedanere i sin tid hed) saracenerne. I Evropa kendte man den ikke i oldtiden. Man mener, at den først er kommen til Middelhavet og der fra har udbredt sig vest og nord på. I Italien og Frankrig har den faet sit navn efter *saracenerne*, idet den på italiensk hedder *grano saraceno* og på fransk *blé sarrasin* (sarasenisk korn). I de nordlige egne af Evropa nævnes den første gang 1436 i et register fra amtet (tadebusch i Meklenborg, og her i landet blev den indført i løbet af det 16. århundrede. I Tyskland og de fleste egne af Danmark kaldte man den i betragtning af kærnens lighed med *bog* (∴: frugten af bogetræet) buchweizen, bookwe(i)ten, henholdsvis boghvede: men andre steder, som i Polen og Finland samt på Langeland og i dele af Nordslesvig, døbtes den efter de nævnte *tatarer*, idet den på polsk hedder *tataraka*, på finsk *tattari*, på langelsk *todder* og på sønderjysk *turre*. Af vor nyere tids drikkevarer endelig stammer *champagne* fra landskabet *Champagne* i Frankrig, *sherry* eller *xeres-vin* kommer fra byen *Xeres* i Sydspanien, *portvin* forsendes fra *Porto* eller *Oporto* i Portugal, *kognak* destilleres i den franske by *Cognak*,

og hvor man har brygget den første *bajer*, behøver vist næppe at tilføjles.

På grænsen mellem de ord, der stammer fra stedlige egennavne, og dem, der er komne af navne på visse til deres oprindelige fremkomst knyttede personer, står ordet *landauer*, for så vidt som det næppe er afgjort, om den første af den slags vogne er bleven fabrikeret i byen *Landau* i Bajern, eller om den er opfundet af englænderen *Landow*. Derimod vides det mere sikkert, at en anden vogn, den nærmest af franske romaner bekendte *fiaker*, er opkaldt efter den hellige *Fiacrius*, hvis billede var anbragt over indkørslen til et hus i Rue St. Martin i Paris, „Hôtel de Saint Fiacre“, hvori en vis hr. Sauvage i året 1640 oprettede den første hyrevognstation; den hellige Fiacrius, en irsk munk fra det 6. århundrede, skal ellers være gartnerens særlige skytspatron. Ligeledes fra Frankrig stammer et tredje „befordringsmiddel“, nemlig *guillotinen*, der er opfundet af den franske læge Joseph Ignace *Guillotin* (1738—1814). Et med den sidstnævnte forestilling delvis beslægtet begreb, den såkaldte lynch-justits, har vi derimod fået fra det engelske sprogområde; at *lynche* er nemlig: egenhændig at afstraffe virkelige eller formentlige forbrydere ligesom den amerikanske farmer *John Lynch*, der henimod slutningen af det 16. århundrede, da talrige flygtede slaver og forbrydere huserede i Nordkarolina, af den derværende befolkning fik uindskrænket fuldmagt både som lovgiver og dommer og derefter plejede selv at befordre de pågrebne syndere over i den anden verden — efter andre deri-

mod ligesom den irske borgmester *Lynch*, der 1495 uden videre selv gik hen og hængte sin egen søn, da denne havde begået et mord og skarpretteren vægrede sig ved at fuldbyrde straffen. Engelsk er endvidere det mere moderne ord at *boycotte*, der betyder at behandle en mand på lignende måde, som irlænderne 1880 behandlede den for sin strenghed forhadte engelske forvalter James *Boycott*, idet de systematisk afspærrede ham fra alt samkvem med omverdenen ved hverken at ville arbejde for ham, købe af ham eller sælge det nødvendigeste til ham. Blandt de mere fredelige opfindelser nævner jeg *galvanismen*, *daguerrotypien* og *silhouetten*, hvoraf de to første er opkaldte efter deres opfindere, den italienske professor Luigi *Galvani* (1790) og den franske maler *Daguerre* (1822), medens silhouetten af en anden grund har fået sit navn efter en i sin tid bekendt finansminister i Frankrig, Etienne de *Silhouette*: denne var nemlig på grund af forskellige forholdsregler, han ca. 1757 havde truffet, bleven så almindelig forhadt, at man allevegne søgte at gøre ham latterlig og navnlig kaldte alt, hvad der så usselst og fattigt ud, *à la Silhouette*; på denne måde tillagde man også specielt de dengang i Paris moderne skyggerids-udklip dette hans navn for derved at stemple dem som dårlige gengivelser. Af beklædningsgenstandene hidrører *batisten* ligeledes fra en franskmand, en tidligere væver *Baptist*, medens *havelokken* er opkaldt efter en engelsk general, Sir Henry *Havelock* (1795—1857). Blandt blomsterne skal frømhæves et par så bekendte som *fuchsia* og *georgine*, af hvilke den førstnævnte er opkaldt efter den tyske botaniker Leonhard *Fuchs*

(1501—1566) og den anden efter en russisk professor ved navn *Georgi*. Og af de på maven virkende midler endelig kan nævnes nikotin og grog. *Nikotinen*, et som bekendt i tobaksbladet indeholdt stof, har på anden hånd fået sit navn efter franskmænden Jean *Nicot*, der 1560 som gesandt ved hoffet i Lissabon sendte tobaksfrø til Frankrig; til ære for ham kaldte nemlig senere Linné tobaksplanten *nicotiana*, og heraf dannedes så atter betegnelsen for det omtalte giftige alkaloid. Mindre lærd, men til gengæld morsommere er *groggens* oprindelseshistorie. I forrige århundrede levede i England en admiral Vernon, som plejede at gå med en frakke af en slags kamelgarnstøj, der på engelsk hedder *groggram*. Denne frakke gav anledning til, at admiralen hos sine undergivne fik øgenavnet *Grog* (the old Grog), og da han så 1740 gav ordre til, at skibsbesætningerne ikke som hidtil måtte få ublandet rum, men kun rum med varmt vand i, så døbte de krænkede søfolk den påbudte blandingsdrik efter dens ophav og kaldte den *grog*.

En anden særegen Gruppe har derimod atter sin rod i de klassiske sprog, idet nemlig hovedsagelig en stor del navne på opdagelser og opfindelser fra nyere og nyeste tid er dannede af græske og latinske ordstammer.

Fra det græske oldsprog stammer således på fysikkens område foruden selve den altbeherskende *elektricitet* (af *élektron* ο: rav) bl. a. en hel del sammensætninger med *-meter*, *-skop*, *-graf* og *-fon*, der selv er afkortelser resp. afledninger af de græske ord *metron* (måler), *skopein* (at skue), *graphein* (at skrive) og

phôné (stemme, lyd). Af sådanne sammensætninger kan nævnes: *termometer* (varmemåler) af *therma* (varme), *borometer* (lufttrykmåler) af *baros* (tyngde) og *aræometer* (redskab til at finde vædskers vægtfylde) af *araios* (tynd); endvidere *mikroskop* (forstørrelsesglas) af *mikros* (lille), altså egentlig „lilleseer“, *teleskop* (større kikkert med indlagt spejl) af *téle* (i det fjærne, langt borte) og *stereoskop* (instrument, gennem hvilket to forskellige billeder af samme genstand ses som et virkeligt legeme) af *stereos* (stiv, fast); desuden *telegraf* (fjærnskriver) af det omtalte *téle* (fjærnt), *fonograf* (lydskriver) af det ligeledes omtalte *phôné* (lyd, stemme) og *fotograf* (lystegner) af *phós*, ejeform *phótos*, (et lys); og endelig Graham Bells *telefon*, D. E. Hughes *mikrofon* og den iforfjor af den danske ingeniør V. Poulsen opfundne *telegrafon*, der jo alle uden videre lader sig forklare af de forhen anførte betydninger. På kemiens område har vi bl. a. *fosfor* af det omtalte *phós* (lys) og *phoreus* (bærer), *klor* af *chloros* (gulgrøn) og *dynamit* af *dynamis* (kraft). Særlig græsk er dog den nyere lægevidenskab, således f. eks. ikke alene stetoskopet og de antiseptiske midler, men også trikiner og bakterier, difteritis og diarré samt tyfus og vistnok kolera: *stetoskopet*, lægernes lytteror, er egentlig en „brystseer“, eftersom ordet er dannet af *stéthos* (bryst) og *skopein* (at skue); *antiseptisk* kommer af *anti* (imod) og *sépesthai* (at gå i forrådnelse), *trikin* af *trichinos* (af hår, tynd som et hår) og *bakterie* af *baktéria* (stav); *difteritis* består af stammen i ordet *diphthera* (hud) og den ejendommelige, særlig medicinske afledningsstavelse *-itis*, der antyder en betændelse, hvad der jo svarer

til, at den nævnte sygdom er en slimhindebetændelse; *diarré* er en substantivering af verbet *diarrhein* (at flyde igennem, være læk) og *tyfus* en overføring af *typhos* (røg; dernæst: bedøvelse, vildelse), medens *kolera* efter nogle skal være dannet af det græske *cholê* (galde), efter andre derimod af det hebraiske *cholê-ra* (den slemme syge).

Blandt de fra latin en hentede nyere betegnelser har vi i første række et antal navne på naturkræfter som f. eks. *inerti*, *gravitation*, *centrifugal*- og *centripetalkraft*, samt *affinitet*, *kohæsion*, *adhæsion* o. s. v. *Inerti* (eller *vis inertiae* o: dorskhedskraft), d. v. s. legemernes mangel på evne til af sig selv at forandre deres hvile- eller bevægelsestilstand, er en afkortelse af det latinske *inertia* (uvirksomhed, ulyst til arbejde); *gravitation*, den af Newton efterviste almindelige tiltrækning, som legemer udøver på hverandre i forhold til deres masser og i omvendt forhold til afstandenes kvadrater, kommer af lat. *gravitas* (tyngde); *centrifugal* og *centripetal* er dannede af *centrum*, ojeform *centri*, (midtpunkt) og henholdsvis *fugere* (flygte) og *petere* (søge, stræbe hen til), så at altså de dermed betegnede kræfter betyder „midtpunktflyende“ og „midtpunktsøgende“ kraft; *affinitet*, d. e. uligeartede stoffers tilbøjelighed til at forene sig med hverandre, er latinens *affinitas* (svogerskab), og *kohæsion* og *adhæsion* er dannede af *coherere* (hænge sammen) og *adherere* (hænge ved), hvad der jo svarer til, at kohæsion er den kraft, der holder ensartede masser sammen, medens adhæsion er den, der bringer uensartede legemer til at holde fast ved hinanden. Men også navnene på

en del maskiner og apparater er hentede fra latinen, som f. eks. decimalvægt og centesimalvægt, lokomobil og lokomotiv, velociped og turbine samt det på grund af sin umulighed endnu ikke opfundne perpetuum mobile. *Decimal* og *centesimal* er dannede af *decimus* (den tiende) og *centesimus* (den hundrede) og betegner, at den ene arm på de nævnte vægtskåler kun er $\frac{1}{10}$ resp. $\frac{1}{100}$ så lang som den anden. *Lokomobil* og *lokomotiv* er hentede fra *locus* (sted), ablativ *loco* (fra stedet), og henholdsvis *mobilis* (bevægelig) og *moticus* (hørende til bevægelsen, bevægende); *velociped* er tagen af *velox*, ablativ *veloci*, (hurtig) og *pes*, ablativ *pede*, (fod), og *veloci pede* er således ordret „med rap fod“, medens *turbine*, af *turbo* (hvirvel), ablativ *turbine* med trykket på første stavelse, egentlig hedder „i hvirvel“, „med hvirvelvind“; *perpetuum mobile* endelig er helt uforfalsket latin og betyder „det bestandig bevægelige“. Til apparaterne hører desuden et antal med endelsen *-tor*, der egentlig betegner en handlende person, men her er overført på de virkende genstande, f. eks. *motor* (bevæger) af *movere*, tillægsform *motus*, (bevæge), *regulator* (ordner) af *regula* (rettesnor), *konduktor* (leder) af *conducere* (føre sammen), *akkumulator* (samler) af *accumulare* (ophobe), der atter er dannet af *cumulus* (en høj) o. s. v. Fra andre områder vil jeg til slutning endnu nævne krigskunstens torpedo samt lægekunstens vaccine og skrofulose, der tilfældigvis alle tre er hentede fra dyreriget; *torpedo* er nemlig det latinske navn på en fisk, den elektriske rokke, og betyder oprindeligt „stivhed“, medens *vak-*

cine, den bekendte koppematerie, er dannet af *vacca* (ko) og *skrofler* kommer af *scrofa* (so).

Ved nu blot at kaste et flygtigt blik tilbage på alle de hidtil fremdragne eksempler og samtidig at tage i betragtning, at disse jo kun står som enkelte repræsentanter for et større hele, vil vistnok enhver få en følelse af, at det ikke er noget så helt ubetydeligt antal af fremmede elementer, vort ordstof i tidernes løb ad forskellige veje er blevet forøget med.

Men denne overordentlige forøgelse med udenlandsk sprogods er selvfølgelig ikke ejendommelig for det danske tungemål alene. Det tyske sprog f. eks. har foruden de fleste fremmede ord, vi kender hos os, også optaget andre, for hvilke vi i dansk som oftest har mere hjemlige betegnelser: så helt almindelige tyske ord som *butter* (smør), *fenster* (vindu), *insel* (ø), *pferd* (hest) o. s. v. er således ligefrem tagne af de tilsvarende latinske *butyrum* (der ifølge Plinius skal være hentet fra Skyterne), *fenestra*, *insula* og *paravere-dus*; andre er komne fra andre sprog, som *arzt* (læge) af græsk *archiater* (overlæge; gennem formerne *archiater*, *urziater*, *arzat*, *arzet* til *arzt*), *gauner* (bedrager; gennem *jauner* eller *joner*) af hebraisk *jimil'* (snyde), *schöps* (en bede) af tjekkisk *skopec* (sj. gæld'evæ o: gildet væder), *tasse* (kop) gennem fransk *tasse* af arabisk, *turnen* (at drive legemsøvelser, gymnasticere), som tyskernes „turnvater“ Jahn og andre har ment var „ein deutscher urlaut“, af fransk *tourner* (dreje sig, vende sig) o. s. v. Omvendt er også germanske ord gåede over i andre, f. eks. romanske sprog. Således er de

almen-germanske ord *gans* (hos os nu *gås*) og *brok* (oldhöjtysk *bruoch*, angelsaksisk *bróc*, oldnordisk *brók*, ældre dansk *brog* ∴ bukser) allerede af de gamle romere blevne overtagne under formerne *ganta* og *braca*: vi ved nemlig, at store skarer af germanske gæs i oldtiden blev drevne til Rom og dør i modsætning til de indfødte romerske „anseres“ kaldtes *gantae* (deraf spansk *gansos*); og vi ved desuden, at medens vort nu almindelige klædningsstykke *vesten* i senere tid er kommet fra syd til nord (gennem fransk *veste* af lat. *vestis* ∴ klædning), er omvendt *brogen* (bukserne) allerede i oldtiden vandret fra nord mod syd, hvor det af den tilsvarende latinske form *braca* dannede tillægsord *bracatus* ikke alene betød *brog*-klædt (bukseklædt), men navnlig også „udenlandsk, barbarisk“, og hvor ordet derefter i italiensk er blevet til *brache*, i fransk til *bragues* og *braies*. Af almengermanske ord i fransk har vi desuden *bord* (rand, skibsside), *banc* (bænk, sandbanke), *cloche* (klokke), *blanc* (hvid, ren), *brun* (brun), *haler* (hale op), *luper* (slikke op, labe) o. s. v. Specielt fra tysk har franskmændene fået et par dyr som *le hamster* (hamsteren), *le marsouin* (marsvinet), *l'écrevisse* (krebsen) og *le crabe* (krabten) samt navnlig en del krigerske begreber som *lansquenet* (landsknægt), *landwehr* (tysk: landwehr), *landsturm* (landstorm), *banner*, *bivouac* (t. biwacht, beiwacht) m. fl., og desuden bl. a. *loustic* (t. lustig) og *bigot* (overtroisk from, skinhellig), hvilket sidste ord menes at være en ligefrem overførelse af det tyske *bi gott* (bei gott ∴ ved gud), samt *brandevin* (t. branntwein), og *choucroute* (t. sauerkraut). Surkålen tilligemed tyskernes forkær-

lighed for denne deres „nationalret“ er dog ikke blot kendt i Frankrig, hvor *mangeurs de choucroute* (surkålspisere) er et spottenavn til tyskerne, men også i Nordamerika, hvor man siger til de tyske indvandrere: *You are as Dutch as sourkrout!* (I er så tysk som surkål!). Ligesom franskmændene har også italienerne fået et par dyr fra Tyskland, nemlig *lo stambecco* (t. der steinbock o: stenbukken), *la martora* (t. der marder o: måren) samt *il tasso* (t. der dachs o: grævlingen), og desuden bl. a. et så velklingende udråb som *tasti tastondo!*, der er en italiensk omæltning af tyskernes *dass dich das donnerwetter!*

Af større interesse for os er det dog, at også et antal nordiske ord er nåede til fremmede lande og dør endnu stadig finder anvendelse; således navnlig i England, Frankrig og Tyskland. I sidste halvdel af det 9. århundrede indtog danske sohelte hele det nordlige og østlige England, og store masser af danske bosatte sig dør i landet, der efter dem fik navn af Danelag. Ganske vist antog de med tiden angelsakernes sprog, men dog ikke uden at efterlade tydelige spor af den danske tunge. Navnlig det nordengelske almuesprog har indtil den dag i dag bevaret en hel mængde danske ord, således bl. a. benævnelser på planter som *allars* (elletræer), *roan-trees* (rønnetræer), *lins* (lindetræer) og *big* (byg) samt på redskaber som *trow* (trug; oldn: trog; sj: trow), *greype* (greb), *liester* (lyster o: redskab til at stange ål med), *roek* (rok), *garn-windle* (garnvinde) o. s. v.¹⁾ Men også i det

¹⁾ Jf. A. Fabricius: Illustreret danmarkshistorie for folket. Ny udgave 1889. Første del, s. 123.

nuværende engelske skriftsprog findes der nordiske ord som *earl* (jarl) og *nithing* (stakkel; vort: nidding) samt *ill* (ond, syg; vort: ilde), *to take* (at tage), og stedordet *they* — *thèm* (vort: de — dem). I det nordlige Frankrig oprettede den danske høvding Rollo 911 et hertugdømme, der efter de normanniske erobrere fik navnet Normandi. Også her gik de nordiske nybyggere over til de indfødtes sprog; men ligesom i England finder vi her adskillige sproglige vidnesbyrd om, at danske for tusende år tilbage tog bopæl i landet. Den i Normandiet herskende franske dialekt har nemlig endnu så nordisk prægede ord at opvise som f. eks. *bru* (svigerdatter; vort: brud), *bruman* (brudmand \varnothing : brudgom), *loure* (et blæseinstrument; af vort: lur), *hambouiner* (knæhas; jysk: hambugt, hamböjt), *bar* (bör, bære; oldn: barar, barir; sj: bar'), *tro* og *trug* (trug), *quercan* (træhalsring til køer og svin; kværkebånd), *toque* (tosset; jysk: tokket), *tur* (om jordbunden: tör), *vatré* (våd; oldn: vátr), *trogne* (opsvulmet; oldn: þrútinn af þrútna \varnothing : svulme, hovne; jf. sj: de trond'e) o. s. v.¹⁾ Desuden haves især et antal nordiske søudtryk, der også er gåede over i det franske skriftsprog, som *houle* (dønning, hulsø), *esquif* (lille fartøj; vort: skib), *varec* (alt, hvad havet kaster op på kysten; vort: vrag), *tillac* (dæk; jf. vort: tilje), *stribord* eller *tribord* (styrbord), *bålbord* (hagbord), *boulin* (bugline), *beaupré* (bovspryd), *tolet* (told \varnothing : åretold) m. fl. I Tyskland er det derimod ikke normannernes færd, men den fort-

¹⁾ Jf. A. Fabricius: Danske minder i Normandiet. Kbhv. 1897, s. 330—333.

satte berøring med selve de nordiske lande, der navnlig har gjort sig gældende. Specielt har det nordalbingiske plattysk optaget flere danske udtryk, især fra det daglige livs område. Jeg tænker her dog ikke på det angelske plattysk, da der i Angel jo ikke er tale om indførte, men om bevarede masser af danske elementer. Holder vi os altså til egnene syd for det danske tungemåls oprindelige enemærker, så finder vi bl. a., at der ikke alene i hele Sydslesvig, men også på enkelte steder i Holsten bruges så kendelig danske ord som *welling* (vælling), *klippen* (at klippe) og *flütten* (flytte) samt *flütttag*, *flüttzeit* og *flüttgut*. Nede i Ditmarsken hedder tærskeloen ligesom hos os *lo*, og den der endnu brugelige „tingstok“ har navn af *burstok*, der ikke er andet end en forvanskning af det danske *bulstikke*. I den største del af Holsten er ord som *boos* (bås), *lee* (en le), *füken* (fyge) og *spillen* (spilde) almindelige, og i hele Holsten siger man *kratt* (krat, kratskov), *grums*, *stakkel* og *stukkels*.¹⁾ Atter andre nordiske ord har vundet endnu større udbredelse i Tyskland, idet de er optagne i det tyske skriftsprog. Således er *landbohl-* og *insten-*stelle (af *bol* og *inderste* ∴: indsidder) optagne i det pröjsiske embedssprog. I tyske verdenshistorier og ordbøger kan man læse om *skalden* (skjalde) og *wikinger* (vikinger). Fra havets område findes overførelser som *sund* (sund; oldn: sund), *belt* (bælt; oldn: belti ∴: hælte) og *fjord* eller *föhrde*

¹⁾ Jf. professor Johannes Krey: „Die dänische sprache im herzogtum Schleswig“ i „Jahresbericht der kgl. realschule zu Sonderburg für das schuljahr 1899—1900.

(fjord; oldn: fjörðr). Fra den nordiske dyreverden haves *renntier* (rensdyr, ren: oldn: hreinn) og formentlig *vieltrass* (jærv), der menes at være en sammensætning af de nordiske ord *fjell* (fjæld) og *fress* eller *fross* (hankat) og altså ikke at have noget med det tyske *viel* (meget) og *fressen* (æde) at gøre, samt *walfisch* (hvalfisk, hval; oldn: hvalr), *narwal* (narhval), hvis ligblege farve har givet den navnet (oldn: når ǫ: lig, dødning; altså: dodningehval), og *hummer* (hummer; oldn: humarr). Valfiskefangsten dreves allerede i det 9. århundrede af nordmændene, og de fleste og tillige de bedste hummere lever ved den norske kyst. Og endelig har jeg et lille eksempel på, hvorledes en nordisk betegnelse i nyere tid er i færd med ad skriftlig vej at gå over i det tyske sprog. En dag for et par år siden vilde min hustru nede i Rostock købe en dåse „benfri sild“, og hun spurgte derfor en købmand, om han havde „entgrätete heringe“. Manden rystede på hovedet; dem kendte han ikke. Men efter at han så havde fået en nærmere beskrivelse af varen, udbrød han pludselig: „Ach so, Sie meinen appetits-*silt*?“ Han bragte derpå en af de ønskede dåser, og det viste sig da, at der på denne var klæbet en etiket med påskriften „Appetitsild“; den var nemlig importeret fra Norge.

Det er altså med ordene i de enkelte sprog, som det er med forskellige landes produkter: der finder i talrige tilfælde en gensidig overførelse sted; der eksporteres og importeres. Og hvad særlig de importerede

produkter og det indførte ordforråd angår, kan sammenligningen drages endnu videre: ligesom vi nemlig blandt de udenlandske varer kan skelne imellem nødvendigheds-, bekvemmeligheds- og luksus-artikler, vil vi også blandt de fremmede ord finde flere, der hører til vor daglige brug, adskillige, der tjener til at lette os udtryksmåden, og nogle, der bruges til både at pynte og prale med. Men ligesom et land jo dårlig kan bestå ved import alene, men først og fremmest må se at drage nytte af sit eget områdes frembringessevne, således kan også et sprog, når det da skal føres en sund og selvstændig udvikling imøde, kun mådelig nøjes med tilskud af ord, der kan hentes fra fremmede mål, men må selv skabe nye værdier ved hjælp af det stof, som det har til sin rådighed inden for hjemlandets grænser.

Lad os da se, hvilke hjemlige kilder til ordforrådets forøgelse der haves at øse af.

En af disse kilder er den os omgivende natur, hvis tusendstemmige sprog vi har mangt et betegnende udtryk at takke for; det er de såkaldte onomatopoietiske eller lydmalende ord som f. eks. *svup!*, et *svup*, at *svuppe* eller *pik!*, et *pik*, at *pikke* og en *pikke-pik* (i barnesproget: et ur) o. s. v., jeg tænker på.

Sådanne lydefterlignende ord er ligesom et umiddelbart ekko fra menneskets hjærne; de er oprindelig et udslag af den menneskelige efterlignelsesdrift, og da denne i reglen formindskes med tiltagende åndelig udvikling, ligger det nærmest, at mange af vore almindelige lydord allerede er dannede i den græste oldtid. Men da der på den anden side endnu

stadig er mulighed for at berige de enkelte sprog med tilsvarende nydannelser, vil det for de flestes vedkommende næppe kunne afgøres, om de er ældgamle eller af farholdsviis nyere oprindelse.

En del af de omtalte udtryk tjener til betegnelse af selve naturlyden. Vi taler således om bækkens *rislen*, ildens *knistren*, sporens *klirren*, løvets *raslen*, tordenens *rullen* og vindens *tuden*, og vi lader sneen *knirke* under fodderne, anden *plask* i vandet og vognen *runle* på træbroen, medens

det *suser* i Nordens skove
og *bruser* fra dybe hav.

Ingen er i tvivl om de pågældende ords betydning, når der meldes om slangens *hvislen*, froens *kvækken*, hundens *knurren*, biens *summen*, bjørnens *brummen* og løvens *brölen*, og ethvert barn ved, at gåsen *hvæser*, hünen *kagler* og duen *kurrer*, medens

storcken *klaprer* på bondens tag

og iøvrigt

fuglene sjunge

hver med sin tunge: *pippip, kukkuk!*

Det er ligeledes altid med en levende forestilling af, hvad det drejer sig om, når vi blot hører ord som et *hvin*, et *gisp*, et *gylp*, et *klynk*, et *klask*, et *smask*, et *knas*, et *stamp*, et *kluk*, et *skvulp*, et *drön* o. s. v. Af lignende specielt sønderjyske ord, der næppe har hjemme i rigsmålet, kan nævnes et *vip*, et *knyst*, et *bak* (på piben), et *bolck*, et *rup*, et *dummer* o. l. Jeg behøver for de kongerigske læsers skyld dog vist næppe at tilføje betydningen; den fremgår, tænker jeg, tydelig nok af de enkelte ords fra naturen hentede lydindhold.

Thi de samme naturlyd opfattes væsentlig ens overalt og til helt forskellige tider. Således lader den græske lystspildigter Kratinos (død 423 f. Kr.) fårene bræge *bébé*, og hans samtidige kaldsfælle Aristofanes lader hunden sige *hav* og frøen *brekke keks, koaks koaks*, medens han gengiver en af nattergalens talrige triller med *torotorotorotorotiks torotorotorotorolililiks*. Det er derfor et særkende for de lydmalende ord, at de ofte genfindes under samme eller væsentlig samme form i både geografisk og historisk adskilte tungemaal. Et par eksempler vil uden vanskelighed godtgøre dette. At *pippe* som en fugl hedder på svensk *pipa*, på tysk *piepen, piepsen*, på engelsk *pip*, på fransk *pépier*, på latin *pipare*, på græsk *pipizein* og *titizein*; det danske *hrisle* er sv. *hrissla*, ty. *zischen*, eng. *sisss, sizzle*, fr. *siffler*, lat. *sibilare*, gr. *sizein*; at *kagle* som en høne er sv. *kackla*, ty. *gackern, gackeln*, eng. *cackle, gaggles*, fr. *cacquer*, lat. *carabare, cachinnare* (også om mennesker), gr. *kakkazein*; at *krække* som en frø hedder sv. *sqråka*, ty. *quacken*, eng. *quack, crock*, fr. *coasser*, lat. *coarare*; at *gurgle* er sv. *gurgla*, ty. *gurgeln*, eng. *gargle*, fr. *gargariser*, gr. *gargarizein*, og *mumle* bliver sv. *mumla*, ty. *murmeln*, eng. *murmur, mumble*, fr. *murmurer*, lat. *murmurare*. Undørtiden afviger selve lyden i de forskellige sprog noget mere, men forbliver alligevel karakteristisk; således hedder f. eks. at *skribe* som et svin på ty. *quicken, quietschen*, eng. *squeack* og gr. *koizein*; at *vrinske* er sj. *ryune*, sv. *gnägga*, ty. *wiehern*, eng. *whinny*, fr. *hennir*, lat. *hennire*; at *hriske* bliver ty. *flüstern, flistern*, eng. *whisper*, fr. *chuchoter*, lat. *sussurare*, gr. *psithyrizein*, og at *summe* som en bi eng. *hum*, fr.

bourdonner, lat. *bombum facere*, gr. *bombein*. Endvidere kan mærkes ty. *krächzen* og gr. *krazein* (skriges som en vild fugl), ty. *gurren*, eng. *coo* og fr. *roucouler* (kurre), gr. *kokkyzein* (gale som en hane) og ty. *muhen*, fr. *mugir* (også *beugler*), lat. *mugire* (og *boare*), gr. *mykasthai* (og *boân*) for det danske *böle* som en ko, samt da., sv. og tysk *klang*, eng. *clang*, lat. *clangor*, gr. *klanggê* og ty. *schmatz*, eng. *smak*, sj. *smuk* (smækkys). Og endelig skal anføres, at handlingen at *hikke* på engelsk hedder *huckup* og på suahelisk *krikre*, at suahelerne kalder „at hoste“ *kohoa* og „at nyse“ *tschafi*, samt at det sidstnævnte ord hos gallaerne hedder *ha;ifa;la*, hvor tegnene ; og ! betyder visse for en del af de sydafrikanske negersprog ejendommelige smækkelyd, der ved at indsættes på rette sted får det anførte ord til at lyde omtrent nøjagtig, som når man nyser.

Helt ofte har man imidlertid overført sådanne naturlyd som benævnelser på selve de lydgivende legemer. Vi behøver jo blot at tænke på ord som en *skralde* (sv. *skallra*, ty. *schnarre*), en *tromme* (ældre dansk *bambe*, oldn. *bamba*, eng. *drum*, *tom-tom*, fr. *tambour*, gr. *tympanon*), det tyske *gurgel* og det latinske *gurgulio* (strube) og vort sønderjyske et *klask* (piskesmæld). På lignende måde hedder f. eks. „trommer“, „klokker“ og „lænker“ på kinesisk henholdsvis *kan-kan*, *tsiang-tsiang* og *tsiang-tsiang* og i mandschusproget *tung-tung*, *tang-tang* og *kiling-kiling*. Blandt de levende lydkilder, der i visse sprog har fået deres navn efter den lyd, de plejer at udstøde, kan nævnes menneskaben, geden og katten: menneskeaben eller den såkaldte gibbon hedder nemlig på grund af det *ou-ou-ou*, som den med

forskellig betoning oftest anvender som udtryk for forskellige sindsstemninger, hos de indfødte på Java simpelthen *ou*, gedens navn er på grønlandsk *mek*, og katten kaldes både på kinesisk og ægyptisk ligefrem *mjar*. Men især har mange fugle fået navn på denne måde. Et af de mest fremtrædende eksempler er gøgen; det tyske *kuckuck*, det engelske *cuckoo*, det franske *coucou*, det latinske *cuculus*, det græske *kokyx*, det sanskritske *kokilas* og det finske *kukkuja* lader os ligesom vort sønderjyske *kukk'* uden videre genkende fuglens ensformige råb. Hanens hyppigste lyd er *kok-kok-kok*, og den hedder da også på sønderjysk *kok*, på engelsk *cock*, på fransk *coq* og på tysk *gockel*. Ikke mindre tydelig genkender vi *turtel*-duens kurrende *turtur* i dens forskellige navne; den hedder på sv. *turtur-dufva*, ty. *turtel-taube*, eng. *turtle*, fr. *tourtre*, ital. *tortore*, lat. *turtur*. *Kra*-gen skriger *kra-kra*, og dens tilsvarende navn er da hos os *krag'*, i Sverige „kråka“, men tidligere *kraka*, i Tyskland „krähe“, men tidligere *chrâja*, *krâve* og *krâ*, i Svejts *krak* og i England *crow*, medens den med kragen beslægtede „kå“ (allike) af de gamle romere kaldtes *graculus*. *Spurr*-ens advarselsråb er *sprrr*, og den hedder derfor på tysk *sper*-ling, på engelsk *sparrow*, på svensk *sparf* og på sønderjysk *grå-spar*. Ligeledes genfinder vi *ug*-lens tudende råb i flere af dens navne: sv. *uf*, ty. *uhu*, *buhu*, *schuhu*, osmanisk *bugu*, fr. *hibou*, lat. *bubo*, *ulula* og gr. *ololygôn*. *Bogfinkens* muntre lokketone *fink* eller *pink* er let genkendelig i betegnelserne *fink'* hos os, *fink* i svensk og tysk, *finch* i engelsk og *pinçon* i fransk, medens en af dens triller, der begynder med *fri* . . . , har givet

anledning til dens latinske navn *fringilla*. Påfuglens gennemtrængende skrig *pao* har bevæget romerne til at kalde den *pavo*, der i fransk er blevet til *paon*, i tysk til *pfau* og hos os til på-fugl. Endvidere genkender vi *stillids*-ens lokketone *stillit* foruden i dens almindelige danske navn i det sønderjyske *striliskan*, det svenske *steglitsa* og det tyske *stieglitz*, samt *rib*-ens klagende skrig i sj. *vif'*, sv. *vipa*, ty. *kiebitz*, plt. *kiwitt* og fr. dial. *dix-huit*. Og betegnende er det endelig, at en pippende fugl på latin hedder *pipio* og på græsk *pipos* (jf. vort *piphans* om en kanariefugl), samt at den skrigende skovskade i Norge kaldes *skrike*. — Også *kakaduens* navn og sædvanlige råb stemmer meget nøje overens med hinanden; men her er forholdet omvendt: det er ikke fuglen, der har fået sit navn efter råbet, men det er dens malajiske navn *kakatua* (egentlig: lille fa'r), som de fleste tænnede arter har lært at snakke efter; af utænnede fugle hører man det aldrig.

Foruden de således berørte almindelige lydmalende udtryk findes der trindt om talrige mere specielle, der ligesom hører til orddannelsens vilde skud på det her betragtede område. Også disse har krav på et øjeblikks opmærksomhed, så meget des mere, som de hyder os lejlighed til at iagttage den menneskelige efterlignelsesdrift i umiddelbar virksomhed.

Når i sin tid hanen hos os er bleven opkaldt efter sit idelig gentagne *kok* og katten hos kineserne efter sit *mjar*, så er dette fænomen jo af selvsamme art, som når enkelte folk, der er komne i vane med påfaldende ofte at gentage visse ejendommelige lyd eller udtryk, pådrager sig et til vanen eller uvanen svarende

øgenavn. Således mener man jo, at kong Valdemar den tredje af Danmark har fået sit tilnavn *Atterdag*, fordi han plejede at bruge det mundheld: „I morgen er det *atter dag*.“ På lignende måde har franskmændene hos beboerne af enkelte øer i det stille ocean fået navnet *wi-wi*; Frankrig anvender nemlig Ny-Kaledonien til straffekoloni, men det hænder ikke saa sjældent, at forbryderne undviger over til andre øer, og disses oprindelige beboere giver da franskmændene det omtalte navn, fordi de så ofte hører dem sige *oui oui* (ja ja). Vi behøver imidlertid hverken at gå over et halvt årtusende tilbage i tiden eller om på den modsatte side af jordkloden for at få flere eksempler. Jeg mindes f. eks. to nu historien tilhørende latinskolelærere, af hvilke den ene, som følge af sit hang til jævnlig at lade en hyssende lyd suse ud mellem tænderne, af skolens elever havde fået tilnavnet *Sys*, mens den anden, på grund af sin udprægede forkærlighed for brugen af det tyske adverbium *eben* (netop) i vendinger som „eben da“, „nun eben“, „eben also“ o. l., aldrig kaldtes andet end *Ebben*; da den førstnævnte bl. a. underviste i græsk og den anden i hebraisk, var de nævnte to øgenavne så meget des mere tiltrækkende for de pågældende elever, som det græske ord *sys* betyder „svin“ og det hebraiske *æben* en „sten“. Et næppe så „lærd“ men derfor ikke mindre betegnende tilnavn har i den nyeste tid desuden en nu ligeledes afdød sønderjysk tækker Jørgen Kristensen selv givet rigelig anledning til. Han havde nemlig den mærkelige vane, når han talte, idelig mellem ordene at udstøde en lyd, der nærmest kan betegnes ved *ie*; således plejede han bl. a. at henvende

følgende opfordring til karlene eller drengene, der hjalp ved tækningen (ved „å stik ue“): „Hal *ie*, hal *ie*, træk *ie*, stik *ie*, ò e krog skal gaa klask *ie* klask *ie*, så komme de innme fort *ie*.“ Hvad under da, at de fleste, og navnlig ungdommen, kaldte vor tækker Jöen *Ie*? Han protesterede ganske vist, men selve protesten blev kun årsag til øgenavnets yderligere fastnagling; thi når drengene f. eks. sagde „Godaw Jöen *Ie*“, så svarede han, tro mod sin vane: „Æ jerre itt' Jöen *Ie ie*. men æ jerre Jöen Kristensen *ie!*“

Et andet og særlig betegnende udslag af menneskets medfødte trang til naturefterlignende navnedannelse finder vi i börnenes måde at tale på. Mindre börns lyst til at give deres tanker og følelser luft er i reglen overordentlig stor, og da navnlig i forhold til det forråd af ord, der står til deres rådighed; når derfor dette slipper op for dem, griber de gjerne til en eller anden slags særegen dannelse, og blandt disse da også til onomatopöietiske udtryk. Det er jo almindelig bekendt, at en „hund“, en „ged“ og en „and“ i börnenes sprog uden videre hedder *vou-vou*, *mække-mæk* og *rab-rab*. Blandt mindre almindelig kendte eksempler kan nævnes, at to små søskende ifølge Axel Kock bestandig kaldte „diskantén“ og „bassen“ på klaveret for *klinken* og *bommen*; de substantiverede altså både vort lydefterlignende udsagnsord *klinke* og det ligeledes fra naturen hentede *bom!* Det forekommer imidlertid også, at det ikke er indtryk gennem øret alene, men desuden forskellige indtryk gennem öjet, som börnene søger at symbolisere ved at anvende tilsvarende ulige sproglyd. Således omtaler Georg v. d. Gabelentz en

lille tysk dreng, der vokaliserede ordene på ulige måde, alt eftersom han vilde betegne større eller mindre genstande. Jo større genstanden var, des dybere vokaler betjente han sig af: en sædvanlig stol hed på hans specielle sprog en *lukvil*, en stor lænestol derimod *lukul* og en lille dukkestol endelig en *likill*. Runde ting betegnede han i almindelighed med roden *m-m*, men han anvendte denne med flere variationer: både månen og en sædvanlig tallerken hed *mum*; et stort rundt fad betegnedes med *mom* eller *mmm*; men de mange små stjerner på himlen kaldte han *mim-mim-mim-mim-mim-mim*. Til sin fader sagde han sædvanlig *papa*, men da han en dag så faderen i hans store pelskappe, forekom denne ham så vældig, at han kaldte ham *pupu*.

En langt righoldigere hjemlig kilde til ordforrådets forøgelse er imidlertid selve sproget i sin tidligere og nuværende skikkelse.

Betragter vi i første række det danske rigsmål, så ser vi, at dette har fået en betydelig tilvækst ved både at optage gamle betegnelser enten fra den ældre danske litteratur eller landets forskellige dialekter og navnlig ved at danne et stort antal nye værdifulde ord af sit eget almindelige sprogstof.

Af de fra den ældre litteratur og folkemålet optagne ord har de forstnævnte især vundet adgang til digtersproget. Dette er f. eks. tilfældet med *drot*, *leding*, *val*, *brynje*, *glarind*, *hjalte* og *hal*, *skjald*, *drapa*, *saya*, *hautasten* samt *kuve* (vægter), *tilje*, *gangerpilt*, *terne*, *liljerand*, *mår*, *fore* (adfærd), *ræn*, *fuger*, *bold*, *prud*, *dam-*

nis, ysk o. s. v. De har alle med hverandre ligesom et præg fra fordums dage, hvad enten de bringer os bud fra vor helteold eller minder os mest om hin senere tid, da „i borgens gyldne sale sig rørte muntert liv“. De har derfor også bevaret en vis højtidelig klang, der gör dem mindre skikkede til at bruges på hverdagslivets område. Blandt dem af vore digtere, der i større eller mindre omfang har genoplivet disse og andre forældede udtryk, kan nævnes Johannes Ewald, Klavs Frimann, Edv. Storm, Jens Baggesen, Oehlenschläger, Blicher, Ingemann, Grundtvig, Hauch, J. L. Heiberg, Poul Møller, Chr. Winther, Henrik Hertz, Fr. Paludan-Møller, Carl Ploug, Edv. Lembke, Chr. Richardt o. fl. Af større betydning er dog de mange dialektord, der i de sidste menneskealdrer er blevne indlemmede i skriftsproget ved at anvendes af talrige forfattere lige fra Blicher, Grundtvig og Chr. Winther til Schandorph, Drachmann, J. P. Jacobsen, Gjellerup og H. Pontoppidan. Hvor stort dette tilskud har været, kan man få i det mindste en anelse om ved at se, at J. Junge i sin bog om „Den nord-sjællandske landalmues karakter, skikke, meninger og sprog“ 1824 anfører *gold, gråsten, hjælmet, knøs, narrenyttig, omgangssyge, orlor, pøs, rusme, på sned, et stænge*, at *titte* o. s. v. som hørende specielt til det sjællandske folkemål, samt navnlig ved at bringe i erfaring, at Chr. Molbech endnu 1841 bl. a. opregner følgende dialektord: at *hjørge, hjørgsom*, at *erne, fjæle, færdes, første-mand*, at *gante*, en *larning, omtanke, sideløns*, at *stunde*, *syusk* o. s. v., om hvilke han udtaler det ønske, at de „i en eller anden retning kunde vinde adgang i en

videre kres eller foreøge skriftsprogets ordforråd“. Siden da har de anførte ord jo unægtelig tabt deres særpræg som bygdemålsudtryk. Og det samme må siges om et antal ord, man kan træffe i tidligere beskrivelser af sonderjyske sprogforhold; således i Knud Aagaards „Beskrivelse over Torning len“ 1815: *gild* (artig) og *lød* (farve), i Hagerups bog „Om det danske sprog i Angel“ 1854: *abild* (æbletræ), *bing* (stor trækasse med læg) og *hærde* (skulder) og i Johannes Koks „Det danske folkesprog i Sønderjylland“ 1863: *ful* (led, hæsleg), *kaering* (tvebak), *krærke* (halssygdom hos heste, krop), at *talge* (snitte), *redkast* (brændestabel, oplagssted for brændsel under åben himmel) o. s. v. Disse betegnelser står i de omtalte bøger anførte som særlige almueord, og de har altså den gang, i det mindste for de pågældende forfatteres bevidsthed, ikke haft præg af almindelige rigsmålsudtryk; men nu til dags finder vi dem alle i de fleste af vore nyere danske ordbøger: både i Svend Grundtvigs håndordbog, der søger „at give en tilnærmelsesvis fuldstændig fortegnelse over alle i det danske rigssprog brugelige ord“, og i Saa-hys retskrivningsordbog, der som sådan jo kun tager hensyn til skriftsproget, samt endvidere i Sundbys og Barucils dansk-norsk-franske og i Kapers dansk-norsk-tyske håndordbog uden i disse at være betegnede som norske, provinciale eller dagligdags udtryk. Det skal hermed dog ikke være sagt, at de sidstnævnte ord er tagne specielt af det sonderjyske landsmål; thi de forekommer også både i almindeligt jysk og i andre danske dialekter; ja de findes endogså adskillige steder i ældre danske skrifter, og det vil der-

for i de fleste tilfælde vist være vanskeligt at afgøre, om det ved indførelsen af disse og lignende ord i vort nyere skriftsprog er et af nutidens almuemål eller fortidens litteratur eller muligvis samtidig begge disse dele, der har tjent som kilde.

Mindst lige så vigtig er imidlertid sprogets berigelse med helt nye ord, der enten ved afledning eller sammensætning er dannede af dets eget forhåndenværende grundstof. Ved sådanne nydannelser er det danske skriftsprog blevet forøget gennem alle perioder af dets tilværelse; men navnlig har dette været tilfældet i nyere tid, og talrige nu almindelige ord turde være betydelig yngre, end mange formoder. Hvem der ikke har haft lejlighed til at gøre sig nærmere bekendt med vort modersmåls historie, vil vistnok finde det påfaldende, at ord som *storhed* og *ærefrygt* kun er 150, *sogneråd* og *dødsbo* næppe 100 og *levedygtig* og *rejrbidt* end ikke 50 år gamle. I året 1765 skrev Charlotte Dorothea Biehl en komedie „Hårkløveren“, hvori elskereren ikke bliver forstået, fordi han bruger „nymodige“ udtryk som *bisager*, *fordomme*, *lidenskaber*, *omdømme*, *indsigtsfuld*, *overdreven*, *virksom* o. s. v. 1793 omtaler Rahbek *foreløbig* som et nyt ord. I fortalen til „Videnskabernes selskabs danske ordbog“ (1. bind 1793) forkastes ordet *genstand* som „selvgjort“, og endnu efter 1807 vilde Kierulf have ordet *indlysende* udelukket af ordbogen som barbarisk og ganske overflødig. J. P. Mynster omtaler 1853 ordet *hovedsagelig* ironisk som et „nydeligt“ ord fra den nyeste tid, J. Levin kalder ordet *ihærdig* „et skandinavisk fjanteri fra Kristian den niendes tid . . . det spøger engang imellem

i Dagbladet 1865“, og E. Jessen mener 1893, at „fabrikatet *fremtoning* kan ikke anerkendes for at være et ord.“ Af andre nyopfundne ord, som fra først af lejlighedsvis er benyttede af enkelte forfattere, men senere har vundet almindelig udbredelse, kan f. eks. nævnes: *indbildningskraft* (Eilschow), *rindskibelighed* (Snedorf), *frastand* (P. K. Stenersen), *omeyn* (Rahbek), *hjemlig* (Baggesen), *vægtfylde* (H. C. Ørsted), *drusk* (Søren Kierkegaard), *formålstjenlig* (Erik Bogh) o. s. v. Det er imidlertid langt fra altid, at den slags nydannede ord vinder bifald; således er hverken O. Hammers *jæruridsløbende* for „parallel“ (1772), H. C. Ørstedes *fjæruskrift* for „telegraf“ eller H. P. Selmers *ildbrummeri* for „artilleri“ (1861) trængte igennem. Uheldige er desuden enkeltvis forekommende nydannelser, der som *skulpturforsikringsforeningsbestyrelsesmedlemmer* har en alt for afskrækkende længde; den slags sammenlænkninger er unægtelig en misbrug af sprogets overordentlige medgørlighed.

På lignende måde som rigsmålet forøges også dialekterne jævnlig ved hjemlige tilskud og nydannelser.

Ligesom det danske skriftsprog har fået en betydelig tilvækst fra landets forskellige bygdemål, således har disse til gengæld optaget talrige ord og vendinger fra skriftsproget. I sonderjysk bruger vi således ofte en hel del udtryk, hvis rigsdanske herkomst vi ligefrem kender. I året 1780 skrev C. C. Birch i sine „Tanker om en prækens egenskaber for tilhørere på landet“, at „mange af vore i tidligere tider indførte danske ord ere endnu lige så ubekendte

for bonden, som de var det for vore forfædre“, og som eksempler anfører han *formål, gjenstand, mønster* og *bestemmelse*; takket være den stadig voksende udbredelse af danske bøger og blade er disse og lignende ord nu så langt fra at være helt „ubekendte for bonden“, at de endogså, i det mindste hos os, ret jævnlig høres i dagligdags (sonderjysk) tale. Det samme kan siges at gælde om *ilt* og *brint*, der er dannede af H. C. Ørsted, samt om *ordfører, andragend, ændringsforslag, udraly* o. s. v., der i deres skriftdanske, men jo kun til dels, og da meget ubetydelig afvigende form er fastslåede af den danske rigsdag, altså efter 1848. Enkelte andre i sonderjysk brugelige ord og talemåder forråder ved formen alene deres rigsdanske oprindelse. Dette er f. eks. tilfældet med sammensætninger som *forglemmigej* (myosotis), *lymarleder, påskud* og *nafladle* samt udtryk som „ikke sandt“, „søde moer“, urren *undtagels*“ og „de kan nok sig hænde“, eftersom de sonderjyske former for „mig“, „lyn“, „på“, „af“, „ikke“, „søde“, „tage“, „sig“ og „hænde“ jo ellers er *mæ, lyssen, aa, av, itt', sø'e, tøj, sæ* og *hænd'*. En „pjalt“ og en „dukke“ hedder på sonderjysk *polidt* og *dokk'*, men alligevel kalder vi en mand, der let lader sig skræmme til at handle mod sin overbevisning, en *pyalt*, og én, der uden at lade det komme til en egen overbevisning, straks siger ja og amen, en *nikkedukke*. Fra rigsmålet stammer selvfølgelig endvidere brugen af et par med det vedhængte bestemte kendeord *-en* forsynede navneord i vendinger som „no hær æ ald'e kænd *ma'gen*“, „fø *resten*“, „fuj fø *katten*“ og „gid *dür'len* annamm' ham“.

Men i lighed med skriftsproget har også vort sønderjyske mål i sit eget almindelige grundstof de bedste betingelser for en fortsat udvikling af nye selvstændige betegnelser. Dette gælder både med hensyn til afledning og sammensætning. Af udsagnsordene *føl'le* (følge), *gætt'* (gætte) og *rrau'e* (rode) afledes navneordene *føl'lest* (følgeskab), *gætt'els* (gæde) og *rrådsel* (pusling) i lighed med „hyldest“, „strøelse“ og „gærdsel“ af „hylde“, „stro“ og „gærde“, og ved endelserne *-ing* og *-ning* dannes ord som *louning* (lunt sted), *bæs'ning* (skillevæg mellem to båse) og *slir'ning* (langdrag). Endelsen *-end* kan føjes til et hvilket som helst udsagnsord og derved gøre dette til et navneord; man tænke f. eks. på „et sællet *gænd'*“, „et læmp'le *a'gænd'*“, „et ha'ste *ny'send'*“, „et landt *spekkele'vend'*“ o. s. v. Denne dannelsesmåde er altså langt mere udbredt i sønderjysk end i rigsmålet (jf. et foretagende, forlydende, vidende o. l. a.), hvorimod den nøjagtig svarer til brugen af *-ande* og *-ende* i svensk, hvorom M. Strömberg i sin svenske sproglære skriver: „Medelst ändelsen *-ande*, *-ende* kan ett substantivum bildas af hvarje verbum.“ Ligesom vi i rigsmålet har tillægsordene „gængs“, „lobsk“ og „kælen“ af „gang“, „lobe“ og „kæle“, således har vi i sønderjysk *nyks* (stodt, fornærmet) og *houres* (morsom) af *nyk* (stød) og *hou're* („huro“; rm. mo(d)ro), *grondsck* (som grunder, melankolsk) og *vandsck* (som mangler, begærlig) af *groend'* (grunde) og *vant'* (mangle) samt *ressen* (ophovnet) og *vvejn* (vranten) af *res'* (rejse, hæve) og *vrid'* (vride); og ved hjælp af endelserne *-e* (lig), *-som*, *-vorn*, og *-ande* (agtig) dannes mange så ejen-

dommelig sonderjyske tillægsord som *af'le* (abeagtig, naragtig), *hand'le* (let at håndtere) og *få'le* (ganske få), *frem'som* (hvad der kan fremme), *ævent'som* (hvad der hurtigt fører til enden) og *mærk'som* (i besiddelse af god hukommelse) samt *dreng'corn* (drengagtig), *bjerg're-corn* (bjærgfuld) og *mas'corn* (som forvolder mas, besværlig), og i lighed med rigsmålets „langagtig“: *lild'uarde* (temmelig lille), *sild'uarde* (temmelig sildig) og *sar'uarde* (temmelig tung). Af ejendommelige udsagnsord kan nævnes *hatt'* (tage hatten af), *høj'* (være efter ens hoved), f. eks. „de *høj'e* ham itt“ (det behager ham ikke), *ævent'* (gå rask fra hånden, føre hurtigt til enden), *srensk'* (harve med svenskharve) o. s. v. Ikke mindre påfaldende er en del for vort landsmål særegne, men ikke des mindre rent danske sammensætninger. Da i sin tid stænderne opkom, dannede de sonderjyske bønder i stedet for det tyskagtige „stænderforsamling“ det danske ord *kong'grund*, den fra tysken stammende „bettelstav“ hedder hos os en *bøj'kjæp*, og medens man i kongeriget bruger et neder-tysk „vaterpas“, har man i Sønderjylland lavet et godt dansk *vand'mæ'e*. Hvem der ikke har noget tilovers for fattige folk, er en *stak'kellu'ere* (stakkelhader), den hovmodige hedder *sto'ehja'de*, hvem der har erhvervet forsørgelsesret i et sogn, kaldes *sogn'fast*, den morsomme, der bidrager til at forkorte tiden, er *tid'kotte*, hvem der har overmåde hastværk, kaldes *bi'løs*, den energiske betegnes som *gø'm'elsat'le*, hvad der er inden for skindet, er *indenskind's* (jf. rm. inden-dörs), i stedet for fjorgammel siges der *överårs*, og i overensstemmelse med rigsmålets „sidelangs“ dannes

der talrige biord som *rej'langs*, *by'langs*, *ga'elangs*, *hus'langs* o. s. v. Hvor stor vort landsmåls evne til navnlig ved sammensætninger selv at forøge sit ordforråd er, kan endvidere ses af den kendsgerning, at flere af de i den nyeste tid hos os indførte fremmede begreber til dels har fået særegne sønderjyske navne: således kaldes f. eks. en „standesbeamter“ (civilstandseembedsmand) i reglen *civilpræst*, en „amtsdiener“ (amtstjener) *tyr'trækker* og „haftpflichtversicherung“ (en slags erstatningspligtforsikring) rent folkeligt *ben'brækkerkass'*.

Det går imidlertid med ordene i sprogets verden, som det går med de enkelte individer i planteverdenen. Ligesom planten fremspirer, lever og dor, således fremstår, lever og dor også ordet. Og ligesom visse planter, f. eks. egen og cypressen, kan opnå en ganske overordentlig alder, medens andre, som nogle af vore almindelige skimmelsvampe, må gennemgå alle deres udviklingstrin på en eneste dag for atter at do, inden denne er til ende, således er også ordenes tilværelse af yderst ulige varighed.

Ja aldersgrænserne strækker sig i ordenes verden endogså lidt videre til begge sider end i planternes.

Ved at tælle årringene på fældede kaliforniske kæmpecedere har man fundet, at mange af disse „skovenes mammuter“, som de også kaldes, er tre til fire tusend år gamle. Men vi har ord i vort sprog, der sikkert har levet endnu længere. Således genfinder vi f. eks. ordet *mus* ikke blot i oldnordisk, oldhøjtysk og

oldslavisk (oldn. *mus*, oldht. *mus*, oldsl. *mysi*), men desuden i latin, græsk og sanskrit (lat. *mus*, gr. *mÿs*, sanskr. *mush*). Det anvendtes altså allerede i den gråeste oldtid, da indernes, grækernes, romernes, slavernes og germanernes fælles grundprog endnu ikke var spaltet i flere dialekter. Og på den anden side lever den kortvarigste skimmelsvamp længere end mangt et ord: thi den bruger dog timer til at fremspire, vokse og visne, hvorimod talrige ord har fundet deres dod i det samme moment, de er opståede. Jeg tænker herved på de halvt eller helt ubevidste nydannelser, der mangan gang skabes for senere ikke at anvendes mere, og som den talendes omgivelser lige så lidt som han selv lægger vægt på at holde i minde. Frem for alt gælder dette om overmåde mange af barnesprogets ofte ret djærve men stundom slet ikke så dårlige nydannelser.

Ses der imidlertid bort fra den slags øjebliksspirer i sproget, kan årsagen til, at et ord visner hen og går ud og at derved altså ordforrådet formindskes, enten måtte søges i, at det pågældende begreb har ophørt at leve blandt folk, eller også i den omstændighed, at ordet for sig, uden tab af begrebet, er blevet fortrængt af et andet.

Vi har forhen set, at et nyt ords optræden i sproget som oftest er et tegn på fremskridt i kulturen; men også tabet af et ord som følge af selve begrebets forsvinden kan vidne i selvsamme retning. Denne påstand vil vistnok ved første øjekast forekomme en eller anden en smule betænkelig, eftersom tab af begreber kan synes at være det samme

som mindskning af menneskelig viden; men dog er det virkelig således.

For at godtgøre dette vil jeg først pege hen til et par af de mest iøjnefaldende eksempler fra det moralske livs, og da navnlig fra tros- og følelses- ytringernes område.

Selv med den mest udprægede højagtelse for alt det storladne og virkelig store, der udmærkede vore hedenske forfædres tænke måde, må enhver dog glæde sig over det fremskridt i almindelig oplysning, der ved kristendommens sejr over hedenskabet medførte afskaffelsen af visse til asalæren knyttede skikke og begreber. Der vil således næppe være nogen, der beklager, at han ikke ved personlig iagttagelse kan få et begreb om, hvad *mandblot* vil sige, men kun gennem bøger kan skaffe sig en forestilling af, hvorledes det gik til, når en *gode* (offerpræst) enten på et *re* (offersted) eller i et *hor* (hedensk tempel) til Odins ære *blotede* (ofrede) et menneske for senere at lade ham sænke i en *blotkælde* (en sump, hvori man kastede de ofredes lig). Eller mon nogen skulde ønske sig flyttet tilbage til en tid, da man troede på *godernes blotspi* (offerpræsternes spådom af offerkvægets indvolde), *vølværens spåmæle* (spåkvindernes profetiske ord) og *sejdmændens galder* på *sejdhjalden* (trolldmandens sang på heksestilladset)? Imidlertid var det jo ikke lutter oplysning, der fulgte med kristendommens indførelse: tvært imod bragte den nye lære, som den indfortes hos os, en del skikke og indretninger, hvis senere afskaffelse næppe vil kunne beklages. Vi behøver jo blot at tænke på den såkaldte *jærnbyrd*, en uskyldig-

hedsprøve, der navnlig bestod i at holde på gloende jærn. Man gjorde derved forskel på *skudsjærn*, som af den anklagede måtte bæres et vist antal skridt, forinden det „skødes“ (kastedes bort), og *trugsjærn*, som fra et afmålt stæde skulde kastes i et trug, og hvis dette mislykkedes, optages igen og kastes så længe, indtil det omsider faldt ned i truget. I „Skånske lov“ hedder det om det førstnævnte: „Bær man *skuzs iærn*, tha skal han stighæ ni fiæt langt før æn han skiutær iærn. Skiutær han iærn før, tha ær han fældær“. Og om det sidstnævnte siges der: „Bær man *trughs iærn*, tha skal trugh standæ tolf fiæt fran stavæ, oc hin, ær bæær skal, kaste iærn i trugh. Fældær iærn utæn trugh, tha skal hin, ær bær, up takæ oc atær kastæ i trugh.“ Da man imidlertid opfandt flere salver, som sikrede vedkommende mod at forbrændes af det gloende jærn, tabte denne „gudsdom“ efterhånden sin anseelse; den blev i Danmark afskaffet ved lov af Valdemar den anden, og samtidig med, at som følge deraf de pågældende begreber udslettedes af folkets bevidsthed, forsvandt også ordene af sproget. Senere, ved reformationen, afskaffedes andre af det katolske kirkevæsens indretninger og dermed betegnelserne for dem: titler på *renlivede* personer som *kannik* og *prior*, forskrifter som *colibat* og *tonsur*, ydelser som *peterspenge* og *vigilier* samt redskaber som *rosenkranse* (også *psalterbånd* eller *himmeltrapper*) og *vievandskoste* har hos os nu kun hjemme i historien, medens *skytshelygene* som *Sankt Antonius*, der var svinenes patron, eller *Sankte Lucie*, der var god til at påkalde for øjenværk, er henviste til almanakken, og *relikvier* som stykker af

Arons stav eller trin af den stige, Jakob så i drømme, fra klostre og kirker er vandrede til raritetskabinetterne. Andre overtroiske forestillinger, der ikke så meget berører den kristne lære, som de har deres rod i det gamle hedenskab, er ligeledes mere eller mindre forældede: *harmænd* og *ellepiger* lever jo endnu kun i poesien, og *underboer* (sj: ynd'ebosser), *varulve*, *damheste*, *kirkelam* og *vulravne* forekommer kun i vore folkesagn.

På lignende måde er andre begreber og dermed de tilsvarende betegnelser i tidens løb gået tabt på grund af den voksende humanitet. Dette gælder navnlig for visse tortur- og straffemetoders vedkommende. *Torturen*, eller anvendelsen af legemlige pinsler for at tvinge formentlige forbrydere til bekendelse, er kommen til os over Tyskland fra Italien og har navnlig i det 16. og 17. århundrede, da en udpræget grusomhed parret med religiøs ufordragelighed beherskede sindene, bragt en umådelig mængde uskyldige mennesker på bålet. Den afskaffedes endelig i sidste halvdel af det 18. århundrede i de fleste europæiske lande, og siden da har torturredskaberne været henviste til musæerne og deres navne til ordbøgerne: ord som *tommeskruer*, *spansk støvle* og *strækkebænk* hører heldigvis ikke til den levende del af vort omgangssprog længere. Og det samme er jo gud ske lov tilfældet med navnene på mange af fortidens straffemidler. Der er vel næppe nogen, der vil fortryde ikke i praksis at kende Kristian den sjettes sabbatsforordning af 1735, hvori det befales, at bønder, der enten havde arbejdet om helligdagene eller ikke kunde betale de bøder, som

forsømmelse af kirkegang havde til følge, skulde straffes med at stå i *gabestokken*, samt at sådanne gabestokke, d. v. s. pæle med *halvjern*, skulde rejses på samtlige kirkegårde uden for kirkedøren. Med bondens frigørelse og genoprejsning fulgte afskaffelsen af *hundehullet*, der sædvanlig var en mørk og fugtig kælder i et af hovedgårdens tårne, den *spanske kappe*, der bestod af et omvendt trækar med et hul i bunden til at stikke hovedet igennem, og som synderen måtte gå offentlig omkring med, samt *træhesten*, en skarphövlet, på højkant stillet fjæl, som den skyldige sattes overskrævs på og således måtte ride, undertiden endogså med stene bundne ved foderne, hvad der spottende kaldtes at give ham *sporer* på. Og endelig er nu ingen udsat for at lide så barbariske straffe som dem, der bestod i at *kagstryges*, løbe *spidsrod*, *brændemærkes* og *radbrækkes*, ligesom heller ikke længere nogen „liden Karen“ sættes „i spigertønden ned“, fordi hun er dydig nok til ikke at føje „unge kongen“.

Men også på det mere materielle område kan tabet af ord være tegn på kulturens fremskridt; jeg behøver for at eftervise dette formodentlig blot at pege hen til et par eksempler fra landbruget og livet inden døre.

En af de ejendommeligste og mest fordærlige sider ved fortidens landboforfatning var jordfællesskabet, der var nedarvet fra de ældste tider og holdt sig hos os til henimod slutningen af det 18. århundrede. Det var navnlig fordærligt, fordi det medførte, at en stor del arbejdskraft gik til spilde ved jordernes adsplittelse og fraliggenhed fra gården og at

ingen bonde kunde foretage sig nogen forandring eller forbedring af driftsmåden uden de øvrige bymænds samtykke. Som følge af fællesskabets endelige ophævelse har imidlertid ikke blot landet men også vort sprog forandret sit udseende. Før jordernes udskiftning var agermarken enten *bolsjord*, der deltes ved *rebning*, eller *gribsjord*, der ikke ved rebning var lagt til noget bol. Af engene hed én del *kendt eng*, hvor hver mand vidste sit skifte, og én del *bolseng*, der hvert forår deltes ved lodtrækning. Uden for disse dele af byens jord lå i reglen de såkaldte *overdrev* (fællede, urtefang, udmark), som ikke dyrkedes, men altid benyttedes til græsgang; i ældre tider opdyrkede de mere velhavende adelsbønder sædvanlig et stykke af de ødeliggende jorder, og dette, der betragtedes som særeje, kaldtes så *ornum*. Bestemmelser om arbejdstid og driftsmåde toges på grandet (også *vilde, gadestævnne* o. s. v.), hvortil der blev sammenkaldt enten ved *grandestok* (*nabostok, budstikke, tingvol*), ved tuden i *byhornet*, ringning med *gadeklokken* eller ved at slå på *bytrommen*, og hvorved oldermænd (også *grandefoged, videfoged, kneppfoged*) førte forsædet. Vedtægten, der dømtes efter, hed *bylov, grandebrev, vildbrev*, og den fik lovsmagt derved, at alle forsamlede tog om *oldermandens pind* eller *bysens kjæp*. For samtlige forsamlinger ikendtes der bøder; regnskabet holdtes på hver mands „pind“ (*talliestok, videstok, karvestok* eller *knepping*) ved skurer, og såfremt en mand havde mod eller penge nok, kunde han gjerne blive ved til „pinds ende“. Den vigtigste kommunale embedsmand næst efter oldermænd var vistnok *bysmeden*, hos hvem

bonderne, når de skulde have smedet, mødte til *smejstöwn* for selv at trække bælgene og slå med forhammeren, og til hvem der årlig af hver bymand måtte ydes en *slifkjarre*, fordi han holdt slibesten til almindelig afbenyttelse, ligesom degnen fik en *ringkjarre* for at ringe. En anden betydelig embedsperson var den fælles byhyrde, der holdt byens samlede kvægsflok i ave ved hjælp af sin *ringlestav* eller *ranglestav* (en kort stav med en tyndere kæp eller jærnstang ved siden, hvorpå der var trukket et antal raslende jærnringe), og som i reglen fik sin kost ved, ligesom skolemesteren og sognets fattiglemmer, at gå rundt hos bonderne i *mading*. Med fællesskabsvæsenet fulgte desuden en hel del gilder, vi nu ikke kender, såsom *oldermandsgildet*, der askeonsdag gaves af den gamle oldermann til ære for den tiltrædende, *trommegildet*, som gjordes, når bytrommen blev flyttet, *jævningsgildet* i anledning af gadejordens udlejning, *tyregildet*, hvorved bytyrens fortjeneste omsattes i drikkevarer, *moggilet*, der måtte fejres, når gødningen var kørt ud, og *tjeregildet*, som ikke kunde undgås, når en i fællesskab indkøbt tønde tjære fordeltes blandt hymændene.¹⁾

En del lignende iagttagelser vil vi endelig kunne gøre ved at kaste et blik på livet inden døre; også her er der foregået ikke ubetydelige forandringer til det bedre, og da navnlig med hensyn til sundhed, bekvemmelighed og hygge. Går vi f. eks. tilbage til det 16. eller 17. århundrede og træder i tankerne ind i et af husene på landet, vil vort øje allerede på

¹⁾ Jf. H. F. Feilberg: „Dansk bondeliv“ s. 171—214.

fremgulvet møde et uvant syn: der er nemlig hverken gulv eller loft, og skönt rummet foruden til forstue tjener til stegers, bryggers og bagers, er der heller ingen skorsten at opdage, men røgen trækker fra ildstedet op under taget, som derfor er kulsort af sod, og finder omsider en udvej igennem den såkaldte *lyre*, et i münningen anbragt firkantet hul med en træramme om. Fra fremgulvet kommer vi ind i piselen, der både er dagligstue og sovekammer. Det mest påfaldende er her den åbne kamin, der udmærker sig ved at sluge en stor mængde brændsel, og en såkaldt *pald*, d. v. s. en bæk, der er opsat af ler og kampesten langs hen under vinduerne, samt to vråsenge, hvis uldne lagener, *hylsklæder* eller *tjål*, man kun plejer at vaske en gang eller to om året. Noget ur er der ikke, men henne i vinduet står både *solskive* og *stoend'glas* (timeglas) som repræsentanter for datidens tidsmålere. — I et andet hus fra et noget nærmere liggende tidspunkt ser vi kaminen erstattet af en bilægger, hvorpå der bl. a. findes en gnidesten, *nid'sten*, en fladrund glat sten til både at male snus og slå kaffebønner i stykker med. På væggene er der anbragt forskellige reoler: en *kandebænk*, en *tressur* og en *ta-volet* eller *pirremi* (pyramide); og på disse ser vi bl. a. en *bortelkedel*, en *tumling* (et lille halvkugleformet bæger uden fod) og en *peberkværn* (en slags træmørtel med et rivejern i bunden og et andet på enden af støderen). Det er vinter og søndag eftermiddag, hvorfor husmoderen sidder på sin stol med fødderne på en *kik* eller *ståf* (et fyrfad med gløder) og skænker kaffe af kedelen, der står på sin *frø* (en lille

træbakke, der kan böje sig, når man skænker), medens manden er i færd med at tænde sin pipe, idet han med fingrene tager en tørveglød fra *glødepotten* og lægger den oven på *desetobakken*; den sidstnævnte kalder han således, fordi kardusen, den er kommen i fra Holland, har til påskrift: „Dese Toback is te koop by . . .“ Henne ved *vråskabet* står „vor fa'r“ (bedstefaderen) og pusler: han har fået et hold over den ene hofte, og derfor tager han sig nu en portion *teregele* (theriak), et universalmiddel, der består af en blanding af 60 — efter andre endogså 70 — forskellige stoffer med betænksomt hensyn til de enkelte legemsdele og deres sygdomme. Og endelig ser vi „vor mo'r“, der netop kommer ind fra *e klōw'* (kleven o: et lille kammer bag ved piselen), hvor hun har gemt sit *ungeseg* (af lat. ungere o: at salve), også kaldet *bal-sambesse* og *krudthus*, d. e. en lugtedåse med duftende urter eller salmiakspiritus i, som hun om formiddagen har haft med i kirken for at få sig „et snøk“, hver gang hun følte sig i begreb med at bukke under for de sövndyssende elementer i præstens prædiken. Vi går derefter ud i køkkenet, der her er adskilt fra fremgulvet og har fået skorsten, for at tage adskillige genstande, navnlig på belysningens område, i öjesyn. Der er først *fyrtojjet*, bestående af *fyrstål* (tidligere *eldjærn*) og *fyrsten* (flintesten) til at slå ild med, samt *fyrtonden*, en boddike, hvori der er *tønder* (brændt linned) til at slå ild i; så er der en *staend'e* eller *lysebuk* (en rigelig bordhøj lysestage til at stille på gulvet), hvori der sidder et *skrædderlys*, der er støbt noget bedre end de sædvanlige præse, for at skrædderen om

aftenen kan se ved det; og endelig, hængende på et søm i bjælken, en *smadderkat*, d. v. s. en lampe, hvis væsentligste del består i en blikkop med tran og en væge af sivmarv i; den siges at være brillant til at passe sig selv, men dens evne til at lyse skal være betydelig mindre end dens hang til at ose. Køkkenet er fyldt af en underlig stram, ubehagelig lugt; mon det er fra smadderkatten? Dog nej, den kommer fra *lødgryden* (farvegryden) henne i skorstenen, en stor sort jydepotte, der indeholder *kvindemeje*, d. e. gæret urin, som lejlighedsvis skal anvendes både ved farvning og vaskning af uldent og linned.¹⁾ — Heller ikke de her nævnte ord kan siges at høre til vort daglige omgangssprog længere, og ingen vil nægte, at tabet af flere iblandt dem må tydes som et tegn på forbedrede tider.

Vi vender os dernæst til sådanne ord, der i tidens løb er blevne fortrængte af andre.

Dertil hører på den ene side en hel del nordiske ord, der nu enten er helt uforståelige for de fleste eller dog i det mindste ikke anvendes længere.

Af disse har nogle måttet vige pladsen for andre hjemlige betegnelser. I ældre danske skrifter støder vi f. eks. jævnlig på navneord som *hion*, *brå*, *gårdtig*, *aftenbakke* eller *natbakke* o. s. v., der nu hedder husfolk eller tyende, øjelåg, gårdhund og flagermus; endvidere *åstund*, *bårdag*, *bang* og *dvergemål*, der er blevne fortrængte af længsel, slagsmål eller

¹⁾ Jf. H. F. Feilberg: Dansk bondeliv s. 15—62, 103 o. fl.

klø, støj og genlyd. Af tilsvarende udsagnsord kan nævnes: *utle* (overveje), *løne* (dølge), *høde* (true), *gilje* (bejle) og *kvænes* (kvindes \circ : gifte sig), *minnes* (kysse), *bærjes* (slås), *orves* (nøjes) o. s. v. Andre fortrængte udtryk er endelig: *thegen* (gavmild), *satte* (forligte; jf. det endnu brugelige sønderjyske *usattes* \circ : uenige), *med læyt* (frugtsommelig), *e* (altid), *afteds* (borte) og *hveden* (hvorfra). Det almindelig brugte „madmoder“ har nu en noget umage fælle i „familiefaderen“, som atter forgæves søger om en „famiemoder“. Tidligere var harmonien bedre, thi „madmoder“ havde da ved sin side en *madfader* (hushonde). Specielt på sønderjysk grund, hvor jo ellers de gamle betegnelser plejer at holde sig tappert, har navnlig i løbet af det sidste århundrede bl. a. følgende ældgamle ord måttet vige pladsen for andre hjemlige udtryk: udsagnsordene *lef'* (oldn: leifa), *tvæ'e* (oldn: þvætta), *he'e* (oldn: heita) og *kvæld'* (om månen) er blevne fortrængte af *löwn'* (levne), *to, bru'* (brygge; oldn: brugga \circ : blande, til-lave en drik) og *stå sild'* op, og navneordene *dijffe*, *row'le* (ruglev), *stöwn'daw* (stævnedag) og *moeld'skjywt'* (muldskjorte) af *durik*, *brød*, *flytt'daw* og *lig'töj*; endvidere *bæend* af bås, *svin'kow'* af svinlaj og *sej'er* af strænge (violinstrænge; deraf formodentlig „sejerværk“ \circ : slagur, som drives ved lodder og sejer eller snore), samt *øls* af gilde, ligesom sammensætningerne *fe'stel* eller *lounsol*, *ær'el* og *re'sel* er vegne, eller i det mindste er stærkt i begreb med at vige for *forlowelsgild'*, *begrawels* og *res'gild*, hvorimod „bas'sel“ (barsel \circ : barnsol) står uanfægtet. Nu aldeles ubekendte hos os er *ødel* for kostald og *lejde* for remstykke (som spæ-

rene sidder i); men 1694 skriver en synsmand fra Gram gods bl. a.: „ . . . 10 Fag Odel, som er bygt dertil, ganske brøstfædig for Lejder og Stænger : . . .“

Andre ord er blevne fortrængte af indførte fremmede udtryk. Her er det navnlig tyske låneord, der er trådte i steden for de gamle nordiske. Således er *jarl* bleven til hertug, *bryde* til foged (opr. af lat: advocatus) eller forvalter, *måg* til svoger, *skinder* til garver, *kjødmanger* til slagter, *ølkun* til krokone eller værtinde, *mælkedeje* til mejerske (plt: meiersch o: forstanderinde, femininum til ty: meier; fr: maire, eng: mayer af lat: major; jf. major domus) og endvidere *brog* til benklæder eller bukser (de sidste oprindelig lavede af „bocksleder“), *dön* til lugt, *thæft* til smag, *fagrिंग* eller *fejrende* til skünhed, *oggen* til elendig og *jæve* til tvivle. Foruden navneordet *dön* havde man tidligere også det deraf afledede udsagnsord *döne*, der ligesom det indvandrede „lugte“ kunde bruges i betydning af både at „udsende lugt“ og at „opfange lugt“, f. eks. „yrthær oc blomster, som nv døner“ (De 15 tegn f. dommedag) og „ieg dön (h)wel, hwat thw stegher“ (P. Låle); hos os siger vi jo nu „å lowt“, men endnu for en halv snes år siden traf cand. mag. P. K. Thorsen nede ved det danske sprogs yderste sydgrense, i Fjolde sogn, en gammel kone, der sagde *å döen*'. På lignende måde har i nyere tid det gamle sønderjyske *jerre* (edder o: gift) givet tabt for det nymodens blodforgiftning, der er et oversættelseslån fra tysk. Ved tyskernes mellemkomst har vi desuden i steden for de gamle danske *landemærker* modtaget de nyere slaviske grænser; jeg siger ved tyskernes „mel-

lemkomst“, thi „grænse“, ty: grenze, er oprindelig ikke noget tysk, men et slavisk ord (russisk: graniza, polsk: granica, tjekkisk: hranice), der er kommet til os over Tyskland. Dog også andre sprog har været med til at undertrykke ord i vort tungemål; således er *genbrev*, *sivel* og *röne* blevne forjagede af de franske revers eller kvittering, rund (fr: rond) og at prøve (jf. fr: épreuve o: forsøg), ligesom *styld* og *tiufned* af det formedelst sin endelse halvfranske tyveri. Fra en nyere tid kan anføres, at Rahbeks *luftkugle* nu hedder luftballon, og at Baggesens *trolldlygte* atter er bleven den latinske *laterna magica*, samt at de danske lovgivningsmyndigheder 1888 i en bestemt hensigt lod det nydannede danske ord *kunstmør* fortrænges af det udenlandske margarine.

På den anden side er imidlertid også et stort antal fremmedord blevne fortrængte af sproget.

I dette tilfælde er det hovedsagelig hjemlige betegnelser, der har formået at gøre sig gældende, og navnlig da over for den vældige mængde af indtrængte højtyske ord, der fra det 17. århundrede af gennem lange tider oversvømmede Danmark. Som eksempler især fra det 17. århundrede kan nævnes *groppenbrad* eller *groffenbrad*, *krebs* (det gamle ligorm), *fukssvandser*, *gølegenhed* og *digte*, der senere er blevne afløste af grydesteg, kræft, smigrer eller slesker, lejlighed og tætte. I det 18. århundrede møder vi ligeledes, selv hos de bedste forfattere, stadigvæk tyske eller tyskagtige orddannelser, som f. eks. *underdan*, bakkens *afhang*, *kortvillig*, *eng*, *gelinge*, *afvarte*, *emphange*, *grysse*, *skiertse* o. s. v., der jo nu er fortrængte af de danske

undersåt, skråning, morsom, snæver, lykkes, afvente, modtage, hilse og skemte. Også helt uforklædte tyske ord som *meuchelmorder* og *lusterhaft* kan man finde; nu siger vi jo snigmorder og brødefuld. Ja selv hos det 19. århundredes ældre forfattere træffer vi den slags og lignende fortyskninger, såsom *gestalt*, *sats*, *vederdøber*, *sterrbo*, *immer*, *begeyne*, *bemöje* o. l.; men også disse har omsider, om end for det meste først temmelig sent, måttet vige tilbage for hjemlige betegnelser, nemlig: skikkelse, sætning, gendøber, dødsbo, altid, at møde, at umage (ulejlige) o. s. v. H. C. Ørsted har fjærnet det efter tysk mønster dannede *rinningsmodstand* ved at indføre det danske gnidningsmodstand, Chr. Molbech har fordrevet det ligefrem tyske *gebet* med det nordiske (svenske) område, og den danske rigsdagstidende, der i begyndelsen udkom med *anhung*, har siden 1863 fået et tillæg. Foruden de nævnte og talrige andre tyske udtryk er også en hel del franske ord, der navnlig i sidste halvdel af 17. århundrede brugtes i finere krese i Danmark, efterhånden forsvundne af sproget, idet hjemlige udtryk er trådte i stedet. Hvor udstrakt i sin tid brugen af franske ord har været, vil man bedst kunne skønne ved at læse følgende to sætninger af Johan Monrads selvbiografi fra ca. 1690: „Jeg kunde dog nogenledisz *fournere* till dend *agreable conversation*, *agreable* maa Jeg well sige, thi Jeg *remarque-rede* i ald Jomfru Mette Sophia Krabbesz *discours* den GUDsz Frygt, den dyd, dend *innocence*, dend *esprit* och høflighed, att Jeg i sandhed motte høre dett an med forundring. Hindis person och *taille* syntis mig dend aller*arantagieuseste* af alle de Jeg hafde seett, hindis

maaneer att klæde sig paa saa rijg och saa well *choiseret*, att Jeg hafde well intett tencht att fundett saadan noget i disse lande.“ Som enhver vil se, har de fleste af de ved skråskrift fremhævede ord nu ikke nogen borgerret i sproget længere; de har i tidens løb måttet vige pladsen for følgende mere forståelige udtryk: yde med til (bidrage), behagelige, samtale, behagelig, lagde mærke til, tale, uskyldighed, åndrighed, vækst (figur), allerfortrinligste og udsøgt.

Men også adskillige fremmede betegnelser har været med til at fordrive en del af de tidligere indvandrere. Således er enkelte tyske ord blevne afløst af andre udenlandske, som *omgefer* af det oprindelige ligeledes tyske omtrent (sammendraget af „umme den trent“ o: om skiven), *bisloperske* af det franske *maitresse* (ved siden af det danske frille), *vilagen* af det italienske *gardin* (ital: *cortina*) og *irgang* af det græske *labyrinth* (gr: *labyrinthos*). På samme måde har flere franske betegnelser måttet vige pladsen for andre fremmede, som *bonnet* for det ligeledes franske *kasket* (fr: *casquette*), *bombarde* for det italienske resp. franske *kannon* (ital: *cannone*, fr: *canon*, af lat: *canna* o: rør) og *bravade* for det tyskagtige *trods* (ty: *trotz*). Og endelig er også gamle latinske udtryk blevne trængte tilbage af nyere indvandrere, som f. eks. *stil* (lat: *stilus*) af det græsk-latinsk-tyske *griffel* (gr: *grapheion*, lat: *graphiolum*, ty: *griffel*), *suter* (lat: *sutor*) af det tyske *skomager* og *salse* eller *salsament* (lat: *salsamentum*) af det franske *sovs* (fr: *sauce*), såfremt man da ikke foretrækker det danske *dyppeelse*, eller som vi her i Nordslesvig: *du'els*.

Tabet af et ord er imidlertid ikke nogen pludselig overgangsakt, men en mere eller mindre langsom proces, og det vil derfor ofte være vanskeligt at afgøre, om et ord er helt forsvundet af sproget eller blot bør regnes til de delvis tabte. For de sidstnævntes vedkommende må vi i korthed omtale to forskellige tilfælde.

På den ene side kan det delvise tab af et ord bestå i en ligefrem indskrænkning af det ydre område. Vi har jo f. eks. set, at et ord som *dōne* i betydning af „lugte“, skönt, længe fortrængt af almindelig sprogbrug, har holdt sig hist nede ved sproggrænsen helt indtil vore dage. Og på lignende måde er det gået med en hel del andre. Således f. eks. med det gamle biord *rad* (oldn: *hraða* \circ : hurtig, skyndsomt), der bl. a. forekommer flere gange i „Den danske rimkrönike“: „twingdæ ieg i ghen saa *rath*“, „togh theres søsther fran them fwll *rath*“ o. s. v.; i vore dage er det ukendt af de fleste, men det haves dog endnu i det sundevedske *raj*, f. eks.: „han è *raj* blüwn fær're“, „kan do kom *raj* egjen?, d. v. s. „han er hurtig bleven færdig“, „kan du komme snart igen?“ o. s. v. Eller tager vi et udtryk som det gamle *i adens* (oldn: *aðan* \circ : for kort siden, nylig). Endnu i Kristjan den førstes diplomatarium hedder det: „som i stodhe her *i athens*“, og i et romantisk digt fra middelalderen: „tw trwged fasst *i iadans*“. Nu er udtrykket tabt i de fleste egne af Danmark, men det bruges jo dog endnu hos os i den sammentrukne form *ejåns'*, ligesom man på svensk siger *ijåns*, medens det på færøisk stadig hedder *i aðan*. Og ligesom et ord

kan forsvinde fra visse egne og samtidig holde sig i andre, således kan en betegnelse også gå delvis tabt ved at udgå af enkelte samfundskreise. Det tidligere ganske almindelige *geborsda* (geburtsdag) f. eks. har nu kun hjemme i de lavere klasser i Danmark, medens det i mere dannede kreise er blevet fortrængt af det danske fødselsdag. En dannet dame taler i vor tid ikke om sin *særk* og sine *bukser*; de er blevne til hendes chemise og benklæder eller permissioner. Omvendt er ordet *tjene* til dels fortrængt fra de mindre dannede kvinders og da navnlig tjenestepigernes sprog, hvad der vistnok bedst kan belyses ved følgende korte, fra et ugeblad hentede samtale: „Hvor tjener De nu, Line? — „Undskyld, bedste frue — jeg tjener ikke — jeg konditionerer hos oberst Snabel, og han tjener ved husarerne.“ Imidlertid hører dette sidste eksempel måske snarere til den næste klasse.

På den anden side kan der nemlig også foregå et delvist tab af ord med hensyn til deres oprindelige indre beskaffenhed: indholdet. Dette har bl. a. været tilfældet med ord som spisevært og værtshus. En nutidens finere restavrador vilde næppe synes om at høre sig til- eller omtalt som *spiservert*; ordet minder for meget om svende, soldator og droskekuske. Tidligere derimod knyttede man ikke nogen lavere forestilling til denne betegnelse: endnu 1792 skrev Fr. Sneedorf fra Paris, at han gik til „en *spiservert*, eller, som han her kaldes meget uegentlig, restaurateur.“ Eller hvilken hotelejer vilde ikke blive meget fornærmet, når man kaldte hans ejendom et *værtshus*? Og dog er det ikke et århundrede siden, at denne betegnelse

brugtes almindelig selv om det fineste hotel. Et par andre eksempler på kvalitativ indskrænkning har vi i ordene *ble* og *os*. Med en *ble* betegnedes tidligere overalt i Danmark det samme som endnu hos os i Nordslesvig, nemlig et „lagen“; men i almindeligt dansk er jo ordet nu blevet indskrænket til at være navnet på et lagen for børn i den spædeste alder. Og *os* var i tidligere tider den almindelige danske betegnelse for det, vi nu kalder „saft“. Henrik Harpestreng skriver f. eks. i den ene af sine urtebøger: „Fænikæl root stampæth oc *osæn* blændæth mæth hunugh, thæt hiælpær øghn af alt skymæl, of the smøræs oftæ thær mæth“, og endnu i Tidemands postil fra 1564 hedder det: „Naar Træ faa *Oess* og Blad.“ I denne sammenhæng er ordet nu fremmed for os; og dog er det ikke fuldstændig tabt på det nævnte begrebsområde: i vort sønderjyske landsmål er jo *os* endnu navnet på det snævrere begreb „tobakksaft“. Og så til slutning endnu et par særlige tilfælde. I en af Kristjan Falsters satirer hedder det bl. a.:

da spilles hurtig kortenspil,
labet, skjervensel, lanter.

Af de tre sidstnævnte ord har kun det mellemste holdt sig i videre krese til vore dage som navn på et kortspil. Men tidligere var også de to andre aldeles almindelige som sådanne. *Labet* er det franske *la bête*, der egentlig betyder „fæ“ og altså var overført på det pågældende kortspil af mere forklarligt end netop overmåde høfligt hensyn til den tabende spiller. Selvfølgelig kendes vel nu næppe mere; og med dette er også ordet gået næsten aldeles af brug, men dog ikke fuldstændig: det

kan endnu stadig anvendes for at betegne begrebet „udmattet, træt“ eller lignende. Det ejendommelige herved ligger altså i, at der først er foregået en udvidelse af ordets værdi, og at derefter ordet i sin oprindelige betydning er gået i glemme, hvorimod det i sin overførte egenskab delvis er blevet bestående. Og det samme har været tilfældet med ordet *lanter*, om end på en måde med den modsatte virkning. Hos Holberg f. eks. findes dette udtryk som navn på et kortspil jævnlig; således bl. a. i „Peder Pårs“: „kan I spille en *Lanter* med Eders Dotter Nille“, i „Henrich og Pernille“: „Jeg er bange, at han sidder der udi en *Lanter* til Ørene“, o. s. v. Heller ikke dette kortspil kan regnes til de almindelige i vore dage, og ordet er vistnok forsvundet af sproget i de fleste egne af Danmark; men i Nordslesvig siges der endnu om én, der har haft en betydelig vinding, har gjort „et ordentligt kup“: „han hæ goer en orndle *lunder*“. Ordet er altså først blevet overført fra kortspillet på den med dette eventuelt forbundne vinding og dernæst, efter at spillet var gået af brug, blevet indskrænket til at betegne en særlig „af lykken afhængig vinding“ alene.

Men under disse betragtninger er vi allerede komne ind over grænsen mellem dette og det næste kapitels naturlige område.

(Fortsættes.)

Dybbøl Sogn i Krigsaarene 1848—50.

Optegnelser af Pastor K. Karstensen.

Meddelte af Louis Bobé.

Nedenstaaende Optegnelser, indførte i Dybbøl Kirkebog (begyndt af David Monrad 1693) ere forfattede af Pastor Kristen Karstensen, født 25. April 1809 i Kjær, Ulkebøl Sogn, Als, Søn af Boelsmand Karsten Davidsen og Marie Hansdatter. Han blev Student fra Ribe Skole 1831, Kandidat i Kbhvn. 1836, siden Huslærer hos Stiftamtmand Knuth og valgtes 28. April 1839 til Præst i Dybbøl. Gift 31. Maj 1839 med Emma Jensine Kielsen (f. i Kbhvn. 10. Sept. 1811, d. 21. Sept. 1876), Datter af Urmager Jøns K. i Randers og Helene Margrethe Lundgreen. 1857, 28. Maj, valgtes han til Provst for Sønderborg Provsti og 6. Dec. s. A. til Sognepræst i Broager. 1864 blev han afsat af de tyske Civilkommissærer. K. har udgivet en Digtsamling og en Sangbog Gamle og ny Viser til Brug for Skolen og Livet, med særligt Hensyn til det danske Folk i Sønderjylland. Han døde 1. November 1882.

Krigen 1848—49.

Efterat vi fra 1.—25. April havde havt dansk Indqvartering, først 5te Bataillon under Oberstl. Haxthausen (1.—8. Apr.), dernæst 6te Bataillon under Oberst Hagemann, fik vi den 27. om Aftenen tydsk Indqvartering, først Brunsvigere under Oberst Specht (27. Apr.—3. Mai), dernæst Hannoveranere under Oberst Mar-

schal (3.—12. Mai), derpaa Oldenborgere og Meklenborgere under Oberst Rantzau (12.—28. Mai), paa hvilken Dag der skete Omqvartering og Oberst Specht kom tilbage som Forpostcommandor.

Medens den danske Armeé laa nede ved Dannevirke og ventede paa, at Tydskerne ikke skulde komme, kastedes der Skandser (af Ingeniørerne, 6. Bat. og Egnens Beboere) paa Dybbøl Banker, særdeles i Lorens Nielsens og Paul Paulsens Mark, og alle Hegn omkring Banken og ned efter Færgen til bleve udryddede. Den 25. April om Eftermiddagen var hele Landevejen fra Hvilhøj til Sønderborg Færge opfyldt af danske Tropper, som retirerede over til Als. Skandserne, som ikke vare færdige, bleve rømmede, og der gik kun Patrouille op gjennem Dybbøl over Stenderup efter Nybel til. Det første, som Brunsvigerne foretog sig, var at jævne de danske Skandser, og Befolkningen, som havde hjulpet at kaste dem, blev nu tvungen til at ødelægge dem igjen. Brunsvigerne gav sig nu ogsaa til at grave Skandser, flette Fasciner og Skandsekurve. Dette sidste Arbejde foretoges i Degnens Lykke mellem Degneboligen og Jens Alsings Huus. Her og i Peter Kirkmands Mark vesten for Hvilhøjsvejen stod nemlig Artilleriparken.

Kirken blev strax den første Nat slæbt fuld af Straa, Alterlysene brændte hele Natten, og Straaet blev liggende til fremtidig Afbenyttelse, indtil Hannoveranerne kom, da Kirken paa min Begjæring igjen blev rensat og lukket. Der savnedes en Deel Psalmebøger, Daabsklædet, Sølvklokken ved Klingpungen, ellers led Kirken dengang ingen Overlast. Præstegaar-

den var i Brunsvigernes Tid saa belagt, at vi ikke havde Raadighed over mere end Dagligstuen. Der blev jeg ogsaa quasi bevogtet, efterdi man uden Grund havde mig mistænkt for, at jeg skulde skjule en formentlig tilbagebleven dansk Frivillig, min forrige Elev, Grev Adam Knuth. (Der blev i denne Anledning anstillet Huusundersøgelse i Nabolaget og i Husene langs med Landevejen. De pirrede og stak omkring med Bajonetterne paa alle mistænkelige Steder. Et Sted — hos Rickel Clausens bag Kirken — randsagede de under Sengen og stødte med Bajonetten mod Noget, som de meente kunde være et Menneske. „Hier ist Gott verd. mich der Kerl“, udbød de — og saa var det en Side Flæsk.)

De Danske begyndte i Begyndelsen af Mai at arbejde paa et Brohoved der, hvor Hans Peter Becks Sted laa, hvilket de afbrændte tilligemed Færgegaarden, Rebslager Petersens Sted samt de andre langs med Vejen liggende Steder, hvoriblandt de til Dyppel hørende Hans Ohlsens, Peter Hansens og Hans Peter Hansens Steder — og idet Tydskerne søgte at forhindre de danske i Brohovedets Anlæggelse, opstod der idelige Sammenstød. Ved disse Sammenstød blev der skudt Ild paa flere Huse, og navnlig afbrændte Peter Jensens Gaard, Maren Hørlyks Kaadsted, Jens Jensen Cosmus's Kaadsted, Jacob Dominicussens Sted (Brunhoved) og Lorens Nielsens Gaard. Tydskerne havde deres Forpostleir nede i Dalen ved Østen og forstode herlig at skjule sig for Bomberne under Kæmpehøiene. Den 16. Mai var en af de alvorligste Smaa-

skjærmydsler; da forsogte Tydskerne at sætte sig fast i Christian Hansens d. Y.'s Gaard, og denne blev nu derfor nedbrudt af de Danske. I den sidste Uge før den 28nde Mai var det temmeligt roligt; vi hørte kun Tydskerne af og til snakke sammen om, at nu havde Danskerne deres Brohoved og Bro færdig, men man lod ikke til at vente dem.

Da hed det pludselig Søndagen d. 28. Mai Kl. henved 12: „Die Dänen landen und ziehen stark hervor“. Kl. henved 4 maatte Tydsken trække sig tilbage. Min Karl var med at kjøre Saarede. Vognen blev requireret af 3 Dragoner med blinkende Sværd og var borte i 14 Dage, saa jeg troede at borte var borte. Ogsaa slæbte Tydskerne Boelsmand Lorens Nielsen med sig, om hvem de troede, han havde signaliseret med de Danske, da han just var ude paa Marken og flytte Køer, medens Affæren begyndte. Han kom først tilbage efter Vaabenstilstandens Afslutning midt i Sept. Af Lig blev der indlagt en dansk Herregaardsskytte (Robertsen) og en hannoveransk Jægerlieutenant i Dyppel Kirke. De bleve siden bragte til Sønderborg. Ved Retraiten gennem Dyppel forsogte Tydskerne flere Steder at sætte Ild paa, saaledes hos Skomager Andreas Iversen og Krudenerer Jens Peter Jensen, men Ilden blev slukket.

Den 28. Mai om Aftenen fik vi General Hansen (senere Krigsminister) i Qvarteer. Dagen efter (d. 29de), da det hed, at de Danske bleve drevne tilbage, førte jeg Hustru og Søn samt Tante Wally til Als, til Pastor Krog Meyer i Ulkebølle. Selv vendte jeg Dagen efter tilbage til Dyppel. Den 2. Juni kom Ge-

neral Schleppegrell i Qvarteer i Præstegaarden, og med Schleppegrells Stab var ogsaa en norsk Frivillig Kandidat Krogh, forhen Redactor af den Constitutive. Med ham var jeg den 5te Juni om Formiddagen gaaet til Stenderup for at besøge Nordmanden Baron Løvenskiold, som laa hos Hans Smed. Medens vi gik tilbage derfra, begyndte Kanonerne lystig at spille ved Forposterne. Vi fik travlt med at komme hjem. Jeg fik en Vogn til at holde i Beredskab, og da Skydningerne nærmede sig, satte jeg mig paa til- ligemed Onkel Wally (soms boede i det saakaldte Enkesæde) og kørte ad Sønderborg til. Underveis saae vi allerede flere Vogne med Saarede. Træfningen trak sig nu ind igjennem Dyppel By. Byen blev fuld af Preussere, som brød op og plyndrede alle vegne, og spurgte ogsaa efter Præsten „den Verräther, den schwarzen Teufel“. Jeg stod imidlertid paa Kirkebaken ved Sønderborg og saa med smertelige Følelser og spændt Forventning ud over mit kære Dyppel. Klokken henimod fem Eftermiddag blev Træfningen varm ned efter Staugaard og Suurlykke til; Tysken havde nemlig isinde at omgaae de Danske der, og snart stode Kapt. Otzens og Jacob Clausens Gaarde i Luer (antændte af de Danske), og ikke længe derefter brændte ogsaa Joachim Carstensens Kaadsted og Claus Clausens Gaard i Østen. Da var det Klokken henved 7 at Garden og 6. Bataillon blev fort i Ilden; de stormede frem imod Dyppel By og dreve Tydskerne ud. Ved Dyppel Kirke havde en Afdeling af 6. Bataillon en haard Dyst. Omegnen af Kirken og Præstegaarden laa bestroet med Lig. 2 Ty-

skere, den ene en Officer, bleve begravne paa Kirkegaarden tæt førend Tyskerne bleve fordrevne derfra Under Træfningen bleve Beboerne af Dyppel By beordrede til at rykke ud af deres Huse, og Størstedelen af min Menighed flyttede over til Als, deels samme Dag, deels de følgende Dage med Bohave og Kreatur, saa at navnlig Dyppel By fra 5. Juni til Høstens Begyndelse stod øde og forladt. Først i September efter at Vaabenstilstanden omsider var kommen istand, flyttede jeg over. Allerede den 20. Mai havde jeg havt Besøg af Herredsfoged Jacobsen (senere slesvigholstensk Krigsminister) og Regjeringsraad Harbou, som reiste omkring for at forhøre, om Præsterne vilde anerkjende den provisoriske Regjering og publicere deres Forordninger. Jeg gav til Svar, at jeg ikke kunde dette, eftersom Kongen (ved Patent af 29. Marts) havde erklæret den provisoriske Regjering for oprørsk og paa det strængeste forbudt Embedsmændene at indlade sig med den eller fremme dens Planer, og jeg desuden allerede havde erklæret mig i samme Retning for den allerhøieste Regjeringscommission, den Gang i Haderslev (d. 21. April). Min Erklæring blev tagen til Protokols og af mig undertegnet. Den 6te October, vor Konges Fødselsdag, kom 2 Dragoner fra const. Herredsfoged Nissen i Broager med nogle Forordninger fra den provisoriske Regjering og forlangte skriftlig Erklæring, om jeg vilde lade dem aflæse i Kirken. Jeg erklærede naturligviis, ifølge det Foregaaende, at jeg ikke kunde det. Ikke længe derefter hørte jeg, at der i tyske Blade berettes om min Afskedigelse. Dog modtog jeg først d.

29. October det under 13. s. M. af den provisoriske Regjering udfærdigede *Dimissionspatent*. Herr const. Justitiarius Henningsen fra Gravensteen kom samme Dag, der var en Søndag ved Kirketid, ridende i Ledtog med 4 Dragoner ind i Præstegaarden og præsenterede mig det bevidste Patent saalydende: „Die provisorische Regierung entlässt hiedurch den Herrn Pastor Kristen Karstensen Ihres Amtes als Prediger in Düppel. Den 13. October 1848. Beseler. F. Reventlau“ og udbad sig min „Qvittering“ for sammes Modtagelse. Han medbragte tillige et *Publicandum* uden Navns Underskrift, hvori det bekendtgjordes for Sognet, at jeg af den provisoriske Regjering var bleven afsat fra mit Embede og at den under 22. s. M. installerede Fællesregjering havde stadfæstet den provisoriskes Foranstaltninger. Herr Henningsen tillod mig at prædike endnu denne Gang for den forsamlede Menighed. Det af Degnen Herr Jürgensen med megen Iver og Anstrængelse paa den yderste Kirkedor opslagne navnløse *Publicandum* sad der kun et Par Timers Tid. Hen paa Eftermiddagen flagrede kun enkelte Papirstumper endnu paa Kirkegaarden.

Næste Dags Middag (d. 30. October) ankom den som Præst i Dyppel constituerede Candidat Axelsen fra Mjols til Dyppel Præstegaard; og Dagen derpaa flyttede vi til Sønderborg. Mit Tjenestefolk og Kreatur blev tilbage i Dyppel, da Dragonregimentet og Pastor Axelsen tillod det. Under 6te November indgik jeg derpaa med Begjæring til den saakaldte Fællesregjering om at vorde gjenindsat i mit Embede eller eventualiter at vorde bekendtgjort med Motiverne

for min Afskedigelse. Menigheden indgik ogsaa under 1. November til Fællesregjeringen med Begjæring om at erholde mig tilbage; men paa begge disse Begjæringer svarede Fællesregjeringen under 22. November med allernaadigst Afslag, erklærede Embedet for „definitiv erledigt“ og gjorde Anstalter til dets Besættelse. Da Patronatet ikke vilde anerkjende min Afskedigelse, vilde samme naturligvis heller ikke præsentere til nyt Valg. Regjeringen præsenterede da selv, og det navnlig fornævnte Pastor Axelsen, min for dums gode Ven Pastor Schmidt fra Stenderup og Cand. Godt fra Buskmose; og Menigheden blev opfordret til at vælge.

Paa den berammede Valgdag, Fastelavns-søndag d. 18. Febr. 1849 mødte nu ingen andre Vælgere end Kirkeværgerne, og disse mødte kun for at erklære, at hverken de eller saa vidt de vidste nogen andre vilde vælge. Der blev heller ikke en eneste Valgstemme afgivet; men uagtet denne factiske Protest fra Menighedens Side udnævnte dog den provisoriske Generalsuperintendent Rehhoff paa Regjerings Vegne Herr Axelsen til Dyppel Menigheds Præst. Menigheden vedblev imidlertid at blive gjenstridig, kun saare faa søgte Kirke og slet ingen Altergang, det blev en gængs Tale, at Pastor Axelsen var nok Kirkens Præst, men Pastor Karstensen var Sognets. Skjøndt Passagen i Vinterens Løb, blev besværliggjort, og den politiske Politimester Mudderspach med sin Dragonvagt i og ved Dyppel Molle viste mange tilbage, havde jeg dog hele Vinteren igjennem hartad daglig Huset fuldt af mine kjære Dyplinger.

Da den længe ventede 3. April omsider kom, og de røde Troier rykkede over, rykkede jeg ogsaa over. Jeg var imidlertid under 28. Marts bleven constitueret som Feltpræst ved den danske Armee. Herr Axelsen havde allerede den 2den April om Aftenen fjernet sig fra Dyppel, men blev den 3die April ved Middagstide tagen af de danske ved Bøjskov og ført til Sonderborg, hvor han tilligemed Pastor Hiort fra Ulderup og Petersen fra Satrup sad nogle Dage og derpaa blev fort til Kjobenhavn. Her blev han tilligemed de Andre frigiven imod, at han skriftlig forpligtede sig til ikke at vilde foretage Noget imod hans retmæssige Landsherre Kong Frederik d. 7de. Glæden i Dyppel ved de danskes Ankomst var stor, men varede desværre kun kort. Skærtorsdag og Langfredag holdt jeg Gudstjeneste i Dyppel, begrov om Lørdagen de i Træfningen ved Ulderup (d. 6te April) faldne Danske og Tyske paa Satrup Kirkegaard, og Paaske-morgen (d. 8. April) stod jeg med Armeens Reserve ved Dyppel Mølle og ventede paa Ordre til at gaa frem, men Toget gik tilbage over til Sønderborg. Fra 4.—7. April havde de Danske begyndt at opkaste Skandser paa Dyppel Hoider og ryddet Diger og Gjærder fra Hoiderne og ned imod Byen. Disse Værker bleve sidenefter ødelagte eller benyttede af Tydskerne.

Den 11. April begyndte nu Tydskerne at ind-quartere sig i Dyppel, Ragebøl og Staugaard, 150—200 Mand i hver Gaard. Først (i Dyppel) Sachsere og Chur Hessere til April Maanedes Udgang; dernæst Brunsvigere og Nassauere i Mai og Juni; siden Ol-

denborgere (der kom fra Ragebøl og blev der afløste af Brunsvigere) i 3 Uger; derpaa Kongel. Sachsere i 12 Dage — tilsidst Hannoveranere og Preussere. Den 12te April mod Aften foretog de danske (General Bülow) en Recognoscering ned imod Dyppel og ind i den nedre Deel af Byen. Dette maatte naturligviis hævnnes, og Dagen efter paafulgte — „Die Erstürmung der Dyppeler Schanzen“ som vel at mærke ikke var besatte. I Nattens Mørke listede Tyskerne sig ind paa de danske Forposter, afskare ogsaa en Deel i Lorens Nielsens Huus, som dog snakkede sig fra dem og snege sig ned til Stranden, og i Dagbrækningen stode Tyskerne kun et Par Hundrede Skridt fra det danske Brohoved. Men nu fik de saavel fra de faste Batterier som fra Kanonbaadene saa kraftige Morgenhilsener, at de ansaae det for raadeligst at trække sig tilbage, og for at dække Tilbagegangen og distrahere de faste Batteriers Opmærksomhed, kjørte sachsisk Artillerie op og leirede sig i Suurlykke Egnen mellem Brunhoved og Kapt. Otzens Gaard. Her fik Sachserne 3 Kanoner demonterede, og medens der sloges om dem (de Danske fik de 2) gik der Ild i Dyppel Mølle, Lorens Nielsens Huus og Kapt. Otzens Gaard, hvilke 2 sidste Steder saaledes afbrændte anden Gang i denne Krig. Tyskerne mistede denne Dag mange Folk; 7 idetmindste (over hvem et Trækors og en Steen med deres Navn) ligge begravne her paa Kirkegaarden; flere ligge paa Satrup og andre Steder. I Præstegaarden og Kirken laa der stadig indquarteret en heel Bataillon, circa 1000 Mand. Saavel Kirke som Præstegaarden blev stadig ilde medhandlet, og uagtet Præ-

sten Axelsen (som fra Kjøbenhavn vendte tilbage til Dyppel) var Troppernes Ven, formaaede han ikke at afværge Ødelæggelsen. Særdeles efter Affæren den 17. Mai, Christi Himmelfartsdag, sporede man Vandalisme i Kirken. Orgelet blev aldeles ødelagt, Alterbordet sad man og flikkede Sko paa, Maleriet i Alterbladet blev udskaaet og stjaalet, Moses, Christus Figurerne bleve lemlæstede, flere Stolstader bleve ødelagte og Dorene i Aflukket bag Alteret borttagne og rimeligviis brændte. Kirken har i denne Tid bogstavelig talt mere været lig en Roverkule end et Bedehus! — I Præstegaarden var der ved de tyske Troppers Bortgang kun hele Dore og Vinduer i de 3 af Officerer benyttede Værelser, ellers var Dore og Vinduer itu eller borte, Sengesteder, Skabe, Trappegelænderet og alt andet Brændbart borte og brændt. Væggene, saavel malede som kalkede, vare saa forslaaede og forhuggede, at de nogle Muurstene overalt tittede frem. Hylde og Beklædning i Spisekammeret, Mælkestuen og Kjælderen borte og brændt, kort sagt i hele Hovedbygningen var der næsten intet uden de nogle sorte Steenvægge tilbage. Ogsaa i Ladebygningen saa man dygtige Spor af Ødelæggelsens Vederstyggelighed. Næsten alt Træværk i Lo og Lade, i Stald og paa Stænge var borte og brændt. Ogsaa Haven var forfærdeligt medhandlet: ikke alene at Stakittet ved Indkjørselen og omkring Haven var borte og brændt, men mange Træer vare omhugne eller ødelagte, det Hele saa ud som et Vildnis. — Andre Steder her i Sognet gik det dog noget bedre end i Kirken og Præstegaarden, men overalt er der bleven meget ødelagt, fornem-

lig paa Grund af den stadige Brændemangel. Somme Steder (f. Ex. i Ragebol Kro) reve de endogsaa Ladebygninger ned for at faae Brændsel.

Fra Midten af April opforte nu Tyskerne det ene efter det andet Batteri langshen over Kammene paa Dyppel Bakke, først en stor Skandse med Blokhuus bag ved Lorens Nielsens afbrændte Gaard, dernæst et bag ved den afbrændte Dyppel Molle, siden et ned efter Suurlykke til, ogsaa med et Blokhuus; derpaa kastede man en Skandse mellem det sidste og Lorens Nielsens afbrændte Gaard og dernæst et andet Batteri sønden og østen for samme Gaard og nedenfor den førstopforte Blokhuusskandse, det saakaldte Gefions Batteri, fordi det blev belagt med Kanoner fra Gefion. Ogsaa bag ved Petor Petersen Suurlykkes Gaard begyndte man at opkaste et Batteri. Saa havde man ogsaa ud mod Vimmingbund opkastet adskillige Batterier. Kanonerne Antal vides ikke. Da nu Tyskerne endvidere d. 6. Juni gav sig ifærd med at opkaste en Lobegrav langs med deres Skandselinie, udspændte der sig en temmelig alvorlig Fægtning, som varede hele Dagen og under hvilken Peter Jensens (2den Gang) og Jens Jensens (Sneis) Gaarde afbrændte, begge skudte i Brand af Tyskerne. Midsommersnat blev der derpaa igjøn en lille Fægtning, idet Tyskerne vilde overrumple de danskes Feldvagt ved Jacob Dominicussens Huus, og ved denne Lejlighed blev dette Huus anden Gang afbrændt.

Medens Tyskerne laae her, har de blandt andet ogsaa udgravet og undersøgt Kæmpeløiene (de saakaldte Galgehøie, fordi der i gamle Dage har staact

en Galge der), men om de har fundet noget Kostbart eller Mærkværdigt vides ikke.

Den 21. August bleve Fangerne udvexlede ved Sneiled, dér hvor Apenrader og Gravenstener Landeveiene støde sammen.

En Mængde trefarvede Flag paa høie Stanger flagrede og viftede imidlertid paa Dyppel Skandser. Under vældige Hurraraab og Afsyngning af deres Yndlingssang „Schleswig Holstein“ fore Tyskerne afsted og til deres ventende Venner. De Danske derimod gik meget roligt og ytrede kun nu og da til hinanden: Nu Gudskelov vi slap ud af det Slaveri! Den 9. Sept., en Søndag, afbrændtes Blokhausene og Barrakerne paa Dyppel Bakke, efterat de slesvig-holstenske Gensdarmere, som efter de udenlandske Tropers Bortmarsch havde bevogtet dem, et Par Dage iforveien vare opløste og forsvundne; og det tilbageblevne Skandsetømmer og Riisværk blev bortført deels af Alsingerne, deels af Omegnens Beboere. Hvem der har sat Ild paa Skandserne vides ikke, men i tyske Aviser har der længe gaaet Røg af den Brand — „die Zerstörung der Düppeler Schanzen“.

Saasnaart som den ifølge Vaabenstilstandsconventionen (af 10. og 17. Juli) forordnede Bestyrelsescommission for Hertugdømmet Slesvig under 25. August var bleven installeret, indgav jeg under 28. s. M. et Andragende til samme Commission om snarest mulig Gjenindsættelse i mit Embede, og Menigheden indgik ogsaa gjennem sine Repræsentanter med Begjæring om at erholde mig tilbage, ligesom ogsaa Patronatet (Grev Arthur Reventlow efter Fuldmagt fra Patronen)

gjentagne Gange androg paa min Gjenindsættelse. Sagen blev overgivet til Amtmanden over Sønderborg-Nordborg Amt Johannsen til Undersøgelse og træneredes i en langsommelig Tid.

Endelig den 16. November 1849 modtog jeg (i Sønderborg) en under 15. s. M. udfærdiget Resolution fra Bestyrelses-Commissionen i Flensborg, hvori det gaves mig tilkiende, at Bestyrelses-Commissionen havde besluttet at gjenindsætte mig i mit Embede som Sognepræst for Dyppel, samt at det var overdraget den prov. Superintendent Provst Rehhoff i Apenrade at udføre min Gjenindsættelse, og at Pastor Axelsen saavel som Grevskabets provisoriske Administratorer Feddersen fra Kieding og forhenv. Inspector Jürgensen paa Sandberg vare underrettede derom. Jeg begav mig herefter strax samme Dags Eftermiddag over til Dyppel og lod ved Kirkeværgerne Pastor Axelsen tilspørge, om han ifølge denne Resolution var villig til at fratræde og overlade mig Embedet. Han erklærede herpaa, at han ikke vilde, og benægtede overhoved at have modtaget nogen herom handlende Underretning. Jeg ventede nu i 8 Dage paa Underretning fra Rehhoff, men da saadan ikke kom, og Rygtet desuden meldte om, at baade han og Axelsen havde protesteret, indgav jeg under 23. s. M. Begjæring til Bestyrelses-Commissionen om, at sammevilde foranstalte det Fornødne til min Gjenindsættelse. Jeg ventede derefter endnu andre 8 Dage paa Svar fra Flensborg, men da der intet kom, tog jeg først i December selv til Flensborg for at fremskynde Sagen. Her fik jeg det Raad, at jeg skulde flytte over til Dyppel og see at komme

til Rette med Axelsen, og tillige det Loftet af Kammerherre Tillisch, at jeg i Lobet af de første Dage skulde høre nærmere fra Flensborg. Den 7. December flyttede jeg da over til Dyppel og drog ind i mit umiddelbar ved Præstegaarden beliggende Huus, samt tilkjendegav Axelsen, at jeg nu var her for at overtage mit Embede. Han var nu ogsaa i Førstningen villig til at fratræde, og jeg beredte mig til at tiltræde mine Funktioner her igjen d. 9. December, som var 2den Søndag i Advent, men saa kom der Dagen iforveien, d. 8. Decbr., en Skrivelse fra de saakaldte Administratorer for Grevskaftet, hvori det paalagdes Axelsen at vedblive at fungere og forbødes Menigheden og dens Forstandere at henvende sig til mig i Embedsanliggender. Og nu vilde Axelsen naturligviis ikke vige. Da der nu om Søndag Morgen var en usædvanlig Mængde Folk forsamlet ved Kirken i Forventning om, at jeg skulde forrette Gudstjenesten, og adskillige kom ind til mig og anmodede mig om at gaa med dem, som vare komne for at høre mig, ned i Skolen og holde Andagt, da de ellers vilde vende tilbage med uforrettet Sag, saa var jeg dertil villig, og vi bestemte Tiden til Klokken 11 for ikke at forstyrre Gudstjenesten i Kirken. Men aldrig saasart havde Pastor Axelsen gjennem Degnen erholdt Kundskab herom, for han indfandt sig hos mig og erklærede, at han ikke tillod saadant og at han vilde gjøre alt hvad der stod i hans Magt for at forhindre og forstyrre vor paatænkte Andagt. For da ikke at volde Skandale opgav jeg det Paatænkte, men forfattede en Beretning om det Forefaldne og reiste Dagen

efter med Kirkeværger Lorens Lorensen fra Ragebøl og Skoleforstander Jørgen Hansen fra Ravnkoppel til Flensborg for dog omsider at faa Ende paa Sagen. Her fik jeg da udvirket, at der blev givet Commissorium til Amtmand Johannsen paa Nordborg, hvorved det overdroges ham at besørge Axelsens Fjernelse og min Gjenindsættelse, og denne Forretning skete da d. 14. December om Formiddagen i mit Huus her ved Præstegaarden. Pastor Axelsen var endnu under denne Forretning i Førstningen passiv Modstander, men da det betydedes ham, at han i Vægringstilfælde vilde blive tvungen, faldt han omsider tilfoie og forlod ogsaa Dagen efter Menigheden. Ved Afregningen med ham maatte jeg forpligte mig til at betale ham for den Deel af Avlingen og Tjenden som endnu var forhaanden (circa 230 Traver Korn og 17 Læs Hø) samt for hans Andeel i det løbende Aars Offre og øvrige faste Emolumenter i Alt 450 r. cour.

Notitser om Krigen fortsatte i Dyppel.

Alle Sognebeboere vare enige om, at det tyske Militær var langt bedre at komme til Rette med i Aaret 1849 end i Aaret 1848. Med Undtagelse af den første Dag, de indqvarterede sig her, d. 11. April, sørgede Militæret selv for sin Forpleining og forlangte kun af Beboerne, at de skulde forsyne dem med Brændsel samt med Mælk og Smør saa meget de kunde, det Sidste dog kun for Betaling. Der fandt vel af og til

adskillig Uorden Sted, f. Ex. rapsedes der endeel Lam og Høns — (hvorfor der formodentlig i Vinteren 49—50 blev saa dyr Tid paa Æg, at man maatte betale Snesen med 10—15 Sk. cour.) — men ellers give Beboerne i det Hele taget et godt Skudsmaal. Næsten Ingen af Militæret yttrede nogen Uvillie imod Befolkningen for det danske Sindelags Skyld, og mangen En lod sig endogsaa aabenbar forlyde med, at Folket havde Ret i at holde paa sin Nationalitet og med sin Konge. Det var ikke med deres gode Villie, at de vare komne her, de var heller end gjerne bleven hjemme at passe deres Dont og sørge for deres Familie, men det var de hoi og lærde Herrer, som havde afstedkommet al den Ulykke og Forvirring baade her og hjemme hos dem. Efter hvad de kunde see, havde Folket det godt her, bedre end de havde det hos dem, og de kunde godt begribe, at man ingen Lyst havde til at indlemmes i Tydskland, efterdi der ikke derved kunde være nogen Fordeel at vinde, men snarere det Modsatte. Saadanne Yttringer, som de her anforte, ere efter Beboernes Beretning blevne gjorte af mange, især menige Soldater. Ja mange af de Menige (ogsaa nogle Officerer) skjendte endogsaa paa de saakaldte Hjemmetydskere, som de ansaae for Ophavsmændene til Spektaklen, og vist er det, at de fuldt saa gjerne boede hos danske Folk som hos Hjemmetydskerne, og at danske Folk i Almindelighed havde mindre vanskeligt med at komme ud af det med dem end hine. Noget lignende erfarede jeg ogsaa selv i 1848, da flere Officerer ligefrem udtalte sig i samme Retning for mig personlig, og navnlig aldeles billigede, at jeg ikke

kunde føle mig bevæget til at anerkjende den provisoriske Regjering og svigte den Kongen givne Trokabsed. Da jeg f. Ex. engang gjennem Generalsuperintendenten Callisen modtog den provisoriske Regjering's Anordning angaaende Kirkebonnen og jeg (i den Hannoveranske Oberst Ranzows og den Meklenborgske Hauptmann Müllers Nærværelse) yttrede, at jeg ikke undlod at bede for Kong Frederik, det maatte saa gaae som det vilde, slog Hauptmann Müller mig paa Skulderen og sagde: „das ist recht, das respectire ich, hol mich der T. . . .“ Den 5te Juni 1848 var Træfningen, som allerede bemærket, haard i Omegnen af Kirken. Flere Bomber og Granater sloge ned og sprang her, 2 gik igjennem Boelsmand Lorens Hansens Lade, og man ventede, at der var Ild, for det røg og smøg forfærdeligt, men det tændte dog ikke. Beboerne skjulte sig deels bag Grundstenene i Husene, deels i Huler i Jorden, Brønde o. s. v. Vore Naboer Jens Alsing og Peter Johannsen havde ogsaa (1849) gravet dem et Hul, hvori de vilde skjule sig, naar der kom noget paa, og — forunderlig nok, inden Aaret var omme, vare de begge i Graven. — Ogsaa 13. April og 17. Mai 1849 naaede Bomberne fra de danske Batterier paa Als tæt herop til Kirken og sprang til Beboernes store Forskrækkelse ved deres Huse, uden dog at anrette nogen Skade.

Af Curiositeter fortælles adskillige. Saaledes havde Strandvagten nede ved Hans Jorgensen Madsens Strand lavet sig et Batteri, bestaaende af en Decl Trumleblokke og andre Rundstykker, som de lagde paa Vognhjul og lode pege ud mod Stranden, og satte

en med en Stok som Flint bevæbnet Straamand til Vagt derved. Ved Affæren d. 5. Juni 1848 havde Tydskerne barricaderet sig i flere Huse, saaledes i Lien hos Andreas Andresen. Her forefaldt følgende underlige Scene. Medens Husets Folk skjulte sig, det bedste kunde (Naboen Hans Alexandersens var ogsaa kommen derhen med Hest og Køer og laa i Bagerovnen, holdende de uforstaaende Dyr i Reh), og medens nu Militæret havde travlt med at brække Hul i Muren og stikke Bossepiben ud og brænde los, gik der en heel forvoven og ufortrøden Tydsker omkring i Stuen og spillede paa en Fiol — for nu „ging es lustig“ yttrede han, da Folk udtalte deres Forundring over hans besynderlige Adfærd.

Af curiose Misforstaaelser fortjene at anføres: Et Steds vilde Tydskerne have en „Hammel“. Bonden bragte ham en Vognhammel. Et andet Sted vilde de af Bondemoer laane en „Tasse“. Bondemoer lob ud til sin Mand: „Faer! de vil have vor Gasse.“ „Ja Moer, der er intet andet for, vi maae give dem den.“ Og saa fangede de Gassen og bragte den ud til Tydskerne. Ovre i Satrup kom der en tysk Patrouille til en gammel Mand og spurgte efter „Dänen“. Manden viste dem hen til „Degnen“, som, da han just ikke var nogen „Dänenfreund“, faldt i stor Forundring over, at man vilde søge danske i hans Huus.

I en af de udgravne Kæmpehoie fandt Tydskerne en Beenrad, som efter hvad Folk mener skal have været Levningerne af en Dreng, der 1761 tjente paa Hans Hansens Sted her ved Skolen. Den stakkels Dreng fik et bedrøveligt og besynderligt Endeligt. En

Nat kom der nogle Gavtyve ind hos hans Husbond Christen Hansen i det Værelse, hvor han laa, og vilde stjæle hans Husbonds Penge. Drengen vaagnede og raabte: „Heida, hvad vil I ved Faers Skaf?“ Hvorover Tyvene bleve forskrækkede og fortrak. Nogen Tid efter var Drengen nede i Lodlykke-Eggen for at røgte sin Husbonds Qvæg. Der traf Gavtyvene ham, og da der ingen Folk var i Nærheden, tog de og hængte ham i et Træ. Drengen blev nu anset som Selvmorder og som saadan begravet under Galgen. En deel Aar derefter blev Anføreren for Tyvebanden grebet og hængt i Nybel, og før sin Dod bekjendte han blandt andre Gavtyvestreger ogsaa denne, at han for at hævne sig paa Drengen havde gjort det af med ham paa ovenomskrevne Maade.

Nede ved Skandseværkerne, navnlig i Dybbøl Østen hos Philip Christensen (nu Hans Petersen), havde Tydskerne forfærdiget en heel Deel smaa nydelige Mølleværker, som dreves ikke alene af Vind, men ogsaa af Vand og skulle have været meget snildt og kunstfærdigt indrettede.

Foruden de paa Kirkegaarden begravne tyske Militærlig vides med Vished, at der ved ovennævnte Hans Petersens Gaard (paa Blegnepletten) ligger (fra 49) en Tydsker. Fra samme Aar og navnlig fra 13de April ligge der 3 Baiere i Bolsmand Nicolai Christensens Toft i Dybbøl By, formodentlig fordi de som Katholikker ikke kunde begravnes blandt Kjættene paa vor Kirkegaard. Af danske Militærlig vides kun om eet. Det ligger ved Hvilhøi Kro i Æblehaven tæt ved Landeveien og blev begravet der

efter Affæren den 5. Juni 1848. Formodentlig har han hort til 12. Bataillon, som jo her havde en svær Dyst. Her var det jo ogsaa Morgenstjerne faldt (i et Ledgab lige ved Landevejen).

Overalt malede Tydskerne Figurer, Vers, Navne og Inscriptioner. I Kirken staaer, foruden en deel Navne og Datoer, bag paa Alterbladet: „Wer nach Schleswig Holstein ist gewesen, der kennt die Sache schon zu gut. Man muss mit solchen Schweinen leben, sich auch noch quälen bis auf's Blut.“ Fremdeles: „In diesen Edeln Hallen, kennt man die Rache nicht, da lass den Mensch verfallen und sündet ganz fürchterlich.“ Andre læse: Und „lässt der Mensch was fallen, das stinkt“ etc. Paa anden Side (til Hoire) læstes: „Mein Haus ist ein Bethaus; Ihr habt's aber zu einer Mördergrube gemacht“. Paa Orgelloftet stod skrevet ved Doren (til Venstre): „Kleines Quartier für 10 Mann, Braunschweiger 2. Bataillon 3. Compagnie. Soldat: Rode, Jochens, Schütte, Monkemeyer, Bodenlager, Ahrens, Pralle, Schniede, Bank, Peters d. 15. Juli 1849.“ Formodentlig har man altsaa brækket Orgelet ned for at faa bedre Plads. Et Timeglas, som før havde været anbragt paa Prædikestolen, men som senere blev borttaget derfra og hensat paa Orgelloftet, have samme 10 Mand først anbragt over Doren indtil Orgelværket, formodentlig for at studere Tidens Flygtighed, men siden efter er Timeglasset forsvundet ligesom Orgelet. — I Præstegaarden stod flere Steder paa Vægge og Dore: „Leb wohl, geliebtes Pfarrhaus.“ I Salen ved Indgangen til Hjørnestuen: Rantzow potens ille gene-

ralissimus dormit; ne censes, Sonderburgiam esse dolendam? pax est. Auf deutsch: Ranzow, der mächtige Generalissimus schläft. Meinst du nicht, dass Sonderburg in Flammen gesteckt werden müsse? Aber es ist Friede. Indenfor paa Væggen til Venstre i den grønne Stue: „wir wünschen unsern Nachfolgern viel Vergnügen, wie wir es genossen haben“ — og „Hier ist die schöne Küche Dippel, so dicke Flöhe herum hüpfen.“ Disse Dyr var der ogsaa siden efter en stor Overflodighed af her i Præstegaarden og overalt i Byen; man kaldte dem tyske Indqvartering. — Ovre paa det nordostre Hjørne af E n k e h u s e t var paa Ydervæggen med megen Kunstfærdighed tegnet (med Kul) en Hest med en Hund paa, efter Sigende tegnet efter Naturen. Der var nemlig en Hund ved Indqvarteringen her, som udmærkede sig ved Færdighed i Ridekunsten. Et Steds her i Byen havde de ogsaa afmalet Degnen Jürgensen og Præsten Axelsen, paa hvilken sidste Soldaterne i det Hele ikke vare gode. Han havde nemlig holdt en Feltprædiken for dem engang og deri formanet dem til Orden og sædeligt Forhold, „de maatte vide, at de ikke var komne herind for at plage Folk og ødelægge deres Eiendom, de var jo komne for at forsvare Landet.“ Sligt toge de ham saa ilde op, at de endog havde Lyst til at slaa ham ihjel. Han maatte ogsaa flere Gange fortrække, fordi han ikke kunde hytte sig mellem dem, og ved Bortgangen sloge de næsten alle Ruder i Præstegaarden itu.

Efterat S k a n d s e r n e v a r e b r æ n d t e , blev Værket synet af de graastenske Autoriteter Over-

inspektør Krogh og const. Justitiarius Henningsen, og det tiloversblevne Træværk blev henført til det saakaldte Sjøvsted ved Klodsmager Nicolai Lorensens Huus, og der blev lovet denne Mand 2 Sk. cour. om Ugen for at have Opsyn med samme. Efterat vore Krigsfolk d. 16. Juli 1850 vare rykkede over, blev det nævnte Træværk ført til Sønderborg. I Januar 1850 havde vi nogle Dage svenske Dragoner i Indkvartering, da de, formedelst at der var tillagt ved Færgen, ikke kunde komme over til Als. Saa havde vi ogsaa den 9. Juli Nordmænd kommanderede fra Apenrade, som nu droge bort, efter at Freden den 2. Juli var afsluttet, og Landet skulde besættes igjen af Kongens egne Folk. Her i Præstegaarden laa en Kapitain Garben fra Christiania. Den 15. Juli kom der atter Nordmænd til Sognet, den Gang til Ragebøl, hvor de forbleve til den 17de, da de, efterat vore Folk vare passerede, begave sig til Sønderborg for at indskibes til Norge. Den 16de tidlig om Morgen var nemlig den Afdeling af det danske Militær, som laa paa Als, passeret forbi og gaaet til Flensborg. Vi hilste paa adskillige af vore gamle Venner og Bekjendte ude ved Bøffelkobbøl, hvor de i den trykkende Hede hvilede under Træerne og fortærede deres Frokost.

Gustav Johannsen som Parlamentariker.

Af H. P. HANSSON-NØRREMØLLE.

Da Gustav Johannsen 1881 indtog sin Plads i den tyske Rigsdag, forefandt han en ny politisk Situation. Beskyttelsespolitikens Sejr havde sprængt det mægtige national-liberale Parti. Kulturkampen var indstillet. Centrum havde opgivet sin krasse Opposition for ad Kræmmerpolitikens vildsomt snoede Stier at tilbageerobre de Stillinger, Katholikerne havde tabt i Halvfjerdserne. Junkerne vejrede Morgenvind. Socialdemokraterne var lyste i Rigets Band. Deres bedste Mænd var fængslede eller udviste, deres For- eninger var sprængte, deres Presse ødelagt. Ingen vidste endnu, om de vilde bestaa Ildproven. Men en ny kraftig Opposition var dannet. Det gamle Frem- skridtsparti havde atter ved Sammenslutningen med Sesessionisterne, de ultraadte National-Liberale, sluttet sine ved Forfatningskonfliktens ynkelige Afslutning opløste Rækker og stod nu Hundrede Mand stærkt i Rigsdagen, rede til paa alle Omraader at rejse kraftig Modstand imod Bismarcks reaktionære Politik. Fremtiden tegnede sig paa dette Tidspunkt lys for

det fr i s i n d e d e Parti, som det kaldte sig efter Sammenslutningen, thi Kejseren var gammel, og Kronprinsen havde aldrig lagt Skjul paa sine frisindede Meninger.

K r ü g e r havde som Rigsdagsmand søgt Støtte hos Centrum, simpelthen fordi Katholikerne, der den Gang under Windhorsts Ledelse stod i den skarpeste Opposition til Regeringen, var mest villige til at understøtte hans Bestræbelser, mens Socialdemokratiet endnu var i sin første Udvikling, Fremskridtspartiet magtesløst og dertil meget hildet i Slesvig-Holsteinismen. Nu havde Prangeriet imidlertid gjort Centrum upaalideligt. Naar det selv fik Sul paa Bordet, var det altid rede til at tage vidtdrevne Hensyn til Regeringens Politik. De to danske Rigsdagsmænd saa sig derfor nødsagede til at skifte Taktik og søge Støtte hos det nye kraftige Oppositionsparti. Gustav Johannsen, som kun vilde kunne hævde sit nyvundne Mandat i Forbund med de Frisindede, gik i denne Samling endog saa vidt, at han indtraadte som Hospitant i Rigsdagsfraktionen.

Det frisindede Parti spændte den Gang meget vidt, fra den tidligere national-liberale Fører L a s k e r til den radikale sydtyske Demokrat L e n z m a n n, fra B a m b e r g e r, som havde forsvaret Kulturkampen og endnu i 1878 brudt en Landse for Socialistloven, til den konsekvente og doktrinære Liberalismes Talsmand E u g e n R i c h t e r. Gustav Johannsen knyttede hurtigt Forbindelser til alle Sider. Ved det ofte fortalte Sammentræf med Lasker¹⁾ vandt han denne

1) Sønderjydske Aarbøger 1902 Side 116.

ansete og indflydelsesrige Politikers Velvilje og dermed Fodfæste i Partiets højre Fløj, det saakaldte Kronprinsparti. Og i de Kredse, der dannede Partiets venstre Fløj, indførtes han af den gamle Demokrat Guido Weiss, som den Gang var Udgiver af Tidsskriftet „Die Waage“. Guido Weiss nød som gammel, rank „Achtundvierziger“ megen Anseelse i radikale Venstrekredse. Gustav Johannsen havde stiftet hans Bekjendtskab, man kan vist uden Overdrivelse sige vundet hans Venskab, i Magdeborg, hvor de i 1879 samtidig havde afsonet flere Maaneders Fæstningsarrest for Majestætsfornærmelser. Nu fornyedes Forholdet, og anbefalet af Guido Weiss blev han uden videre Omsvøb modtaget som en god Kammerat af de gamle uforsonlige Fremskridtsmænd. Ad den Vej lykkedes det ham ogsaa at knytte betydningsfulde Forbindelser med Repræsentanter for den frisindede Presse fra „Berliner Tageblatt“ til „Frankfurter Zeitung“, hvis Redaktor var en Svigersøn af Guido Weiss.

Det var betydelige Mænd, Gustav Johannsen traadte i Forbindelse med. Mange af dem er forlængst dode, men der er dog en Del tilbage endnu. Af de afdøde mere fremragende Forere var især Lasker og Bamberger ham meget velsindede. I Rickerts Hus kom han hyppig. Professor Hänel drev det til at anbefale hans Gjenvalg i Flensborg. Dr. Barth, den betydeligste af de yngre til denne Kreds henhørende Politikere, viste ham stor Velvilje til det sidste. Af de Radikale satte den rige breslauske Bankier Friedländer, Lasalles Fætter og Broder til Grund-

læggeren af „Neue Freie Presse“ i Wien, især megen Pris paa hans daglige Omgang. Efter Friedländers Ønske boede de en Tidlang paa samme Hotel, hver efter sine Formuesomstændigheder, Gustav Johannsen højt oppe paa fjerde Sal, Friedländer i et Par Saloner med tilstødende Kabinetter paa første Sal, men Aftenen tilbragte de i Reglen sammen. I disse Aar stiftede Gustav Johannsen mange Bekjendtskaber i det berlinske Finansaristokrati, og ikke faa Huse i Byens fornemste Gader aabnede sig for ham. I Tinget fik den gamle, elskværdige Dr. Langerhans, Formanden for Byraadet i Berlin, sig ofte en lille lun Passiar med sin mangeaarige Kollega. Den ordknappe og altid travlt sysselsatte Eugen Richter talte vistnok tiere med ham end med nogen Partifælle, viste ham stor Deltagelse under hans Sygdom og omtalte ham meget venligt og anerkjendende efter hans Dod. Venskabeligere var dog Gustav Johannsens Forhold til de to store Advokater og Parlamentarikere Munckel, der allerede som ung Sagfører havde ført Forsvaret i den store Arnimproces, som Bismarck paaførte Gesandten i Paris, og Lenzmann, der bl. a. for et Par Aar siden gennemførte Processen om Arvefølgen i Fyrstendømmet Lippe imod Kejserens Svoger. I Munckels Hus var Gustav Johannsen en kjær Husven, som Fruen plejede at fore til Bords ved festlige Lejligheder. En mere underholdende Bordfælle fandtes heller ikke blandt Parlamentarikerne. Maanedsvis kunde en større Festlighed i dette Hus blive opsat for at muliggjøre ham Deltagelsen. Lenzmann var Johannsens Dus-

broder og daglige Omgangsven i Berlin. Dette gjaldt dog i endnu højere Grad Rigsdagens tidligere Vicepræsident, Schmidt-Elberfeld, og fremfor alle tidligere Overlandretsraad i Breslau, Gehejmejustitsraad Schmieder, en Mand, i hvem der ikke er funden Svig. Han folte sig vist nok nøjere knyttet til Johannsen end til nogen anden Kollega i Landdag eller Rigsdag. Naar Schmidt eller Schmieder traadte ind i Landdagen, gik deres Blik, som jeg mangfoldige Gange har iagttaget, næsten altid først til Johannsens Plads. Og var han der, indtog de sjælden eller aldrig deres eget Sæde, før de havde hilst paa ham. Var der Mulighed for det, udspandt der sig da gjerne en lille af mange Vittigheder krydret Samtale om Dagens Æmner.

Ved saadanne Lejligheder var Gustav Johannsen rigtig i sit Es. Med et rammende Citat af Heine, et fyndigt plattysk Ordsprog eller en lille gemytlig Historie forstod han som ingen anden at hænge Bjælden paa Katten eller kjendetegne Øjeblikkets politiske Situation. Og snart var der Liv og Lystighed, hvor han sad. Flere sluttede sig til Kredsen, Samtalen tog stærkere Fart, Muckels bidende Sarkasme, Langerhans's godmodige Satire, Schmieders ætsende Kritik, Dr. Barths lystige Indfald æggede Johannsen, saa han var nær ved at overgaa sig selv. Som han saa sad der bred og mægtig paa sin Plads med spillende Øjne og spillende Vid som Midtpunkt i en Kreds af Husets lyseste Hoveder, maatte han uvilkaarligt tildrage sig Opmærksomhed fra alle Sider.

Det hændte en Dag, at en Landdagsmand, som ofte sluttede sig til denne Kreds, ved en Middag hos en Slægtning i Berlin traf sammen med en Godsejer fra Nordslesvig, som tillige er Amtsforsander. Manden, som deltog i den tyske Agrarforenings Aarsmode, havde Dagen for været i Landdagen, hvor han fra Tilhørertribunen havde iagttaget en Scene som den lige skildrede. Da han saa Landdagsmanden, som han kjendte fra for af, begyndte han straks at irettesætte ham. Jeg var i Landdagen i Gaar, sagde han, men jeg havde kun Ærgrelse af det, thi hvad saa jeg? Der sad vor værste Modstander i Nordmarken, den statsfarlige danske Agitator Gustav Johannsen, og bredte sig i Sædet, tyk og veltilpas, „som om han kommanderede det hele.“ Der kom Rickert, og der kom Virchow, der kom Träger, og der kom Munckel, og alle maatte de staa, mens han roligt blev siddende. „Das war ein wahrer Scandal, und Sie waren auch dabei!“ — Skade at den indignerede Amtsforsander ikke havde Lejlighed til næste Dag at iagttage Lystigheden omkring Gustav Johannsens Plads, da den saaledes irettesatte Landdagsmand fortalte sin lille Oplevelse med mesterlig Gengivelse af den brave Patriots dybt saarede Følelser.

I Firserne og først i Halvfemserne kom Gustav Johannsen i mange private Huse i Berlin, senere trak han sig noget tilbage fra Selskabslivet. Det var især hos fremragende Repræsentanter for det saakaldte „Thiergarten-Freisinn“, han i disse Aar var en altid velset Gjæst. Dog saa man ham ogsaa jævnlig ved det saakaldte „Kommunal-Freisinns“ Stamborde paa

Raadhuset. Ved Siden af deltog han naturligvis ofte i de frisindede Partiers politiske Fester, saaledes i Reglen altid i den aarlige Fraktions-Middag. Et lille karakteristisk Træk, som ofte har moret hans Venner, er knyttet til en saadan Sammenkomst. Den frisindede Fraktion havde indbudt en udvalgt Kreds af frisindede Borgere i Berlin til et lille Gilde. Parlamentarikerne skulde føre Gæsterne til Bords, og Gustav Johannsen var bleven anmodet om at tage gamle Professor M o m m s e n til Bordfælle. De var jo begge fra Hertugdømmerne. Da de havde indtaget deres Pladser, greb Johannsen Menukortet. Det var paa Fransk. Efter at have læst det, blev han pludselig meget eftertænkson, strog gentagne Gange Haanden over Panden ligesom for at fremdrage et halvglemmt Minde og sagde derpaa til sin lærde Sidemand: Sig mig en Gang, Hr. Professor, det maa De dog vide som Historiker, var det ikke Tyskland, der sejrede over Frankrig i 1870—71? Wie, Wie, Wie meinen Sie? skreg Mommsen i den højeste Forbavselse med sin fine, pibende Stemme. Ja undskyld, hvis jeg tager fejl, sagde Johannsen tort, men det forekommer mig virkelig, at det var Frankrig, der bukkede under. Mommsen tav, men hans Mine sagde tydelig nok: Manden maa jo være gal. Da bukkede Johannsen forbindtligt for sin Bordfælle og sagde med et fint Smil: Ja, ser De, Hr. Professor, min Tvivl blev vakt, da jeg saa dette Menukort. Ach so, Ach so! lieber Freund, sagde den gamle Professor. Nu var han med. Johannsen havde straks vundet ham, og han tømte mere end ét Glas paa den danske Rigsdagsmands Velgaaende den Aften.

Det frisindede Parti havde i disse Aar ikke blot lært at værdsætte Gustav Johannsen som en beleven Selskabsmand, en behagelig Omgangsfælle, en vittig Kritiker, de havde ogsaa lært ham at kende som en Kollega, til hvem man kunde udtale sig frit og uforbeholdent om Personer og Forhold uden Fare for Nakkedrag, som en Politiker, der altid forstod at optræde med Klogskab og Takt, men som forbandt en vidtgaaende Fordragelighed med faste Standpunkter, fra hvilke han ikke lod sig rokke. Havde Forholdene udviklet sig saaledes, som der var Udsigt til, da Johannsen overtog sit første Mandat i 1881, vilde den Velvilje, Anseelse og Tillid — for ikke at bruge Ordet Indflydelse — som han hurtigt vandt indenfor Rigsdagens og Landdagens Venstre, sikkert ogsaa have øvet en betydelig Indvirkning paa den preussiske Regerings Politik i Nordslesvig. Nu kom det anderledes. Indeklemt mellem den bismarckske, senere i Kartelpartierne organiserede Reaktion og det vældigt frembrydende Socialdemokrati led de frisindede Partier allerede et føleligt Nederlag ved Valget i 1884, og da Kartelpartierne tre Aar senere ved Septennatsvalget opnaaede Flertallet i Rigsdagen, fik de et nyt Knæk. Indre Rivninger kom til. Kløften fra Tredserne viste sig paany, om end Hensynet til et nær forestaaende Tronskifte fremdeles holdt Partiet sammen. Var Stillingen end svækket, haabede man dog endnu paa dette Tidspunkt at vinde den politiske Magt i Forbund med det indflydelsesrige hohenzollernske Kongehus. Men da gamle Kejser Wilhelm omsider døde, over 90 Aar gammel, var Kronprinsen allerede

dodsmærket, og efter kun 99 Dages af flere afgjort frisindede Regeringshandlinger prægede Regimente afgik Kejser Friedrich III. 1888 ved Doden.

Der fortælles, at da Einar Tambeskjælvers Bue brast under Slaget ved Svold, horte Olaf Trygvesson Braget og spurgte: Hvad var det, der brast med saa stort Gny? Norges Rige af din Haand, svarede Einar. — Hvis nogen ved Kejser Friedrichs Død vilde have spurgt: Hvad brast her med saa stort Gny, vilde det mest træffende Svar have været: Liberalismens Haab om at vinde den politiske Magt i Tyskland.

Og dermed brast ogsaa Gustav Johannsens Haab om at kunne øve en videregaaende Indflydelse paa Forholdene i Nordslesvig ved Hjælp af de frisindede Partier.

Men Gustav Johannsen var en smidig Politiker. Hans Forhold til Venstre havde ikke hindret ham i at finde Velvilje andet Steds. Forholdet til Centrum var vel bleven kjøligere, men ikke brudt. Enkelte vigtige Spørgsmaal, saaledes de ikke tyske Folkestammers Ret til Undervisning paa Modersmaalet, behandlede og behandler Centrum fremdeles som Principspørgsmaal, og Gustav Johannsen forstod mesterligt at vinde al mulig Bistand ogsaa fra den Kant. Stod han end ikke i nøjere personligt Forhold til nogen Centrumsmand, viste det sig dog ikke mindst under hans lange Sygeleje og ved hans Død, at han havde mange Velyndere indenfor Partiet. — Forholdet til Socialdemokraterne kjendetegnes bl. a. ved, at Bebel, Liebknecht og Vollmar allerede var hans Gjæster

omkring ved 1890, da han samlede en udsøgt Kreds af Politikere, en Snes Stykker i alt, paa sit Hotel til et lille Gilde paa dansk Smørrebrød, dansk Snaps og dansk Punch. Ved den Lejlighed bedaarede den danske Rigsdagsmand iovrigt alle sine Gjæster ved sine udmærkede Egenskaber som Vært. Mange Aar efter gik der endnu store Frasagn om denne Aften, og var Nordslesvigs Skjæbne da bleven afgjort, borger Deltagernes svulmende Følelser for, at den var bleven blid. — Særligt folte Johannsen sig naturligvis knyttet til Polakkerne og Elsass-Lothringerne. Motty, Dr. v. J a z d z e w s k i, C z a r l i n s k i og af Elsass-Lothringerne især P r e i s s var alle hans personlige Venner, men hos disse Partier søger Danskerne aldrig forgjæves Stotte, naar det drejer sig om at fremme nationale Formaal, thi Interesséfællesskabet har affodt et fast Forbund.

Af Junkerne kan de nordslesvigske Repræsentanter derimod ikke vente sig noget godt. Desuagtet havde Gustav Johannsen dog erhvervet sig baade Velvilje og Respekt ogsaa i disse Kredse. Endnu vil de fleste huske hans gamle Kollega, Overpræsident v. K ö l l e r s Ord til Henrik Cawling: „Jessen og Hanssen er Levebrodspolitikere, men Gustav Johannsen er en meget elskværdig Mand!“ Ogsaa et andet junkerligt Ord vil en og anden maaske mindes, naar det her fremdrages. Johannsen stod en Dag paa Talerstolen i Landdagen og angreb i skarpe, men parlamentarisk tilladelige Udtryk den daværende Kreds-skoleinspektør i Haderslev, Hr. Stegelmann. Foran ham sad to af Junkernes Førere, v. P u t t k a m e r -

Plauth og v. Riepenhausen - Crangen. Da horer Johannsen, at Hr. v. Puttkamer med et Nik op imod Talerstolen halvhojt siger til Hr. v. Riepenhausen: „Er ist ja ein toller Kerl.“ Snarraadig og slagfærdig drejer Johannsen straks Spydet om og tilraaber de to Junkere: „Gewiss, meine Herren, der ist ein toller Kerl!“ — Junkernes Opfattelse af Gustav Johannsen er sikkert ikke daarligt gjengivet med disse Udbrud. De opfattede ham som den altid elskværdige Kollega, der i sin ydre Optræden var smilende, opmærksom, hensynsfuld, gentlemenlike, men havde tillige Respekt for ham som en farlig Karl, der ubarmhertigt kunde prisgive sine Modstandere til Husets Latter og som, hvad værre var, holdt visse „hemmelige Traade“ i sin Haand.

Hvor vidt forgrenede disse Traade efter Junkernes Mening var, oplyste en høj Embedsmand, tidligere Understatssekretær i Udenrigsministeriet, daværende Regeringspræsident v. Tiedemann, Rigsdagen om i 1899. „Hr. Johannsen er en gammel Bekjendt af mig,“ sagde Hr. v. Tiedemann da i Følge det stenografiske Referat, „vort Bekjendtskab skriver sig fra 1865, da jeg var Politimester i Flensborg. — — — Vi havde allerede den Gang Lejlighed til at tage en Dyst med hinanden. — — — Han holdt den Gang en vidt forgrenet Agitations Traade i sin Haand. Til den ene Side naaede denne Agitation til Kjøbenhavn, til den anden endog helt ind i den augustenburgske Lejr. Hr. Johannsen forstaar vistnok, hvad jeg mener. Saa længe de danske Love imidlertid gjaldt i Slesvig, og Politiet var saa almægtigt, som det aldrig har været

i Preussen, var Hr. Johannsen yderst forsigtig. Forsigtighed er som bekjendt Visdommens Moder. Men da den preussiske Lovgivning indførtes 1867, da der oprettedes Domstole og indsattes Statsadvokater, da den preussiske Presselov kom til, skiftede Hr. Johannsens Optræden Karakter. Men alligevel var det yderst vanskeligt at faa fat paa ham. (Munterhed). Jeg vedgaar aabent, at det vilde have været mig en stor Fornøjelse. (Tilraab: Ja, det tror vi, gamle Politimand! Stormende Munterhed.) Men den Snedighed og Behændighed, Hr. Johannsen gjentagne Gange har lagt for Dagen ogsaa her i Parlamentet, idet han fremsætter Paastande, som aldrig rammer netop det Punkt, det for ham kommer an paa, men forsigtigt omgaar det og kun lader ane, hvad han egentlig mener, mens han dog strejfer Straffeloven paa et Haar nær — denne Behændighed viste han sig ogsaa den Gang i høj Grad i Besiddelse af.“

Denne Karakteristik er ligeledes meget betegnende for Junkernes Omdømme. Som Ordfører for de konservative Partier kunde Hr. v. Tiedemann omtale Gustav Johannsens „Snedighed og Behændighed“ som en given Ting. Rigsdagsmændene kjendte jo hans halvt kvædede Viser. De havde alle haft Lejlighed til at beundre hans store Evner til at fremsætte vovede Paastande i en uangribelig Form. Og naar Flensborgs gamle Politimester halvvejs beundrende beklagede sig over, at den unge Agitator ikke lod sig indfange i hans med saa megen Kunst udsatte Garn, men kun drev det til lige at „strejfe Straffeloven“ svarer det fuldstændigt til den Anerkjendelse, Rigs-

dagens Præsident, Grev Ballestrem, ydede ham samme Dag for hans Evne til lige at strejfe Forretningsordenen. Gustav Johannsen havde stemplet alle dem som Løgnere, der paastod, at den nordslesvigske Befolknings Repræsentanter gav sig af med Landsforræderi paa deres Møder. Senere hen fremhævede han, at der var rejst lignende Beskyldninger fra Regeringsbordet i Landdagen. Præsidenten kaldte ham nu til Orden, idet han sagde: „Taleren maa ikke kalde Medlemmer af en Forbundsregering Løgnere.“ Johannsen forsvarede sig og forsøgte at forklare, hvad han havde sagt. Den stenografiske Beretning noterer derpaa: (Præsidentens Klokke). Præsidenten: „Hele Huset har vistnok ligesom jeg haft Indtryk af, at Rigsdagsmanden med stor Behændighed har prøvet paa at bebrejde Medlemmer af den kongelig preussiske Regering, at de farer med Logn. (Livlig Tilslutning. Raab fra Venstre: Nej! Nej!) Jeg tror endog, at Rigsdagsmanden selv i sit stille Sind er overbevist om det. (Meget godt. Munterhed.) Jeg hævder altsaa fuldt ud, at jeg har kaldt ham til Orden.“ — Grev Ballestrems Bedømmelse falder, som man ser, i denne Henseende sammen med Hr. v. Tiedemanns, og begge kan tage hele Huset til Vidne paa, at Gustav Johannsen er en meget behændig Politiker.

I det national-liberale Parti havde Gustav Johannsen én uforsonlig Modstander: Landdagsmand, Amtsretsraad Jürgensen fra Husum. C. J. Jürgensen er født i Stubbæk ved Aabenraa og er af gammel nordslesvigske Bondeæt. Baade hans Fader og Farbroder

var ivrige Slesvig-Holstenere. Efter Treaarskrigen blev han som halvvoxen Dreng sendt til Holsten for at undgaa de danske Skoler. Han blev Student fra Kiel, studerede Jura ved flere tyske Universiteter og udnævntes efter i 1863 at have taget Embedseksamen i Kiel til Advokat i Altona. Efter Krigen vendte han tilbage til Nordslesvig, hvor han var Aktuar i Toftlund fra 1864—67 og Amtsdommer i Rodding fra 1867—80. Som Embedsmand i Nordslesvig har han efterladt sig et godt Minde. Selv bondefodt benyttede han sig ligesom Generalsuperintendent Godt og andre bondefødte slesvigske Embedsmænd med Forkjærlighed af det danske Folkesprog, ogsaa hvor han optraadte i Embeds Medfør, naar Forhandlingerne kunde fremmes derved. Han var kyndig og indsigtfuld i alt, hvad der vedrørte gamle Rets- og Skatteforhold, interesserede sig for Befolkningens økonomiske Anliggender, var jævn og ligefrem i sin Optræden og i Besiddelse af megen sund Sans. Saaledes skildres han af dem, der har kjendt ham som Embedsmand i Nordslesvig. Fremragende Bønder paa Vestereggen, som afdode Landdagsmand A. D. H ü r l ü c k i Rurup og Gaardejer, Kredsmand P. T i m m e r m a n n i Skjærbæk, plejede endnu mange Aar senere, da han sad som Amtsdommer i Husum og allerede var optraadt som Politiker, at raadføre sig med ham om vanskelige Rets- og Skattespørgsmaal. Afdode Friemenighedspræst C. A p p e l i Rodding var blandt Indbyderne til et Festmaaltid, som Folk paa Roddingeggen foranstaltede til Ære for ham, da han rejste til Husum. Det var ret ejendommeligt, men tillige beklage-

ligt, at Gustav Johannsen skulde finde sin bitreste Modstander i denne Mand.

Fjendskabet skyldtes oprindeligt en Misforstaaelse. Gustav Johannsen holdt et politisk Foredrag i Øsby og sagde ved denne Lejlighed, at det store tyske Folk ikke maatte bedømmes efter de daarlige Elementer, der kom til Nordslesvig, da de kun var at ligne ved det Snavs, Havet kastede op paa Stranden. I „Dannevirke“s Referat af Foredraget blev „Bosserne“, som Gustav Johannsen havde tænkt paa, imidlertid til „Hjemmetyskerne“, og som Søn af en gammel „hjemmetysk“ Slægt følte Jürgensen sig dybt saaret, da han læste det misvisende Referat. I denne Stemning rettede han et heftigt Angreb paa Johannsen i Landdagen og bestred bl. a. hans Ret til at tale om sit „danske Modersmaal“ under Henvisning til, at der var bleven talt Tysk i hans Hjem. Og nu gik det videre med nærgaaende personlige Angreb fra begge Sider. Da Jürgensen hævdede, at han som født Nordslesviger havde større Ret til at tale paa Nordslesvigs Vegne end Johannsen, der var født i Sydslesvig, svarede Gustav Johannsen, slagfærdig som altid:

„Hr. Jürgensen ist zwar in Nordschleswig geboren,
aber für Nordschleswig verloren.
Ich bin nicht in Nordschleswig geboren,
aber für Nordschleswig erkoren.“

Men da Johannsen søgte at komme Jürgensen til Livs med bidende Citater af „Kölnische Zeitung“ fra dens anti-sleswig-holstenske Periode, søgte Jürgensen ikke uden Held at ramme Johannsen endnu foleligere ved under Haanden at vinde Flertallet for Overgang

til simpel Dagsorden og dermed gjentagne Gange afskjære enhver Debat, naar hans Forslag kom til Forhandling.

Hele dette Forhold var som sagt beklageligt, ikke blot fordi det havde sin Oprindelse i en Misforstaaelse, men særligt, fordi det efterhaanden trængte Jürgensen, der utvivlsomt paa sin Vis mener det ærligt og godt med den nordslesvigske Befolkning, over i en saa kras Opposition imod de nordslesvigske Repræsentanter, at ethvert Samarbejde ogsaa paa Omraader, som ikke direkte vedrorte de nationale Forhold, blev umuliggjort.

Indtil Slutningen af Firserne havde Gustav Johannsen ikke søgt at knytte Forbindelser med Regeringen. Bismarcks nordslesvigske Politik havde været trolos. Højmodighed imod de Overvundne var en Dyd, han ikke kjendte. Belært af Krügers slette Erfaringer arbejdede Johannsen derfor i Firserne med Fremtiden for Øje, vis paa, at Modsætningen mellem Rigskansleren og Kronprinsen vilde gjøre et Tronskifte til et Systemskifte i Tysklands indre Politik. Kun med en enkelt Minister fra disse Aar, Statssekretær v. Bütticher, stod han paa en god Fod. Bütticher var velkjendt med Forholdene i Nordslesvig. Han havde ikke blot været Regeringspræsident og senere Scheel-Plessens Efterfølger som Overpræsident i Slesvig, men desuden for 1878—81 Johannsens Forgænger som Rigsdagsmand for anden Valgkreds, Flensborg og Aabenraa Amter. Altid ridderlig i sin Optræden og altid saglig under Ordskiftet forstod denne Minister den i det moderne Preussen snart sjældne Kunst, som

Hertug Ernst Günther i Foraaret 1902 under en politisk Debat i Herrehuset varmt anbefalede Haandhæverne af „den faste Haands Politik“ i Polen: at behandle sine politiske Modstandere som Gentlemen. Da Bötticher i 1882 havde et Sammenstød med Johannsen i Rigsdagen, blev det derfor udkæmpet under meget høflige Former. I Firserne var Statssekretær v. Bötticher Bismarcks højre Haand. Senere fik han i fuldt Maal hans Uvilje og Had at føle, fordi han ved at blive paa sin Post efter Jernkanslerens Fald og stille sin rige Erfaring til Caprivis Raadighed i høj Grad lettede den nye Rigskansler Løsningen af den vanskelige Opgave, Kejseren havde paatvunget ham. Böttichers fremragende Stilling i Forbindelse med hans gode Forhold til alle Partier fremkaldte et alsidigt Ønske om, at han vilde lade sig fotografere sammen med en af ham selv valgt Kreds af Rigsdagsmænd, før den nye Rigsdagsbygning toges i Brug. Ministeren efterkom Ønsket og lod sig fotografere sammen med syv Rigsdagsmænd, blandt dem Gustav Johannsen, som stod ved hans Side. Billedet var senere meget søgt i parlamentariske Kredse.

Af en helt anden Art var Johannsens Forhold til andre Ministre. Hvor han under sin parlamentariske Virksomhed mødte Vrangvilje og Hensynsløshed, plejede han ikke blot at betale med lige Mønt, men han gav gjerne lidt i Tilgift. Kultusminister v. Gossler, den nuværende Overpræsident i Vestpreussen, bar Ansvaret for Anvisningen af 18. Decbr. 1888, som afskaffede al Undervisning i Dansk i de nordslesvigske Folkeskoler. Lassen og Johannsen

paaviste nu i Landdagen, hvor urimelig og pædagogisk set uforsvarlig denne Anordning var, og forlangte, støttet paa en Petition med over 10,000 nordslesvigske Skoleinteressenters Underskrifter, Anvisningen ophævet eller i hvert Fald ændret saaledes, at Modersmaalet atter blev optaget som Undervisningsgjenstand i Folkeskolen. Kultusministeren svarede meget høvent, at Undervisningsmyndighederne ikke havde ladet sig lede af pædagogiske, men derimod af politiske Hensyn, da Anvisningen blev udstedt. Hensigten var nemlig at tilstoppe den danske Agitations Kilde: Kjendskabet til det „skriftdanske Sprog“, Avisernes Sprog; derimod vilde Ministeren allernaadigst tillade, at Børnene lærte det „bibeldanske Sprog“, „et helt andet Sprog, som bruges ved Gudstjenesten i Kirkerne.“ Overfor en Minister, der i den Grad folte sig ansvarlos, at han end ikke søgte at skjule sin egen topmaalte Uvidenhed om de Forhold, der havde givet ham Anledning til at foretage en i Familielivet saa dybt og farligt indgribende Regeringshandling, bortkastede Johannsen ethvert Hensyn, idet han søgte at ramme ham saa føleligt som muligt med sit af alle Modstandere frygtede Vaaben: Latterens sviende Svøbe.

Der var i den Tid efter Kultusministerens Anordning bleven rejst sort-hvide Flagstænger ved Skolerne i Nordslesvig under Festligheder, som danske Forældres skolepligtige Børn maatte deltage i. Johannsen gav en Skildring af disse Forhold, kaldte Flagstængerne G o s s l e r - „Stænger“ efter Kulusministeren og drog derpaa en meget vittig Sammenligning mellem dem og den berygtede Stang med Gesslers Hat, som de

frie svejtsiske Bønder maatte bukke sig for. Sammenstillingen gjorde megen Lykke paa Grund af Navneligheden, og Latteren vendte sig imod Ministeren. Nu blev Johannsen dristigere, og under stormende Munterhed fra alle Sider lod han sit Angreb udmunde i det godt tilpassede Citat: Vent kun „Balde, balde findest auch Du Dein Friedrichsruh!“ Spaadommen gik i Opfyldelse. Kort efter afgik Gossler til Bismarcks Brigade.

Om end anderledes, end Oppositionen og med den Gustav Johannsen havde ventet, var der paa dette Tidspunkt indtraadt et Systemskifte i Tysklands Politik. Kejser Friedrich III.s Regering havde været kortvarig, men den kjendetegnedes dog af flere frisindede Regeringshandling. I Rigsdagen havde Eugen Richter rettet et af sine voldsomme Angreb imod Indenrigsminister v. P u t t k a m e r , en Politiminister i Metternichsk Stil, som især havde forgiftet det offentlige Liv ved at tage Forbrydere i sin Tjeneste som Lokkespioner, men som tillige bar Ansvaret for den Undertrykkelsespolitik, der var begyndt i Grænselandene midt i Firserne. Den dødsyge Kejser læste Talen, betegnede den som „et Ord i rette Tid“ og opfordrede næste Dag Ministeren til at forlade Stats-tjenesten. Nogle Uger senere fulgte et nyt Tronskifte. Hvad Wilhelm II. vilde, vidste ingen med Bestemthed. Bismarck oplyste imidlertid snart Tyskland om, at han fremfor alt vilde være „sin egen Kansler“, og han fik Ret, vistnok før han selv ventede det. Efter flere heftige Sammenstød tvang Kejseren allerede i Marts 1890 den mægtige, selvraadige Jernkansler til at vige Pladsen. General v. Caprivi udnævntes der-

paa til tysk Rigskansler og preussisk Ministerpræsident. Caprivi, som før havde været Marineminister, var ikke blot en dygtig Officer, men tillige en fordomsfri, nobelttænkende og vidtskuende Statsmand. Det lykkedes ham hurtigt at samle flere dygtige Mænd omkring sig. Som Rigskansler fandt han især god Støtte i Ministrene v. Bütticher og Marschall v. Bieberstein, den nuværende Gesandt i Konstantinopel. Af Bütticher har jeg allerede givet en kort Karakteristik. Marschall vil især erindres fra den store „Tauschproces“. Forfulgt af det hemmelige politiske Parti med Intriger, som Regeringskontorerne forgjæves havde søgt at udrede, erklærede han under megen Bevægelse i Rigsdagen, at han var nødt til at „flygte ud i Offentligheden“, et klassisk Ord, lige betegnende for Ministerens Tankegang og for de politiske Tilstande i Tyskland efter Bismarcks Fald. Af de preussiske Ministre var især Indenrigsminister Herfurth og Kultusminister Zedlitz Caprivis Aandsfrænder, mens den snedige Finansminister Miquel kun modstræbende fandt sig i den ny Kurs og hemmeligt undergravede Rigskanslerens Stilling. Med Undtagelse af Miquel var alle disse Ministre konservative, ikke blot af Navn eller som Skjærm for agrariske Særinteresser, men med konservative Mænds Ærbødighed for nedarvede Ejendommeligheder og gammeldags Respekt for Lov og Ret. Kultusminister v. Zedlitz havde været Overpræsident i Posen og var derfra noje kjendt med Forholdene i de polske Landsdele, hvor han ved at iagttage Tvangspolitikens uheldige Virkninger under den Puttkamerske Æra var

bleven en overbevist Tilhænger af en mildere og humanere Behandling af de ikke-tyske Nationaliteter. Hans Anskuelse blev ikke uden Indflydelse paa Regeringens Politik, især da han i denne Henseende fandt fuld Forstaaelse baade hos Rigskansleren og Indenrigsministeren.

Idet Caprivi kjendte Stillingen i det tyske Rige ved Slutningen af det nittende Aarhundrede med det sikkert rammende Ord „Tyskland maa udføre Folk eller udføre Varer“, slog han under Bismarcks hadefulde Angreb ind paa en ny Told-, Handels- og Kolonialpolitik, som ved Afslutningen af langvarige Handelstraktater skaffede den tyske Industri og Handel et uanet stort Opsving i det følgende Tiaar. Men ogsaa paa andre Omraader brød han med den Bismarckske Politik. Socialistloven faldt, Welferfondet blev frigivet, Pastvangen i Elsass-Lothringen ophævet. Efter Mordet paa Carnot forlangte Bismarck gjennem sine Taleror i Pressen en ny Undtagelseslov imod Socialdemokratiet, men i den officjose Presse svarede Rigskansleren: „Caprivi har Koldblodighedens Mod, dette er noget andet end Lidenskabens Mod.“ Den koldblodige Fornuft indser, hvor unyttige alle Undtagelsesforholdsregler er. Disse Anskuelse bestemte ogsaa hans Politik i de polske Landsdele og i Nordslesvig. Dr. v. Stablewski, en af Polakkernes betydeligste Førere, blev udnævnt til Ærkebiskop i Posen, polske Arbejdere fra Rusland og Østerrig fik Lov til at tage Tjeneste i Posen og Vestpreussen, Udstykningen af Godser til Polakker fremmedes ved Hjælp af Statskredit (Rëntengüter), unge fædrelandsk-

sindede Polakker ansattes atter i Statstjenesten, og der indfortes efter Kultusministerens Anordning frivillig polsk Sprogundervisning i Folkeskolerne i Posen.

Gustav Johannsen fulgte denne Udvikling med stor Opmærksomhed og forandrede snart — uden at bryde med sine gamle Forbindelser — sin Holdning overfor Regeringen. Under Forhandlingerne om den nye Forfatning for Hertugdømmerne havde han i 1888 faaet Lejlighed til at yde Indenrigsminister Herfurth flere værdifulde Tjenester. Dette blev Indledningen til et Forhold af ret vidtrækkende Betydning. Fra da af viste Ministeren Johannsen megen Tillid, talte jævnlig med ham om nordslesvigske Anliggender og opfyldte imødekommende hans Ønsker i flere Retninger. Ikke faa Personer i Nordslesvig skylder Gustav Johannsen Tak for, hvad han i al Stillehed har udrettet for dem i disse Aar. Men ud over dette øvede han Indflydelse paa den Taktik, Regeringen nu slog ind paa overfor Optanterne. Herfurths Forgænger, Indenrigsminister v. Puttkamer havde allerede i 1885 beklaget sig over Optanterne i Nordslesvig, fordi de dannede en Stat i Staten, men han var for meget Politimand til at kjøbe ordnede, en Kulturstat værdige Tilstande og dermed Grundlaget for en sundere Udvikling med den Indskrænkning af Politiets Magt, som Optanternes Optagelse i det preussiske Undersaatsforhold unægteligt vilde medføre. Han foretrak at kjøre med Stude og indskrænkede sig til fra 1883 af at give Optantsonnerne Valget mellem Naturalisation eller Udvisning, efterhaanden som de naaede Værnepligts-

alderen. Var dette end et lille Skridt fremad, indsaa Herfurth dog snart, at Regeringen maatte gaa videre, hvis den vilde gjenindføre normale Tilstande med Hensyn til den nordslesvigske Befolknings Undersaatsforhold. At aabne Optantdotrene en lignende Adgang til at blive preussiske Undersaatter i Tyveaarsalderen vilde ikke være tilstrækkeligt, thi de henved 5000 Optanter, med Hustruer og umyndige Børn over 20,000 Personer, der endnu ikke vilde berøres af disse Anordninger, var i Forhold til den øvrige Befolkning talrige nok til i endnu et Par Menneskealdre at staa som en Stat i Staten. Desuden var det uforsvarligt at lade en Femtedel af de i Nordslesvig fødte Børn staa udenfor ethvert statsborgerligt Forhold, til de var tyve Aar gamle. Af disse Grunde anordnede Indenrigsminister Herfurth med Statsregeringens Samtykke, at der skulde aabnes Optanterne Adgang til Naturalisation, og i de følgende Aar blev henved halvandet Tusinde Optanter, med Hustruer og Børn 6—7000 Personer, efter Ansøgning optagne i det preussiske Undersaatsforhold.

Regeringen gjorde sig naturligvis ikke falske Forventninger om disse Statsborgeres Stilling ved kommende Valg og tillod derfor ikke Optanternes Naturalisation i Kommuner, hvor Tyskerne lige havde vundet Flertallet eller havde Udsigt til at vinde det i en nær Fremtid. Men for Over-Tyskerne i Nordslesvig var dette ikke nok. Næppe havde de iagttaget den nye Politiks Virkninger, før en Deputation gik til Berlin for at advare Regeringen imod overilede Skridt. Minister Herfurth modtog imidlertid de selvbestaltede

Raadgiverne meget kjøligt og afviste deres Forestillinger med det korte, fyndige Svar: Statsinteressen kræver Optanternes Naturalisation. Med „Statsinteressen“ drives der megen Misbrug i det moderne Tyskland. Hvor ofte maa man ikke ved at iagttage Statsmændenes og Politikernes Knæfald for denne Afgud tænke paa de Ord, Goethe i „Götz von Berlichingen“ lægger Kejseren i Munden, da der er Tale om „Statens Vel“: „O, havde jeg altid haft Raadgivere, der mere havde henledet min urolige Aand paa enkelte Menneskers Lykke.“ Men overfor de tyske Udsendinge fra Nordslesvig beraabte Herfurth sig med fuld Foje paa Statsinteressen, thi Optantspørgsmaalets Løsning vilde aabne Mulighed for en sundere Udvikling i Grænselandet, desuden søne noget af den store Uret, Preussen har øvet imod Nordslesvig, og samtidig fremme mange „enkelte Menneskers Lykke.“

Da de danske Landdagsmænd noget senere (14. Maj 1890) stillede Forslag om ogsaa at give de indtil Februar 1879 (Udstedelsen af Traktaten af 11. Oktbr. 1878) udvandrede Nordslesvigere Adgang til at blive preussiske Undersaatter, ytrede Minister Herfurth, at efter nordslesvigske Tyskeres Mening havde Regeringen vist sig altfor imødekommende overfor Optanterne. Hertil svarede Gustav Johannsen i Følge det stenografiske Referat: „Det tror jeg gjerne; fra den Side siger man: Der maa slet ingen danske Optanter optages i det preussiske Statsforbund! Jeg indrømmer, at det vilde komme til at se anderledes ud ved Valgene; de danske Stemmer vilde ganske bestemt vinde. Jeg tror helt sikkert, at ca. 90 Procent af de Optan-

ter, som vilde blive preussiske Undersaatte, ikke vilde sende en preussisk Embedsmand herved som deres Repræsentant, men blive ved at sende min Ven Lassen og mig af Sted. Man er aabenbart bange for, at det danske Stemmeantal skal foroges. Men denne Frygt siger intet, thi Tallene er i Forvejen saa store og saa talende, at vi gjerne, hvis det kunde hjælpe, vilde optage den Betingelse i vort Forslag: Ingen af de Optanter, der bliver preussiske Undersaatte, maa deltage i Rigsdags- og Landdagsvalg. Os vilde det intet gøre: vi har Stemmer nok“ . . .

Disse Udtalelser fortjener at fremdrages, fordi man fra tysk Side ynder at fremstille de naturaliserede Optanter som Løftebrydere, der ved at stemme dansk ved Valgene har skuffet de Forventninger, Regeringen har knyttet til deres Gjenoptagelse i det preussiske Undersaatsforhold. I Virkeligheden har Gustav Johannsen paa dette Tidspunkt — baade i private Samtaler med Minister Herfurth og offentligt i Landdagen — aabent og ærligt udtalt, at antageligt vilde mindst 90 Procent af Optanterne stemme dansk efter deres Gjenoptagelse i det preussiske Undersaatsforhold. Og denne Oprigtighed var, langt fra at skræmme Herfurth, som kun vilde væрге sig imod at naturalisere „omvankende Agitatorer“, sikkert medvirkende, da han fattede Tillid til den danske Rigsdagsmand og imodekom hans Onsker.

Overfor Regeringen i Slesvig vedkjendte Minister Herfurth sig aabent sin Forbindelse med Gustav Johannsen. Da han saaledes i Embeds Medfør kom til Slesvig, opfordrede han skriftligt Johannsen til at

møde ham i Regeringsbygningen, hvor han derpaa til visse Embedsmænds store Forbavselse havde en længere fortrolig Samtale med ham om forskjellige nordslesvigske Spørgsmaal. Som et videre Udslag af Regeringens forandrede Taktik overfor Nordslesvigerne kan anføres, at Hans Lassen og Gustav Johannsen paa dette Tidspunkt — under den store Kejsermanøver — blev tilsagte til det kejserlige Taffel paa Lyksborg. Naar de ikke tog imod Indbydelsen, var det af Hensyn til Stemningen i Nordslesvig, men Johannsen betragtede det senere som et Fejlgreb, fordi deres Nærværelse maaske vilde have bidraget til at fæstne den Politik, Regeringen havde indledet.

Der foregik imidlertid snart Forskydninger indenfor Ministeriet, som bl. a. ogsaa medførte en ny Kurs i Regeringens polske og nordslesvigske Politik. Finansminister Miquel, Bismarckfrondens svorne Mand, undergravede som sagt langsomt, men sikkert Rigskansler Caprivis Stilling. Under Forhandlingerne om den nye Skolelov i 1892 mobiliserede han i al Stilhed det national-liberale Parti. De Konservative æggede han til Kamp for Junkernes agrariske Særinteresser ved at betegne dem som „de største Æsler, hvis de vilde stemme for den russiske Handelstraktat,“ og mod Indenrigsminister Herfurth rejste han en heftig Konflikt paa Skattereformspørgsmaalet. Sæden blomstrede hurtigt. Først faldt Kultusminister Zedlitz i Marts 1892 over Skoleloven. Dermed brast Haabet om en delvis Ophævelse af Anvisningen af 18. Decbr. 1888. Samtidig tog Caprivi sin Afsked som Ministerpræsident. I hans Sted overtog Grev Botho Eulen-

burg Forsædet i det preussiske Ministerium. Et Par Maaneder senere faldt Herfurth, og nu overtog Eulenburg, som allerede i 1878 havde været Indenrigsminister og som saadan gennemført Socialistloven, tillige Indenrigsministeriet. Dermed havde Tvangspolitikens Tilhængere atter faaet Overtaget i Regeringen, og med Caprivis Fald i Efteraaret 1894 sejrede de fuldstændigt. Opnaaede Finansminister Miquel end ikke sin Ærgjærrigheds Maal: Rigskanslerværdigheden, var det dog i Virkeligheden ham, der i Resten af Aarhundredet under den gamle, affældige Rigskansler, Fyrst Hohenlohe, som Vicepræsident i Statsregeringen ledede Preussens og Tysklands Politik. Paa alle Omraader indtraadte der nu hurtigt en stærk Reaktion imod „Caprivismen“, en Reaktion som i Nordslesvig har naaet sit Højdepunkt med „Køllerpolitiken“.

Da de tyske Valgmænd 1893 var samlede paa Graasten for at vælge en Landdagsmand, afsendte de efter forudgaaende Bestilling en indtrængende Opfordring til Regeringen i Slesvig om at standse Optanternes Naturalisation. Opfordringen blev hurtigt efterkommet. Og da Hr. v. Köller derpaa efter Eulenburgs Tilbagetræden blev preussisk Indenrigsminister, fratog han ved Cirkulæret af 3. Februar 1895 Provinsregeringerne Retten til at foretage Naturalisationer paa egen Haand. Alle Ansøgninger af den Art skulde i Fremtiden indsendes til Indenrigsministeren, fordi de indsendte Beretninger viste, at der i de senere Aar i mange Tilfælde ikke var iagttaget fornøden Omhu ved saadanne Andragenders Behandling. Dermed

standsedes Optanternes Gjenoptagelse i det preussiske Undersaatsforhold næsten fuldstændigt, men heldigvis var saa godt som alle de Optanter, der folte Trang til at deltage i det offentlige Liv, allerede paa dette Tidspunkt blevne preussiske Undersaatte.

Inden foje Tid sporedes Tilbageslaget ogsaa paa andre Omraader. Der rettedes et kraftigt Stød imod de danske Foreninger. Mange Landboforeninger, Foredragsforeninger og selskabelige Foreninger blev stemplede som „politiske Foreninger“ og lukkede eller paa anden Vis lammede i deres Virksomhed. Talrige Forsamlinger opløstes eller forstyrredes af Politiet, især ved at Kvindernes Deltagelse i Møderne blev forbudt, og den tyske Forening for Nordslesvig, som havde været ildeset af de højere Embedsmænd, fordi den skærpede Modsætningerne, kom nu til at staa som en hvid Hest i Myndighedernes Gunst. Men inden Undertrykkelsen kunde sættes rigtigt i System paa alle Omraader, aflededes Regeringens Opmærksomhed endnu en Gang fra Forholdene i Grænse-landene. I Berlin fulgte Ministerskifte paa Ministerskifte. Hr. v. Köller maatte allerede i December 1895 overlade Indenrigsministeriet til Hr. von der Recke, en ung Bureaukrat af den Puttkamerske Skole, og Aaret efter maatte Hr. v. Marchall „flygte ud i Offentligheden.“ Det viste sig nu under den ejendommelige Tauschproces, at det i Virkeligheden var det af usynlige Hænder ledede, fra Minister Puttkamers Dage med vidtrækkende Myndighed udrustede hemmelige politiske Politi, der i disse Aar havde raadet for, hvortil lunge Ministrene skulde sidde paa.

Taburetterne. Ved at lancere en falsk Beretning om Statsraadsrådet den 19. Oktober 1894 ind i „Kölnische Zeitung“ og tillægge Rigskansleren Forfatterskabet i en Beretning til Kejseren havde det styrtet baade Caprivi og Eulenburg. For lignende Rænker faldt Küller, mens Marschall kun undgik den ogsaa ham tiltænkte Skjæbne ved sin Flugt. Efter at disse Forhold var blevne afslørede, fik Hr. v. Küller Oprejsning ved at blive udnævnt til Overpræsident i Hertugdømmerne, og dermed var Vejen banet for Tvangssystemets fuldstændige Sejr i Nordslesvig.

Fra Caprivis Fald til Küllerpolitikens Gjennembrud indtog Gustav Johannsen nærmest en afventende Holdning. Han var en forsigtig Politiker. Ingen vidste, hvorledes Brydningerne i de høje Regerings- og Hofkredse vilde ende. Det var derfor bedst at holde sig alle Muligheder aabne. I disse Aar talte han sjældent, og da kun om forholdsvis ubetydelige Spørgsmaal, mens han omhyggeligt undgik ethvert skarperø Sammenstød med Regeringen. Blev han opfordret til at rejse et Ordskifte om dette eller hint større Spørgsmaal, svarede han i Reglen med et fra tysk-parlamentarisk Sprogbrug laant Ord: Man bør altid vogte sig for at komme under Hjulene.

Da Köllerpolitikken begyndte, laa Gustav Johannsen paa Sygelejet. „Ikke en daarlig Samvittighed“, som Hr. v. Küller havde antydnet overfor Henrik Cavling, „men en daarlig Fod“, sagde han senere i Rigsdagen, „har afholdt mig fra at træde i personlig Forbindelse med den nye Overpræsident.“ Dette var rigtigt. I Virkeligheden havde han planlagt et Besøg

hos Hr. v. Köller, med hvem han tidligere havde staaet paa en god Fod i Landdagen, lige før han blev syg. Om dette vilde kunne have forebygget eller blot mildnet den Storm, der snart brød løs, turde være tvivlsomt — Preussens seneste Politik i de polske Landsdele viser jo, at der er System i Galskaben — men umuligt er det dog ikke. Hr. v. Köller har nemlig altid forstaaet at hævde sin Selvstændighed og Uafhængighed baade opad og nedad. Aldrig hildet i Fordomme, aaben og ærlig i sine Udtalelser er han en Do ut des-Politiker, med hvem Forhandling er mulig, en praktisk Mand, som gaar sine egne Veje, selv hvor de krydser Bureaukratiets, naar han finder, at de fører hurtigere til Maalet. Næppe ankommen til Elsass-Lothringen har vi set ham forsvare Diktaturparagraffens Ophævelse og i det hele anbefale en mildere og humanere Politik under lignende Forhold, som dem, han mødte hos os. Men da „den faste Haands Politik“ først var sat i Værk i Nordslesvig med en Voldsomhed, der maatte fremkalde heftige Angreb fra alle Sider, men især i den liberale Presse, som havde et godt Øje til Hr. v. Köller fra hans Ministerdage og nu atter efter hans Gjenindtrædelse i Statstjenesten regnede med ham som „kommende Mand“, kunde den allernyeste Kurs i Preussens nordslesvigske Politik ikke længere fraviges, uden at et Personskifte var nødvendigt.

Det ligger udenfor denne Artikels Ramme at skildre Köllerpolitiken og dens Virkninger. Kun en enkelt Episode, Angrebet paa Köllerpolitiken i den tyske Rigsdag, bør fremdrages i denne Forbindelse, baade fordi den viser Gustav Johannsens betydelige Evner

som Politiker, og fordi den danner en værdig Afslutning paa hans mangeaarige parlamentariske Virksomhed.

Under Gustav Johannsens lange Sygeleje i 1898 var han bleven savnet i Berlin. Han hørte nu til Veteranerne i Tingene, til Bærerne af Traditionen, den lille Kreds, der Gang efter Gang var vendt tilbage fra Slagene, og som paa nært Hold havde oplevet de sidste 20 Aars politiske Historie. Mellem disse særlig ansete Parlamentarikere udvikler der sig i Aarenes Løb et ejendommeligt kollegialt Forhold. De lærer at skatte hinanden som Kammerater, at opfatte hinanden som et nødvendigt Tilbehør i Tinget. Falder én fra, melder der sig straks et Savn, selv naar det er en Modstander, thi Modstanderne er uundværlige under Debatten. — Gustav Johannsens anselige Skikkelse var nu borte, hans brillante Humør forkortede ikke længere mangen kjedsof Time, hans rammende Vittigheder krydrede ikke længere Frokosten i Snapstinget. Medlemmer af alle Fraktioner kom og spurgte til hans Befindende. Og da han saa omsider — en af de første Dage efter Nytaar 1899 — atter traadte ind i Landdagssalen, og endnu svag og lidende, med sin syge, stærkt forbundne Fod i en stor Filtsko og stottende sig paa to Stokke, møjsommeligt vandrede hen til sin Plads, var der derfor en egen hjertelig Klang i det Velkommen, der modte ham fra alle Sider. Landdagens tidligere Præsident v. Köller-Cantreck, Overpræsident v. Köllers ældre Broder, og dens nuværende Præsident v. Krücher kom straks hen til hans Plads for at hilse paa ham. Snart sad han atter her paa gammel Vis som Midtpunkt i en lille udsøgt Kreds.

Men den vante Munterhed var borte. Deltagende spurgte alle om, hvordan han havde det. En enkelt udtalte lidt højstemt sin dybe Beklagelse over hans lemlæstede Fod. Da viste der sig et af de gamle, kjendte Blink i hans Øje, mens et skjælnsk Smil krusede hans Læber: „Aa, det har saamænd ingen Nod,“ sagde han, „nu kan Hr. v. Köller da ikke træde mig paa de Tær.“ — Indfaldet gjorde Lykke og floj snart ud over Salen. „Ganz der alte Johannsen,“ sagde en Kollega.

Endnu før han tog ned til Berlin, var det blevet aftalt med de frisindede Partier, at Dr. Barth som tysk Politiker skulde rejse Udvisningsspørgsmaalet i Landdagen, hvor de danske Landdagsmænd skulde holde sig saa meget som muligt tilbage, mens Gustav Johannsen senere som Danskhedens Talsmand skulde forebringe Sagen i Rigsdagen. Masseudvisningerne havde paa dette Tidspunkt sat meget ondt Blod i Tyskland. Handelskamrene havde udtalt sig imod dem i skarpe Resolutioner, fordi de forstyrrede det internationale Handelssamkvem, Pressen havde rettet heftige Angreb paa Regeringen, og i frisindede Kredse var der opsamlet megen Harmen, fordi Hr. v. Köller uden videre rettede Bager for Smed, naar hans Politik bare kunde fremmes derved. Men i Landdagen var Stillingen desuagtet vanskelig. Takket være Klassevalgene raadede de regeringsvenlige Partier over et stort Flertal, og da det nu oven i Kjøbet lykkedes Finansminister v. Miquel at afskjære flere af Oppositionens Talere Ordet ved en meget snedig Udnyttelse af Forretningsordenen, klarede Regeringen med Lethed

Alle Vankeligheder under det første Sammenstød. Den kloge Hr. v. Miquel havde dog alligevel gjort Regning uden Vært denne Gang. I Virkeligheden var hans Taktik nemlig forfejlet, thi ved denne Godtkjæbssejr ledte han i høj Grad Gjennemførelsen af den Slagplan, de danske Repræsentanter i Forvejen havde udkastet efter Samraad med fremragende Repræsentanter for de frisindede Partier, og forberedte dermed tillige det grundige Nederlag, som Regeringen senere led i Rigsdagen.

Da Sagen skulde rejses her, ydede Socialdemokraterne for første Gang en dansk Rigsdagsmand værdifuld Støtte. Skjønt et fremragende og i Forretningsordenen meget kyndigt Medlem af de frisindede Partier havde affattet Interpellationen, vilde de dog af taktiske Grunde ikke stille de 50 Stemmer til Raadighed, som var en Betingelse for, at Forespørgslen kunde blive forhandlet. Paa Centrums Vegne lovede Dr. Lieber, at Gustav Johannsen skulde faa al mulig Støtte af hans Parti under Debatten, men „videre kunde de desværre heller ikke gaa af taktiske Hensyn.“ Liebknecht tilsagde ham derimod ved den første Anmodning sit Partis fulde Støtte og stillede straks 50 Stemmer til hans Raadighed. Dermed var Slaget allerede halvvejs vundet, thi nu kunde Regeringen ikke holde Sagen nede, og under Ordskiftet var Johannsen sikker paa, at de betydeligste Rigsdagsmænd vilde staa ved hans Side.

Stemningen i Tinget gav sig tydeligt Udslag straks ved Debattens Begyndelse. Mat efter Sygdommen begyndte Johannsen at tale fra sin Plads, men Stemmen havde ikke længere sin vante Kraft og Fylde og kunde derfor ikke gennemtrænge det store Rum. „Paa

Talerstolen, paa Talerstolen!" raabte Højre. Johannsen gik hen imod Talerstolen, men Gangen voldte ham synligt Besvær. Venstre var oprørt over denne Hensynsløshed imod den syge Mand. Flere Rigsdagsmænd udstodte harmfulde Protestraab. Der opstod Meningskamp. Da traadte Lenzmann resolut frem, tog ham under Armen, forte ham op paa Talerstolen og stillede sig ved hans Side, mens hans hvasse Blik syntes at sige: Hvem der ikke tager sømmeligt Hensyn til min Ven, skal faa med mig at bestille. Og nu udviklede den store Debat sig. Interpellationen var affattet saa omhyggeligt, at Regeringens samlede Politik i Nordslesvig kunde underkastes Kritik. Rigskansleren bestred Rigsdagens Competence og nægtede at deltage i Forhandlingerne. Alle Forbundsraadets Medlemmer forlod Salen. Men Taler efter Taler traadte frem og rettede de heftigste Angreb paa Köllerpolitiken. Regeringspartienes Forsvar var yderst mat, flere af deres Talere afgjort uheldige. En enkelt maatte under stormønde Latter forlade Talerstolen, fordi Præsidenten forbød ham at oplæse Talen. Visse Udslag af „den faste Haands Politik“, saaledes de stygge udfordrende Forælderetsager, vovede ingen at tage i Forsvar. De faldt for stedse under denne Debat. Og da Ordskiftet blev afsluttet efter tre Dages Forløb, havde Gustav Johannsen løst den vanskelige Opgave at samle Rigsdagens brogede Flertal fra Centrum til Socialdemokraterne til enig Protest imod Preussens Tvangspolitik i Nordslesvig.

Dermed var hans parlamentariske Virksomhed endt. I de følgende Aar kom han sjælden til Berlin, og han deltog ikke mere i Forhandlingerne.

Tyske Højesteretskjendelser vedrørende Optantspørgsmaalet.

Ved H. P. HANSEN-NORREMØLLE.

I de senere Aar har Optantspørgsmaalet atter tildraget sig megen Opmærksomhed. Efter at der var bleven henvend halvandet Tusinde nordslesvigske Optanter naturaliserede i Aarene 1888—92, slog Regeringen ind paa en ny Taktik. Fra 1893 af hører Optanters Gjenoptagelse i preussisk Undersaatsforhold til Undtagelserne. Men ikke desto mindre paalagde daværende Indenrigsminister v. Köller ved Cirkulæret af 3. Februar 1895 Provinsregeringerne „indtil videre“ at indsende alle Ansøgninger om Optagelse eller Gjenoptagelse i det preussiske Undersaatsforhold til Indenrigsministeriet, „fordi der heller ikke i det foregaaende Aar var vist fornoden Omhu“ ved saadanne Andragenders Behandling. Dermed ophører Optanternes Naturalisation næsten fuldstændig.

I 1883 bekjendtgjorde Regeringen, at de i 1863 fødte Sønner af nordslesvigske Optanter skulde melde sig til den preussiske Lægdsrulle og samtidig ansøge om Optagelse i det preussiske Undersaatsforhold.

Undlod de dette, vilde de blive udviste. Fra da af er denne Kundgjørelse bleven gjentaget hvert Aar, og indtil 1899 er alle ved den fremkaldte Ansøgninger om Optantsønners Naturalisation ogsaa blevne bevilgede, naar Ansøgerne fandtes brugbare til Militærtjenesten. Med denne Praksis brød Overpræsident v. Køller atter 1899. I de derpaa følgende Aar, indtil 1901, har mange Optantsønner efter at være udtagne til preussisk Militærtjeneste faaet Afslag paa deres Ansøgninger om Optagelse i det preussiske Undersaatsforhold. De er derefter hverken blevne indkaldte til Tjeneste eller udviste af Landet.

Imidlertid havde Optantbørnenes usikre Stilling fremkaldt flere Retssager. Men først den 9. Maj 1901 lykkedes det i Sagen mod Optantdatteren Helene Reimers at fremkalde en principielt vigtig Højesteretskjendelse, som betegner *O v e r f l y t n i n g* til *D a n m a r k* som nødvendig Forudsætning for retsgyldig Option. Flere vigtige Retskjendelser fulgte, især efter at de administrative Myndigheder, støttet paa en Overforvaltningsretskjendelse, som erklærer *g j e n t a g e n* *O p t i o n* for ugyldig, ved det saakaldte „Optantlaveri“ i den første Halvdel af 1902 havde frataget henvend et Par Tusinde preussiske Undersaatter deres Borgerret og betegnet dem som „Optanter“, henholdsvis „Optantbørn.“ Da en Del af disse Retskjendelser er af meget vidtrækkende Betydning for Optantspørgsmaalets videre Udvikling, aftrykker vi dem i Originalsproget for saaledes at gøre dem tilgængelige for Offentligheden.

I. Overflytning til Danmark er Forudsætningen for en retsgyldig Option. Overlandretten i Kiel ophæver den 9.

Maj 1901 Landrettens Dom i Helene Reimers' Sag af følgende Grunde:

Die Revision der Angeklagten rügt einen Verstoss gegen den Artikel 19 des zwischen Dänemark, Preussen und Österreich am 30. Oktober 1864 geschlossenen Friedenstraktats als eine Verletzung einer materiellen Rechtsnorm.

Die Revision ist begründet.

Indem das Berufungsgericht in seinem Urteil sagt: „Unanfechtbar hat der Vorderrichter festgestellt, — und diese Feststellung wird hier wiederholt —, dass die Angeklagte weder auf Grund ihrer Geburt, noch auf Grund besonderer Verleihung das Recht der Staatsangehörigkeit, und damit auf Aufenthalt im Inlande hat“, will es sich diejenigen Feststellungen zu eigen machen, mit denen das Schöffengericht diese Annahme begründet. Wenn dieses (Blatt 5 art.) festgestellt, dass der Vater der Angeklagten nach den Ereignissen des Jahres 1864 für die dänische Staatsangehörigkeit optiert habe und bis zu seinem Tode dänischer Staatsangehöriger gewesen sei, so ist diese Feststellung nur in ihrem ersten Teile eine thatsächliche. Denn die Feststellung der Staatsangehörigkeit einer Person kann nur das Ergebnis einer rechtlichen Beurteilung von That-sachen unter Anwendung der einschlägigen Rechtssätze sein. Ob eine dahingehende ausdrückliche Erklärung der Angeklagten genügende thatsächliche Grundlagen für jenes Urteil darbieten würde, kann hier dahingestellt bleiben, da für deren Abgabe kein Anhalt gegeben ist. Es unterliegt deshalb der Nachprüfung des an die thatsächlichen Feststellungen selbst gebundenen Revisionsgerichts, ob diese ausreichen, um jenes rechtliche Urteil zu begründen.

Die einzige im angefochtenen Urteil durch Bezugnahme auf das Schöffengerichtsurteil getroffene thatsächliche Feststellung ist als die Option des Vaters der Angeklagten bezeichnet. Hiermit ist, wie nach Vorbedeutung und Sprachgebrauch mangels Andeutung eines weiter reichenden Sinnes angenommen werden muss, lediglich die Optionserklärung gemeint.

Unter Zugrundelegung des Willens der vertragsschliessenden Teile, wie er ihrem Interesse an baldiger

Herstellung endgiltiger Verhältnisse entnommen werden darf, und nach dem inneren Zusammenhang sowie der Satz-fassung ist der Absatz 1 des Artikels 19 im genannten Friedenstraktat dahin auszulegen, dass die Unterthanen in den schleswig-holsteinischen Herzogtümern die ihnen darin gewährleistete Berechtigung zur Erhaltung ihrer dänischen Staatsangehörigkeit für sich nur in der Weise sollten wirksam machen können, dass sie neben der formellen Anzeige an die zuständige Behörde, also neben der Optionserklärung, binnen einer sechsjährigen Frist ausserdem die äusserliche Abtrennung von den jetzt einer neuen Oberherrschaft unterworfenen Gebieten vollzogen, d. h. sich nach dem Wortlaut des Artikels 19 „mit ihren Familien in die Staaten Sr. dänischen Majestät zurückzogen“. Dass dieses Erfordernis einer Verlegung des Wohnsitzes nach Dänemark das entscheidende ist, findet eine fernere Bestätigung in der „Bekanntmachung vom 18. März 1865 betr. die Übersiedelung Wehrpflichtiger nach Dänemark in Gemässheit des Artikel 19 des Friedenstraktats vom 30. Oktober 1864“. Vergleiche ferner die Cirkularverfügung vom 15. Mai 1865 (Verordnungsblatt für Schleswig-Holstein und Lauenburg von 1865, Seite 55 und 115), in der geradezu Veranlassung genommen ist, zu betonen, dass der wirkliche Austritt aus dem schleswig-holsteinischen Staatsnexus erst mit der Uebersiedelung nach Dänemark erfolgt.

Ob der Vater der Angeklagten diese Übersiedelung neben der Optionserklärung vollzogen hat, darüber hat das Berufungsgericht keine thatsächlichen Feststellungen getroffen. Ohne eine solche fehlt es an den zureichenden thatsächlichen Voraussetzungen, um daraus den Schluss auf die dänische Staatsangehörigkeit des Vaters der Angeklagten und damit auf das Fehlen preussischer Staatsangehörigkeit in der Person der Tochter ziehen zu können. Der Vorderrichter hat diese Folgerung dennoch gezogen und damit den Artikel 19 des Friedenstraktats vom 30. Oktober 1864 verletzt. Die Bestimmungen des Friedenstraktats sind seitens der nach der Eroberung der Herzogtümer im Namen Preussens und Österreichs die gesetzgebende Gewalt ausübenden „Obersten Civilbehörde der Herzogtümer Schleswig-Holstein

und Lauenburg“ in dem ordentlichen Publikationsorgan für Gesetze und Verordnungen, nämlich in dem „Verordnungsblatt für Schleswig-Holstein und Lauenburg“ vom 1. Februar 1865, bekannt gemacht worden; der Inhalt des Artikel 19 hat damit innenstaatliche Wirkung erlangt, ist ein Teil des in Schleswig-Holstein geltenden Staatsrechts und somit materielle Rechtsnorm geworden.

Wegen Verletzung dieser Rechtsnorm war das angefochtene Urteil nach Massgabe der §§ 376, 380, 392² der Straf-Prozess-Ordnung aufzuheben. Weil es für die Beurteilung, ob die Angeklagte nicht Preussin, weiterer tatsächlicher Ermittlungen, insbesondere in der Richtung bedarf, ob das übersehene Erfordernis der Wohnsitzverlegung des Vaters der Angeklagten eingetreten ist, musste die Sache nach § 394² der Straf-Prozess-Ordnung zur anderweitigen Verhandlung und Entscheidung an das Berufungsgericht zurückverwiesen werden.

Unzutreffend sind die Ausführungen der Revision über die Bedeutung des schleswig-holsteinischen Indigenats, das durch Absatz 5, Artikel 19, des Wiener Friedens dem Vater der Angeklagten vorbehalten blieb; dieses Indigenat, das für sich selbst ausdrücklich auf die es besitzenden, also damals lebenden Personen beschränkt wird, bedeutet nicht Staatsangehörigkeit (vergleiche noch Artikel 3 der Verfassung des deutschen Reiches vom 16. April 1871) und war deshalb ungeeignet, gemäss § 3 des Bundesgesetzes vom 1. Juni 1870 die preussische Staatsangehörigkeit in der Person der Angeklagten zu begründen.

gez. Göbell. v. d. Decken. Groth.
v. Winckler. Brandt.

II. Indfødsretten er ved Optionen bleven læsrevet fra Statsborgerretten og som Følge deraf hvilende for Hertugdømmernes Vedkommende, indtil Optanterne bliver renaturaliserede som preussiske Borgere — III. Børn af Optanter, som er fødte i Hertugdømmerne i Tiden mellem Paderens Option og den

1. Jan. 1871, da Indfødsretten af 1776 ophævedes, har ikke erhvervet preussisk Undersaatsret ved deres Fødsel i Indlandet. — Overlandretten i Kiel stadfæstede d. 9. April 1902 Landrettens Dom i Maler Niels Lyhnes og Murer Mads Kjærs Sag af følgende Grunde:

Die Revision beider Angeklagten ist unbegründet.

Nach den thatsächlichen Feststellungen des Berufungsgerichts, die der Anfechtung durch die Revision entzogen sind, ist der Angeklagte Lyhne, wie dem Zusammenhang entnommen werden muss, geborener Schleswiger, hat, 23 Jahre alt, im Jahre 1865 für Dänemark optiert, ist sodann nach Kopenhagen ausgewandert und hat dort mindestens fünf Jahre lang als Malergeselle gearbeitet. Er ist später, wann ist nicht festgestellt, in das Schleswigsche zurückgekehrt und hat hier seitdem gewohnt. Dass diese seine Niederlassung im Inlande obrigkeitlich genehmigt, oder dass er durch Naturalisation in den preussischen Unterthanenverband aufgenommen worden ist, hat er nicht geltend gemacht. Am 25. Oktober 1901 ist der Angeklagte des Landes verwiesen worden, am 4. November ist er ohne Erlaubnis aus Dänemark zurückgekehrt.

Der Vater des Angeklagten Kjaer, ebenfalls Schleswiger, hat im Jahre 1867 für Dänemark optiert und ist bald darauf dorthin übersiedelt. Seine Frau hat er bei seinen Eltern im Inlande zurückgelassen, er selbst hat fünf Monate lang in Brörup in Dänemark gearbeitet; bei seiner Übersiedelung dorthin hat er die Absicht gehabt, sich ständig in Dänemark niederzulassen und dort seinen dauernden Wohnsitz zu nehmen. Er ist am 1. November 1867 in das Inland zurückgekehrt und hat seitdem hier gewohnt. Dass seine Niederlassung im Inlande obrigkeitlich genehmigt oder dass Kjaers Vater durch Naturalisation in den preussischen Unterthanenverband aufgenommen worden sei, ist auch hier nicht behauptet. Sein Sohn, der Angeklagte, ist am 23. Dezember 1868 im Inland geboren und seitdem, ohne obrigkeitliche Genehmigung und ohne Naturalisation, hier verblieben. Er ist gleichfalls am 25. Oktober 1901 des Landes verwiesen worden und am 4. November ohne Erlaubnis aus Dänemark in das Inland zurückgekehrt.

Mit Recht hat das Landgericht angenommen, dass der Angeklagte Lyhne und der Vater des Angeklagten Kjaer hiernach im Wege der Option die Eigenschaft als Inländer verloren haben.

Nach Art. 19 Abs. 1 des Wiener Friedens musste ein Schleswig-Holsteiner, um sich die Eigenschaft eines dänischen Unterthanen zu erhalten, binnen sechsjähriger Frist seine Option für Dänemark erklären und sich in die Staaten des dänischen Königs zurückziehen. Dieses zweite Erfordernis einer wirksamen Option wird gewöhnlich als dasjenige der Wohnsitzverlegung bezeichnet (vgl. z. B. Holzendorff, Rechtslexikon s. u. „Option“). Die Gleichstellung ist jedoch nur mit einer näheren Bestimmung richtig. Ein Sichzurückziehen aus Schleswig-Holstein nach Dänemark erforderte allerdings ein Aufgeben des seitherigen Wohnsitzes in Schleswig-Holstein und ferner ein Überwandern nach Dänemark in der Absicht, dort dauernden Aufenthalt zu nehmen, mithin einen Wohnsitz in Dänemark zu begründen. Es genigte daher nicht, um jenes Erfordernis herzustellen, wenn der Optierende die dänische Grenze überschritt, jedoch unter Beibehaltung seines Wohnsitzes in Schleswig-Holstein, lediglich in der Absicht, eine Reise nach Dänemark, auf kürzere oder längere Zeit, zu machen; oder wenn ein Handwerksgeselle zwar seinen bisherigen Wohnsitz im Inlande aufgab und über die Grenze ging, aber nur in der Absicht, Dänemark als reisender Handwerker zu durchwandern. Dagegen konnte, wenn ein Optionsberechtigter, nachdem er die Option erklärt und seinen seitherigen Wohnsitz im Inland aufgegeben hatte, über die Grenze ging, um seinen dauernden Aufenthalt in Dänemark zu nehmen, die beabsichtigte Begründung eines Wohnsitzes in Dänemark, mochte sie durch äussere Umstände oder durch freie Entschliessung des Ausgewanderten verhindert worden, ohne Rückwirkung auf die Giltigkeit der Option unterbleiben, denn der Thatbestand, dass der Optierende sich aus dem abgetretenen Gebiet nach Dänemark zurückgezogen hatte, war bereits hergestellt.

Für den Angeklagten Lyhne hat nun das Landgericht ohne Rechtsirrtum über diesen notwendigen Thatbestand

hinaus angenommen, dass er, nachdem er als Volljähriger die Option erklärt hatte, innerhalb der sechsjährigen Frist in Kopenhagen seinen Wohnsitz genommen hat. Lyhne war daher bei seiner Rückkehr ins Inland dänischer Unterthan. Durch die Niederlassung im Inlande allein erwarb er nicht die preussische Staatsangehörigkeit, dazu wäre vielmehr, wenn seine Rückkehr vor dem 1. Januar 1871 erfolgte, eine ausdrückliche obrigkeitliche Genehmigung gemäss § 1 des Patentbeschlusses betreffend die Niederlassung und Versorgung von Ausländern, vom 5. November 1841, erforderlich gewesen, seit dem 1. Januar 1871, dem Inkrafttreten des Reichsgesetzes über den Erwerb und Verlust des Reichs- und Staatsbürgerrechtes vom 1. Juni 1870, die Naturalisation (§§ 6 flg. des Ges.). Weder Genehmigung der Niederlassung noch Naturalisation haben stattgefunden.

Der Angeklagte Lyhne kann auch ein Recht zum Aufenthalte im Inlande nicht auf das im Art. 19 des Wiener Friedens gewährte Recht des Indigenates stützen. Die dänische Verordnung vom 15. Januar 1776 über das Indigenat, für die königlichen Länder Dänemark, Norwegen und Schleswig-Holstein einheitlich erlassen, schuf einen Unterschied zwischen den eingewanderten und den eingeborenen Unterthanen, zu dem Zweck, den Eingeborenen gewisse Rechte, vornehmlich das Recht auf die Landesbedienungen, sowie auf die Stellen in den Klöstern und Stiften des Landes vorzubehalten. Lediglich diese Vorrechte waren die Wirkung des Indigenates, das Recht insbesondere zum Aufenthalte im Lande gründete sich auch für den Eingeborenen nicht auf das Indigenat, sondern auf die mit ihm verbundene gemeine Unterthanschaft. Das Indigenat trennte sich von der Unterthanschaft, wenn diese durch Auswanderung verloren ging; das Indigenat selbst blieb alsdann bestehen, war zwar als blosses Zusatzrecht zum gemeinen Unterthanenrecht, solange dieses fehlte, wirkungslos, vereinigte sich aber von selbst wieder mit der Unterthanschaft, wenn diese zurückerworben wurde. Verloren dagegen ging das Indigenat bei Gebietsabtretungen, und zwar sowohl für die Bewohner der abgetretenen Gebiete, die dort verblieben, das Indigenat im Stammlande, als für

die Dänen und die in Dänemark verbliebenen Eingeborenen der abgetretenen Gebiete das Indigenat in diesen. Dieser Verlust wäre, wenn es bei den ersten vier Absätzen des Art. 19 bewendet hätte, auch für die Schleswig-Holsteiner und für die Dänen eingetreten, sobald sich, durch Option oder Ablauf der Optionsfrist, ihre Staatsangehörigkeit endgültig bestimmt hatte. Der Abs. 5 ändert dies und erhält auch für die Folgezeit den Dänen das Indigenat in Schleswig-Holstein, den Schleswig-Holsteinern das Indigenat in Dänemark, soweit sie es bei Ratifikation des Friedensvertrages besaßen.

Dieses Indigenat ist jedoch, wie in dem Falle, wo die Unterthanschaft durch Auswanderung verloren ging, ein von dem zugehörigen Staatsbürgerrecht getrenntes, ruhendes, deshalb für sich selbst zur Zeit unwirksam, aber auch schon deshalb nicht geeignet, ein Recht auf Aufenthalt im Lande zu begründen, weil dieses nicht aus ihm, sondern nur aus dem zugehörigen, aber fehlenden Staatsbürgerrecht hergeleitet werden könnte. Vollkommen mit Recht hat daher auch die preussische Staatsregierung in der Bekanntmachung vom 24. Oktober 1872, betr. die Behandlung der Wehrpflichtigen, welche nach Dänemark übergetreten sind (Amtsblatt der Regierung in Schleswig S. 359), ohne für die Indigenatsberechtigten eine Ausnahme zu machen, den Standpunkt eingenommen, dass den aus Dänemark zurückkehrenden Optanten ein Recht zum Aufenthalt im Lande nicht zustehe.

Fällt auch dieser Einwand, so war die Staatsbehörde berechtigt, den Angeklagten Lyhne als Ausländer auszuweisen.

Hinsichtlich des Vaters des Angeklagten Kjaer hat das Berufungsgericht festgestellt, dass er nach vorangegangener Optionserklärung, nicht etwa ausser Zusammenhang mit ihr nur, um für die Sommermonate Arbeit zu suchen, sondern in der Absicht nach Dänemark übergesiedelt ist, dort seinen dauernden Aufenthalt zu nehmen. Damit war der Thatbestand der Wohnsitzverlegung, insoweit er oben als notwendig bestimmt wurde, um die Option wirksam zu machen, erfüllt. Insbesondere war der Umstand, dass

Kjaer seine Frau im Inlande zurückliess, ohne Einfluss, da der Artikel 19 den optierenden Familienvater nur be-rechtigt, seine Familie mitzunehmen, nicht die Wirksamkeit seiner Option durch diese Mitnahme bedingt. War Kjaer sonach Däne geworden, so erwarb er durch seine bald darauf erfolgte Rückkehr nach dem Inlande, mangels aus-drücklicher obrigkeitlicher Genehmigung seiner Nieder-lassung, nicht das preussische Staatsbürgerrecht. Auch sein demnächst im Inlande geborener Sohn, der Angeklagte, wurde daher, als Kind eines Ausländers, nicht durch die Geburt preussischer Unterthan; das ruhende Indigenat des Vaters insbesondere konnte diese Wirkung nicht haben. Allerdings erwarb auch er, da die Verordnung von 1776 für Schleswig-Holstein in Geltung blieb, das Indigenat in Schleswig Holstein, denn § 1 der Verordnung schliesst die eingeborenen Fremdenkinder nicht aus, und § 9 ist von dem „vollkommenen“, d. i. dem mit der Unterthanschaft verbundenen Indigenat zu verstehen, wenn er dieses für eingeborene Kinder Auswärtiger davon abhängig macht, was damals die alleinige Voraussetzung für den Erwerb der Untherthanschaft war, dass sie in Lande verblieben. Auch dieses Indigenat aber ist ein vom Staatsbürgerrecht getrenntes, ruhendes, da die Voraussetzungen für den Er-werb des inländischen Staatsbürgerrechtes, die inzwischen, mit Geltung bis zum 31. Dezember 1870, durch § 1 des Patentens vom 5. November 1841 anders bestimmt waren und seitdem sich durch das Reichsgesetz vom 1. Juni 1870 bestimmten, wie in der Person seines Vaters, so auch in der des Angeklagten Kjaer nicht eingetreten sind. Es gilt somit das oben Ausgeführte.

Die Staatsbehörde war hiernach befugt, den Ange-klagten Kjaer, der nicht Inländer ist, auszuweisen.

Die Revisionen beider Angeklagten mussten aus diesen Erwägungen verworfen werden.

Die Entscheidung über die Kosten des Rechtsmittels folgt aus § 505 Str. P. O.

gez. v. d. Decken. v. Winckler. Brandt.
Kempf. Hess.

IV. Fredstraktaten har ogsaa givet Beboerne i Kongeriget Ret til at optere for Hertugdømmerne. Indtil den 31. Decbr. 1870 erhvervede Udlændinge preussisk Borgerret ved at bosætte sig i Hertugdømmerne med Øvrighedens udtrykkelige Tilladelse. Alle, som var i Besiddelse af dansk Indfødsret, bevarede den ved Fredsslutningen, Kongerigets Beboere i Hertugdømmerne, Hertugdømmernes Beboere i Kongeriget. Indfødsretten tabtes hverken ved de to Landsdeles Adskillelse eller ved Option, men den blev i begge Tilfælde skilt fra Statsborgerretten og dermed hvilende. — Overlandretten i Kiel stadfæstede den 9. April 1902 Landrettens Dom i Sagen mod den udviste, efter 1864 fra Kongeriget indvandrede Smedemester Rasmus Hansen fra Dybbøl af følgende Grunde:

Der Angeklagte ist durch Urteil des Schöffengerichts in Apenrade vom 30. Oktober 1901, in den Akten E. 42101, wegen Übertretung gegen § 361 Nr. 2 Str. (†. B. zu Strafe verurteilt, seine Berufung ist durch Urteil des Landgerichts, zweiter Strafkammer in Flensburg vom 6. Januar 1902 verworfen worden. Durch Urteil des Schöffengerichts in Sonderburg vom 13. November 1901, in den Akten E. 52101, ist der Angeklagte wegen gleicher Übertretung in drei Fällen zu Strafe verurteilt, auf seine Berufung ist dieses Urteil durch Urteil des Landgerichts, zweiter Strafkammer in Flensburg vom 6. Januar 1902 aufgehoben und der Angeklagte, unter Freisprechung im Übrigen, wegen Übertretung gegen § 361 Nr. 2 Str. G. B. in zwei Fällen zu Strafe verurteilt worden. Gegen die beiden Urteile des Landgerichts hat der Angeklagte rechtzeitig und formgerecht die Revision eingelegt und begründet. Durch Beschluss des Revisionsgerichts sind die beiden Sachen, jetzt S. 9 und 10102, gemäss §§ 3 und 4 Str. Pr. O. verbunden worden.

Die Revisionen sind unbegründet.

In der Sache S. 9102 hat das Landgericht die thatsächlichen Feststellungen des Schöffengerichts wiederholt und dessen rechtlicher Beurteilung sich angeschlossen.

Thatsächlich festgestellt und der Anfechtung durch die Revision entzogen ist danach das Folgende: Der Angeklagte, 1847 in Dänemark, Insel Fühnen, geboren, ist 1867 nach Düppel verzogen und hat seitdem dort gewohnt.

Seine Behauptung, er habe dem damaligen Landrat in Augustenburg seine Entschliessung, Preusse zu werden, angezeigt, und die weitere Behauptung, er habe von dem Landrat darauf die schriftliche Mitteilung erhalten, dass er in den preussischen Unterthanenverband aufgenommen sei, sind widerlegt. Am 16. August 1901 ist der Angeklagte aus dem preussischen Staatsgebiet ausgewiesen, am 26. August ist er, nachdem er inzwischen über die dänische Grenze gebracht worden war, ohne Erlaubnis in das Inland zurückgekehrt.

Die Vorinstanzen irren in der rechtlichen Beurteilung dieses Thatbestandes, wenn sie annehmen, dem Angeklagten habe als geborenen Dänen nicht die Befugnis zugestanden, mittels Option gemäss Art. 19 des Wiener Friedens die schleswig-holsteinische, demnächst preussische Staatsangehörigkeit zu erwerben; diese Befugnis war vielmehr durch Abs. 2 Art. 19 allen dänischen Unterthanen ohne Einschränkung gewährt. Seinen Wohnsitz hatte der Angeklagte bereits in das Inland verlegt, trat daher innerhalb der sechsjährigen Optionsfrist eine an die zuständige Behörde gerichtete Optionserklärung hinzu, so würde der Angeklagte damit Inländer geworden sein, ohne dass es einer Naturalisation bedurft hätte. Die behauptete Anzeige an den Landrat in Augustenburg wäre inhaltlich eine Optionserklärung gewesen; sie ist indessen widerlegt, und es bedarf deshalb nicht der Prüfung, ob alle sonstigen Voraussetzungen ihrer Gültigkeit vorgelegen hätten.

Ist sonach der Angeklagte nicht im Wege der Option Inländer geworden, so bedurfte es für ihn, um das preussische Staatsbürgerrecht zu erwerben, bis zum 31. Dezember 1870 ausser seiner Niederlassung in Düppel noch ausdrücklicher obrigkeitlicher Genehmigung. nach § 1 des Patentges. betr. die Niederlassung und Versorgung von Ausländern, vom 5. November 1841, seit dem 1. Januar 1871, dem Inkrafttreten des Reichsgesetzes über den Erwerb und Verlust des Reichs- und Staatsbürgerrechts vom 1. Juni 1870, der Naturalisation (§ 6 flg. d. Ges.). Ob jene Genehmigung durch die behauptete Mitteilung des Landrats in Augustenburg erwiesen würde, braucht nicht

erörtert zu werden, weil diese Mitteilung ebenfalls widerlegt ist. Auf eine spätere Naturalisation hat sich der Angeklagte nicht berufen.

Ohne Grund endlich stützt der Angeklagte ein Recht zum Aufenthalt im Inlande auf das in Abs. 5 Art. 19 des Wiener Friedens gewährte Recht des Indigenates.

Der Begriff des Indigenates ist in den verschiedenen Gesetzgebungen nicht der gleiche. Die dänische Verordnung vom 15. Januar 1776, für das Gebiet der königlichen Länder Dänemark, Norwegen und Schleswig-Holstein einheitlich erlassen, sonderte von der bisher ungeschiedenen Masse der Unterthanen, den sog. Einheimischen oder Landeseinwohnern im Gegensatz zu den im Lande anwesenden Fremden, die Eingeborenen ab, um ihnen gewisse Vorrechte, vornehmlich das Recht auf die Landesbedienungen, sowie auf die Stellen in den Klöstern und Stiften des Landes, vorzubehalten. Es gab mithin fortan zwei Klassen von Unterthanen des Königs, Eingewanderte, die Einheimischen ohne Vorrecht, und Eingeborene, die Einheimischen mit den Vorrechten des Indigenates; nur diese Vorrechte aber waren die Wirkung des Indigenates, das Recht insbesondere auf Aufenthalt im Lande, soweit es schon damals bestand und in der späteren Entwicklung festere Gestalt gewann, war auch für den Eingeborenen nicht Ausfluss seines Indigenates, sondern der mit ihm verbundenen gemeinen Unterthanschaft. Erworben wurde dieses sog. dänische Gesamtindigenat nach den näheren Vorschriften der Verordnung durch Geburt im Lande, in gewissen Fällen durch Geburt ausser Landes von eingeborenen Eltern und ferner durch Verleihung. Verloren wurde das Indigenat nicht durch Auswanderung und Verlust der dänischen Unterthanschaft, wohl aber ruhte alsdann seine Ausübung. Denn da das Indigenat nur zusätzliche Rechte zu den Rechten des gemeinen Unterthanen gewährte, so setzte deren Ausübung das Bestehen der Unterthanschaft voraus. Das Indigenat selbst dagegen, die wirkliche oder kraft Verleihung ersetzte Thatsache des Eingeborenseins und die aus ihr folgende Eigenschaft der Eingeborenheit, wie sie bezeichnet wurde, blieb bestehen; ihr Fortbestehen war

auch nicht bedeutungslos, vermittelte vielmehr, falls der Ausgewanderte die dänische Unterthanschaft zurückerwarb, dass mit dieser sein ihm verbliebenes Indigenat sich von Rechtswegen wiedervereinigte. Dagegen ging bei Gebietsabtretungen den Eingeborenen des abgetretenen Gebietes, die dort verblieben, das Indigenat selbst verloren; sie galten fortan nicht mehr als in den dänischen Ländern eingeboren. Auch dieser Satz ist aus dem grundlegenden Begriff der Eingeborenheit abzuleiten, hat aber in der Anwendung auf die kurz zuvor abgetretenen Landesteile Oldenburg und Delmenhorst in der zwei Monate nach Erlass der Indigenatsverordnung ergangenen Kabinettsordre an die deutsche Kanzlei vom 18. März 1776 (bei Schou Kongelige Forordninger Bd. 6 S. 143) auch ausdrückliche Anerkennung gefunden. Seine notwendige Ergänzung bildet, dass die Dänen einschliesslich der in Dänemark verbleibenden Eingeborenen der abgetrennten Gebietsteile das Indigenat in diesen verloren.

Vergl. über das Indigenat: Danz, Handbuch des heutigen deutschen Privatrechts, 2. Ausg. 1800, Bd. 3 §§ 312, 13, 14. — Runde, Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts, 5. Aufl. 1817, §§ 312, 13. — Deutsche Bundesakte, Art. 18. — Klüber, Öffentliches Recht des Deutschen Bundes und der Bundesstaaten, 2. Aufl. § 381. — Mittermaier, Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts, 7. Aufl. § 107. — Rotteck und Welcker, Staatslexikon 5 v. Heimatrecht (Indigenat) und die dort citierten Verfassungsurkunden. — Zöpfl, Grundsätze des gemeinen deutschen Staatsrechts, 5. Aufl. 1863, Bd. 2 § 286. — Verfassung des deutschen Reiches, Art. 3. — Laband, Das Staatsrecht des deutschen Reiches, 2. Aufl. § 20. — — Über das gesamt-dänische Indigenat: Runde, a. a. O. § 312 Anm. b. — Mittermaier, a. a. O. § 107 Anm. 5. — Falck, Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrechts, Bd. 4 §§ 24, 25, 26. — Goos und Hansen, Das Staatsrecht im Königreich Dänemark, in Marquardsens Handbuch

des öffentlichen Rechts der Gegenwart, 4. Band, 2. Halbband, 3. Abt. §§ 8 bis 12.

In diesen Rechtszustand griffen nun die ersten Absätze des Art. 19 des Wiener Friedens insofern ein, als durch die Verleihung des Optionsrechts an alle seitherigen Unterthanen des dänischen Königs das alsbaldige Erlöschen des Indigenates in Schleswig-Holstein für die Dänen, des Indigenates in Dänemark für die Schleswig-Holsteiner, wie es sonst als Folge der Gebietsabtretung eingetreten wäre, verhindert wurde. Denn es kann einem Zweifel nicht unterliegen, dass schon kraft der vorbehaltenen Option, wenn sie erfolgte, dem Optierenden ausser der von ihm gewählten Staatsangehörigkeit auch das zugehörige Indigenat, sofern er es bisher besessen hatte, erhalten bleiben sollte. Der Abs. 5 des Art. 19, der im Anschluss an die Vorschriften über die Option bestimmt, dass das Recht des Indigenates, sowohl im Königreich Dänemark als in den Herzogtümern, allen Personen gewahrt sei, welche es zur Zeit der Auswechselung der Ratifikationen des Friedensvertrages besitzen, mildert die Folgen der Gebietsabtretung in einem weiteren Punkt. Ohne ihn wäre sobald durch Option oder Ablauf der Optionsfrist die Staatsangehörigkeit der Optionsberechtigten endgiltig bestimmt war, das zu dem nicht gewählten Staatsbürgerrecht zugehörige Indigenat allen, die es bisher besaßen, den Dänen das Indigenat in Schleswig-Holstein, den Schleswig-Holsteinern das Indigenat in Dänemark, infolge der Gebietsabtretung verloren gegangen. Dieses Indigenat hält der Abs. 5 aufrecht; es ist aber, nachdem das entsprechende Staatsbürgerrecht infolge der Gebietsabtretung nebst Option oder Ablauf der Optionsfrist untergegangen war, ein vom Staatsbürgerrecht getrenntes, ruhendes Indigenat und hat, wie in dem Falle, wo die Staatsangehörigkeit durch Auswanderung verloren ging, nur die Bedeutung, dass es bei einem Rückerwerb des zugehörigen Staatsbürgerrechts sich von selbst mit diesem wiedervereinigen würde. Auch dem Angeklagten als vor 1864 geborenen Dänen steht dieses Indigenat in Schleswig-Holstein allerdings zu; seine Abtrennung

vom inländischen Staatsbürgerrecht entzieht ihm jedoch zur Zeit jede Wirkung, und es kann insbesondere nicht ein Recht zum Aufenthalt im Inlande begründen, das nicht sowohl auf das Indigenat, als nur auf das zugehörige Staatsbürgerrecht gestützt werden könnte.

Die, wenn auch aus unrichtigen Gründen getroffene Entscheidung des Berufungsgerichts ist sonach richtig.

In der Sache S. 10102 sind die thatsächlichen Feststellungen des Berufungsgerichts im Übrigen die gleichen, nur ist hier festgestellt, dass der Angeklagte am 23. August und am 7. September 1901, nachdem er jedes Mal vorher über die dänische Grenze gebracht worden war, ohne Erlaubnis in das Inland zurückgekehrt ist. Auch hat der Angeklagte in dieser Sache jene Anzeige an den Landrat in Augustenburg nebst darauf folgender Mitteilung des Landrats nicht behauptet.

Das Berufungsgericht vertritt auch hier die irrige Ansicht, dass der Angeklagte nur durch Naturalisation das preussische Staatsbürgerrecht hätte erwerben können. Die gleichen Erwägungen, wie in der anderen Sache, führen jedoch zu der Anerkennung, dass die getroffene Entscheidung richtig ist.

Die Revisionen des Angeklagten mussten danach verworfen werden.

Die Entscheidung über die Kosten des Rechtsmittels folgt aus § 503 Str. P. O.

gez. v. d. Decken. v. Winckler, Brandt.
Kempf. Hess.

Dagshistorie.

Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede
efter Tidsfølgen. 1901.

9. *Januar.* Optantdatteren Helene Marie Reimers idømmes 2 Dages Fængsel af Nævningeretten i Sønderborg, fordi hun, efter at være udvist, var vendt tilbage til Sønderjylland.
Fhv. Gæstgiver og Kreaturhandler Frederik Bohnfeldt, der var bleven udvist, dør i Kolding (f. 1. Maj 1850 i Anslet i Fjelstrup Sogn).
2. *Februar.* Amtsforsander Winther, for hvem Frimenighedspræst Poulsen havde anmeldt, at han agtede at afholde kirkelige Møder i Lundsmark, ikke alene forbyder Afholdelsen af disse Møder, men truer Præsten med i Tilfælde af Overtrædelse af dette Forbud at lade ham anholde og kalder ham en „sekteisk Prædikant“.
15. *Februar.* Landdagsmand H. P. Hanssen bringer Optantsagen paa Bane i Landdagen og paataler Optantbørnenes retsløse Tilstand. Regeringen lader svare, at den har Ret til at udvise Optanter, naar de falder til Besvær.
25. *Februar.* Landretten i Flensborg stadfæster Sønderborg Nævningerets Dom af 9. f. M. mod Optantdatteren Helene Marie Reimers.
7. *Marts.* Fhv. dansk Løjtnant, senere Officer i Oprørshæren, Branddistriktskommissær Zeska dør i Flensborg, 82 Aar gammel.

14. *Marts.* Nævningeretten i Haderslev idømmer 4 Borgere hver en Bøde af 100 Mk., fordi de havde indbudt til en selskabelig Sammenkomst i Tivoli uden at anmelde denne, der havde en ganske upolitisk Karakter, som et politisk Møde.
18. *Marts.* Landraaden i Haderslev erklærer til Frimenighedspræst Poulsen, der havde besværet sig over Amtsforsander Winthers Forbud af 2. f. M., at han i den Anledning ikke vil irettesætte Amtsforsandereren, men dog underrette ham om, at han ikke uden videre kan forbyde Afholdelse af Møder, som anmeldes, og true med Anholdelse.
25. *Marts.* Flv. Frimenighedspræst og Højskoleforstander Cornelius Appel dør i Dalum ved Odense (f. 13. Maj 1821 i Aabel i Tirslund Sogn).
19. *April.* Greve Wilhelm Carl Immanuel Johannes Moltke, flv. Chef for Sekretariatet i det holsten-lauenborgske Ministerium, dør i København (f. 16. Juli 1830 paa Grünthal ved Itzehoe).
8. *Maj.* Overlandretten i Kiel ophæver den flensborgske Landrets Dom af 25. Februar d. A., i Følge hvilken Optantdatteren Helene Marie Reimers idømtes 2 Dages Fængsel, og viser i en principielt for Optantsagen meget vigtig Dom Sagen mod hende til ny Behandling ved Landretten i Flensborg.
29. *Maj.* Paa Als oprettes et Selskab til Opførelse og Drift af Forsamlingshuse.
3. *Juni.* Landretten i Flensborg nedsætter Bøden til 50 Mk. for hver af de 4 Borgere, der den 14. Marts d. A. af den haderslevske Nævningeret idømtes hver en Bøde af 100 Mk.
4. *Juni.* Flv. Overpræsident Georg Frantz Maximilian v. Steinmann dør i Lybæk (f. 1830 i Brunn-garten i Schlesien).

13. Juli. Landretten i Flensborg afsiger Dom i Sagen om Bladtitlerne „Dannevirke-Freja“. Dommen udtaler, at de Anklagede, Strackerjan og Schütze, Fader og Søn, ikke har Ret til Udgivelse af Blade med Titlen „Dannevirke“ og „Freja“ eller „Dannevirke-Freja“.
18. Juli. Paa Sønderborg Synode drøftes Sprogsagen.
24. Juli. Paa Haderslev Synode ankes der over, at Fællessynodens Beslutning om Sprogandragendet ikke er omtalt i Synodeberetningen.
29. Juli. Landretten i Flensborg frikender Redaktør N. Svendsen, som ved Aabenraa Nævningeret var idømt 40 Mk. i Bøde for i en efter „Krist. Dagblad“ gengiven Artikel at have beholdt Ordene „sønderjydsk“ og „en Sønderjyde“.
- Samme Ret behandler paa ny Sagen mod Optantdatteren Helene Marie Reimers uden dog at bringe den til Afslutning.
31. Juli. Paa Tørningløn Synode finder en livlig Forhandling Sted angaaende Sprogsagen.
6. August. „Nordd. allg. Ztg.“ meddeleer, at Overpræsident for Slesvig og Holsten E. M. v. Köller er udnævnt til Statssekretær for Elsass-Lothringen, og at til v. Köllers Efterfølger som Overpræsident er udset Chefen for Rigs-kancelliet v. Wilmowski.
10. August. Botanikeren, Professor (flv. Lærer ved Haderslev lærde Skole og ved „Haderslev Læreres Skole“) Carl Christian Howitz Grønlund dør i København (f. 14. Juli 1825 i Vordingborg).
15. August. Landraad v. Uslar bekendtgør, at den af ham under 24. Juli 1899 udstedte Politiforordning vedrørende Antagelse af Tjenestedrenge, der allerede tidligere var bleven stemplet som ulovlig af Overforvaltningsretten i Berlin, ophæves.

16. August. Friherre v. Wilmowski tiltræder Embedet som Overpræsident for Slesvig og Holsten.
31. August. Et Mindesmærke for afdøde Rigsarkivar A. D. Jørgensen afsløres ved Provinsarkivet for Sjælland.
10. September. I Anledning af en Sag mod H. P. Hanssen og A. Lebeck afsiger Overlandretten i Kiel den Kendelse, at de danske Blade ikke behøver at benytte noget andet Sprog end det danske ved Anførelsen af deres Firmamærke.
19. September. Kammerretten i Berlin frikender de 4 Borgere, der af Nævningeretten i Haderslev d. 14. Marts d. A. var idømte hver en Bøde af 100 Mk.
4. Oktober. Vælgerforeningens Formand, Slagtermester Reimers, der var anklaget for ved nævnte Forenings Aarsmøde at have nægtet at meddele Politiet Talernes Navne, frikendes af Landretten i Flensborg.
12. Oktober. Under Paaskud af Husets Brøstfældighed forbyder Politiet i sidste Øjeblik Landdagsmand H. P. Hanssen at afholde et politisk Møde i Bevtoft Forsamlingshus.
25. Oktober. Rigsdags- og Landdagsmand Gustav Henrik Jøns Johannsen dør i Flensborg (f. 2. August 1840 i Gundeby i Ulsnæs Sogn ved Slien). Landretten i Flensborg forkaster Revisionen af Sagen mod Optantdatteren Helene Marie Reimers og fornyer Dommen af 25. Februar d. A. over hende.
29. Oktober. Gustav Johannsen begravnes i Flensborg. Vælgerforeningen beslutter, at Redaktør Jessen skal opstilles som Kandidat til Rigsdagsvalget.
11. November. Paa et Møde i Haderslev opstilles Grosserer Julius Nielsen som Kandidat til Landdagsvalget.
14. November. Overpræsident Wilmowski minder ved et Møde i Rensborg om, at over Stadsporten

i Rensborg stod indtil sidste Aarhundrede den bekendte Indskrift: „Eidora terminus imperii Romani“ (o: Ejderen er det romerske (tyske) Riges Grænse). Men, vedbliver Overpræsidenten, nu er det tyske Riges Grænse flyttet til „den blinkende Kongeaa“, og der skal den blive.

21. *November.* Ved et Vælgermøde i Aabenraa blev der enstemmigt vedtaget følgende Resolution: „Forsamlingen udtaler, at det har gjort et pinligt Indtryk i Nordslesvig, at Folketingsmand Krabbe efter den Maade, hvorpaa han har indblandet sig i vore Forhold, er bleven kaaret til en Ærespost i det danske Folketing.“

18. *December.* Overlandretten i Kiel stadfæster den flensborgske Landrets Dom af 25. Oktober d. A. over Optantdatteren Helene Marie Reimers.

31. *December.* De tre store nationale Foreninger, Vælgerforeningen, Sprogforeningen og Skoleforeningen afsluttede Virksomheden i 1901 med følgende Resultater:

Vælgerforeningen for Nordslesvig havde i Forretningsaaret en Afgang af 203, en Tilgang af 237 og talte ved dets Slutning 2906 Medlemmer. Indtægterne var 6677 Mk. 4 Pg., Udgifterne, som hovedsagelig var anvendte til Valgagitation og Retssager, 5,780 Mk. 3 Pg.

Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig havde i Forretningsaaret en Afgang af 193, en Tilgang af 170 og talte ved dets Slutning 2500 Medlemmer. Indtægterne var 8,697 Mk. 74 Pg., Udgifterne, hvoraf et større Beløb brugtes til Afdrag paa Gjæld i Foreningsbygningen „Folkehjem“, 14,523 Mk. 2 Pg. Foreningen udsendte i Aarets Løb 3,800 Bøger, bestemte til Indlemmelse i dens 130 Folkebogsamlin-

ger og 9,200 Bøger som Gaver, særlig til Børn. Der opnaaedes Frikendelser i 151 imod Foreningen i de sidste Aar anlagte Retssager. I tre Retninger var de opnaaede Frikendelser af principiel Betydning.

Skoleforeningen havde i Forretningsaaret en Afgang af 595, en Tilgang af 268 og talte ved dets Slutning 3916 Medlemmer. Indtægterne og Udgifterne balancerede med 20,066 Mk. 45 Pg. Der var ydet Skolehjælp til 225 unge Nordlesvigere imod 196 i 1900. Flere imod Foreningen anlagte Retssager havde til Følge, at dens Bøger beslaglagdes.
